

CİLT
VOLUME

1

SAYI
ISSUE

1

KIŞ
WINTER

2022

ISSN: 2979-9996

TELAKKI

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Telakki Journal of Social Sciences

Telakki Sosyal Bilimler Derneği

Telakki Sosyal Bilimler Dergisi

Telakki Journal of Social Sciences

Sayı
1

Telakki Sosyal Bilimler Derneği

Telakki Sosyal Bilimler Dergisi

ALTI AYDA BİR YAYIMLANIR

ISSN: 2979-9996

KIŞ 2022 – SAYI 1, CİLT 1

İmtiyaz Sahibi: Telakki Sosyal Bilimler Derneği

İvedikköy Mahallesi İvedik Caddesi No:417 Yenimahalle/Ankara

info@telakki.org

dergi.telakki.org

Genel Yayın Yönetmeni: Etem Yunus Akbayır

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Dr. Cihan Güneş

Editör: Ergin Akdağ

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet Erkan Koca

Doç. Dr. Levent Korkut

Doç. Dr. Veysel Dinler

Dr. Öğretim Üyesi Nail Elhan

Dr. Cihan Güneş

Dr. Sibel Çalışkan

İÇİNDEKİLER

- 1 SUNUŞ
Telakki Sosyal Bilimler Derneği

ARAŞTIRMA – İNCELEME

- 2 Çok Yönlü Bir Muharrir ve Fikir-Siyaset Adamı Olarak Samet Ağaoğlu (1909-1982)
Etem Yunus Akbayır
- 10 Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Yapısı ve İşleyişi
Veysel Dinler
- 40 Cinsel İşlev Bozukluklarında Bilişsel Davranışçı Terapi ve Diğer Psikoterapi Yöntem ve Teknikleri
Rabia Yılmaz

KİTAP İNCELEMESİ

- 55 Bir Sanat Eleştirisi: Yapı(t)söküm
Cemali Altuntaş

ÇEVİRİ

- 57 RIZA TEVFİK – Amerikanizm
Ergin Akdağ (çev.)

SUNUŞ

2017 yılından itibaren faaliyet gösteren Telakki Sosyal Bilimler Derneği olarak Telakki Sosyal Bilimler Dergisi'ni yayın dünyasına sunmaktan gurur duyuyoruz. Telakki Sosyal Bilimler Derneği, kuruluşundan itibaren sosyal bilimler alanında konferanslar, semineler, paneller, toplantılar ve çeşitli projeler gerçekleştirdi. Bu faaliyetleri yürütürken ve planlarken en temel amacımız sosyal bilimlere bütüncül açıdan bakılabilmesini sağlamak ve fikrî gelişimin olmazsa olmazı etraflı ve sahici bir tartışma ortamı meydana getirebilmektir. Bu derginin kuruluş fikri de elbette bu çerçevede şekillendi. Telakki Sosyal Bilimler Dergisi'nin, fikir dünyasının ihtiyacı olan tartışmalara bir zemin oluşturması ve interdisipliner bakışı her daim koruması en büyük dileğimizdir.

Telakki Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayısında beş adet makale yer almaktadır. İlki, Etem Yunus Akbayır'ın Samet Ağaoğlu'nun hayatını ve fikirlerini incelediği biyografi çalışması; ikincisi Doç. Dr. Veysel Dinler'in Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem'deki hukuk düzenini incelediği araştırması; üçüncüsü de Uzman Klinik Psikolog Rabia Yılmaz'ın cinsel işlev bozukluklarında bilişsel davranışçı terapi yönteminin rolünü incelediği makalesidir. Bu sayımızda bulunan üç araştırma makalesinin yanında Cemali Altuntaş'ın yazdığı bir kitap değerlendirmesi ve Ergin Akdağ çevirisiyle Rıza Tefvik'in Amerikanizm makalesi yer almaktadır.

Telakki Sosyal Bilimler Dergisi'nin ortaya çıkmasında emeği geçen; yazarlarımıza, yayın kurulu üyelerimize, anonim hakemlerimize ve şimdiden, okuyucularımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Dergimize de yayın hayatında başarılar dileriz...

Telakki Sosyal Bilimler Derneği adına,

Etem Yunus Akbayır

Çok Yönlü Bir Muharrir ve Fikir-Siyaset Adamı Olarak Samet Ağaoğlu (1909-1982)

Etem Yunus Akbayır*

ÖZET

Bu araştırma, erken cumhuriyet dönemi ve çok partili dönemin önemli isimlerinden Samet Ağaoğlu üzerine bir biyografya çalışmasıdır. Samet Ağaoğlu, tek parti döneminin aktif siyasetçilerinden ve fikir adamlarından Ahmet Ağaoğlu'nun oğludur. Bu nedenle Samet Ağaoğlu, hayatını, ilk yıllarından itibaren politik atmosfer içerisinde geçirmiştir. Bu, onun başarılı bir portre ve anı yazarı olmasını sağlamış, aynı zamanda babasından miras kalan liberal fikirleri siyaset sahnesine taşımasına etki etmiştir. Bu çalışma ortaya çıkarken hatıralardan, portre yazılarından ve ikincil eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samet Ağaoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Demokrat Parti, Serbest Cumhuriyet Fırkası

ABSTRACT

This research is a biography study on Samet Ağaoğlu, one of the important names of the early republican period and the multi-party period. Samet Ağaoğlu is the son of Ahmet Ağaoğlu, one of the active politicians and intellectuals of the single-party period. For this reason, Samet Ağaoğlu has spent his life in a political atmosphere since his early years. This enabled him to become a successful portrait writer and memoirist, as well as bringing the liberal ideas he inherited from his father to the political scene. Memoirs, portrait writings and secondary works were used while this study was created.

Keywords: Samet Agaoglu, Ahmet Agaoglu, Democratic Party, Free Republican Party

GİRİŞ

Bu çalışmada politikacı, hukukçu, hatıra ve öykü yazarı Samet Ağaoğlu'nun yaşamı, politik dünyası ve yazarlığı incelenecektir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nin önemli figürlerinden Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu olan Samet Ağaoğlu Ankara Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra tahsil hayatına Strazbourg'da doktora yaparak devam eder. Döndükten sonra çeşitli memuriyetlerde bulunduktan sonra 1947 yılında istifa ederek Demokrat Parti'ye katılır. Parti içinde çeşitli görevleri ve hükümette muhtelif bakanlıklarda görevler icra eder. 27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte tevkif edilip yargılanan Ağaoğlu, bir süre hapis yatar.

* Araştırmacı – Yazar, e.yunusakbayir@gmail.com. ORCID: 0000-0001-5622-4917

Samet Ağaoğlu, Türk Edebiyatı içerisinde en çok hatıra ve portre yazan isimlerden biri olmanın yanı sıra psikolojik öyküler de yazar. Hem siyasetin bu denli, doğuştan itibaren dolaylı veya dolaysız olarak, içinde olup, hem de edebi açıdan bu denli üretken olabilen insanların sayısı oldukça azdır. Yazdığı hatıralar ve portreler İttihat ve Terakki Dönemi'nden Demokrat Parti'nin sonuna kadarki mühim isimlerin ekseriyetini tanımamıza önemli ölçüde yardımcı olur.

1. HAYATI

1.a. Ailesi, Çocukluk ve Gençlik Yılları

Samet Ağaoğlu 1909 yılında Azerbaycan'ın Karabağ şehrinde dünyaya gelmiş; politikacı, yazar, akademisyen Ahmet Ağaoğlu'nun ve Karabağ'ın soylu ailelerinden birine mensup Sitare Hanımın oğludur. Babası Ahmet Ağaoğlu da 1866 Karabağ doğumludur. Ahmet Ağaoğlu, Paris'te Hukuk öğrenimine devam ederken, oradaki Jöntürkler'den Ahmet Rıza ve Doktor Nazım gibi isimlerle tanışır. Bu tanışma onun istikbalini belirleyecektir. Bir taraftan Hukuk tahsili yapan Ahmet Ağaoğlu diğer yandan Fransızca, İngilizce, Rusça gibi dillerin yanı sıra Farsça'yı da öğrenir, bir diğer taraftan da Ernest Renan'ın derslerini izler. Fransa'da tahsilini bitirdikten sonra memleketi Azerbaycan'a dönerek Sitare Hanım'la evlenir. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra, İttihatçı dostlarının yanına, hürriyet mücadelesi vermek amacıyla İstanbul'a gelir. İttihat ve Terakki Fırkası'na girdikten sonra gazetecilik yapmaya başlar. Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, birçok İttihatçı ile birlikte Malta'ya sürgün edilir. Malta'daki anılarını, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*¹ adlı kitabından öğrenmekteyiz. Sürgün yıllarında, eşi Sitare Hanım ile yazışmalarını oğlu Samet Ağaoğlu'nun *Babamın Arkadaşları*² isimli kitabında, Sitare Hanım'a ayırdığı bölümde³ görüyoruz. Ahmet Ağaoğlu Malta'da iken eşi ve içerisinde Samet'in de bulunduğu beş çocuğu maddi yokluk çekmişlerdir. Ahmet Ağaoğlu 1921 yılında Malta Sürgünü'nden döner ve Milli Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya gider. Daha sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Kars'tan mebus olarak meclise girer Bu yıllarda Ankara Hukuk mektebinde dersler verir. 1930 yılında, Atatürk'ün teklifi ve ısrarı üzerine kurulacak olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF), Sitare Hanım'ın itirazlarına rağmen, Fethi Okyar'ın yanında girer. Serbest Cumhuriyet Fırkası sürecinde yaşadıklarını, yazmış olduğu *Serbest Fırka Hatıraları*⁴ adlı kitabından öğrenmekteyiz. 1931 yılında SCF'nin kapatılması üzerine Sitare Hanım'ın hastalığı sebebiyle İstanbul'a taşınır. Sitare Hanım, kocası Malta'da iken kalp ve karaciğer hastalığına yakalanmış, bu hastalık yıllarca sürüp gittikten sonra bu yıllarda ilerlemiştir. Ahmet Ağaoğlu, İstanbul'a taşındıktan ve SCF deneyimi sona erdikten sonra siyasetten çekilmiş, Darülfünun'da ders vermeye başlamıştır. 1933 yılında ise, yine eşi Sitare Hanım'ın ikazlarına rağmen Akın adında bir gazete kurup muhalif yazılar neşretmeye başlar. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Ağaoğlu'nu Dolmabahçe Sarayı'na çağırır ve sofradakilere Akın Gazetesi'ndeki muhalif pasajları okuttuktan sonra Atatürk sofradakilerden birine işaret ederek, "*Beyefendi, bir zat hem Darülfünun'da hocalık eder, hem de iktidarı tenkit ederse bunun neticeleri iyi olur mu?*"⁵ Sorusuyla başlayan tartışma yine Atatürk'ün "*Söyle bakalım sen bu gazeteyi çıkarmak için parayı nereden buldun?*"⁶ Sorusuna cevap olarak Ahmet Ağaoğlu, "*Paşam, Akın nüshaları meydana çıkararak makalelerin okunmaya başladığı zaman gazeteyi kapatmaya karar vermiştim. Fakat mademki böyle bir şüphe var, müfettişlerinizi göndererek parayı*

¹ Ahmet Ağaoğlu, *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, 2. Baskı.

² Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, 3. Baskı.

³ *A.g.e.*, s.214-239

⁴ Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, 2. Baskı.

⁵ *Babamın Arkadaşları*, s.237.

⁶ *A.g.e.*, s.237.

nereden, nasıl bulduğumu tahkikle ilân etmedikçe gazeteyi kapatmayacağım.”⁷ Çıkışında bulunur. Samet Ağaoğlu’nun anlattığına göre, Ahmet Ağaoğlu gazeteyi çıkarmak için Sitare Hanım’ın çeyiz olarak getirdiği, hatırası bulunan halıları satmıştır.⁸ Mustafa Kemal bunun üzerine, “*Demek kafa tutuyorsun. Hem sen unutuyorsun ki bir sığıntısın.*”⁹ Ahmet Ağaoğlu Atatürk’ün bu lafından müteessir olduğunu belirtmekte beis görmemiştir, “*Paşam, on sekiz yaşımdan beri Türk Milleti’nin hizmetindeyim. Bana bu hizmet yolunda birçok defalar, bir çok adamlar bu sözü söylediler. Hepsine güldüm. Amma şimdi sizin ağzınızdan aynı şeyi işitmek beni ruhumun en derin noktasına kadar sarstı. Çünkü ötekiler küçük adamlardı. Siz ise bu memleketi kurtarmış insansınız. Bir yandan bütün dünyanın Türk ırkından, Türk Milleti’nden geldiği tezini ortaya atıyorsunuz, diğer taraftan hududumuzdan iki saat ötedeki halis Türk ve yazık ki esir bir yurttan Türk’ün hürriyetini muhafaza etmeye muvaffak olmuş kısmına gelen, yine halis bir Türk’e sığıntı diyebiliyorsunuz. Bu ne korkunç tezattır ve niçin Allah bana sizi böyle bir tezat uçurumu içinde göstermek felâketini nasip etti.*”¹⁰ Dedikten sonra Atatürk’ün nedamet getirmesine rağmen Dolmabahçe Sarayı’ni terk eder. Birkaç hafta sonra da Akın gazetesi kapanır, daha sonra Darülfünun’da çalışmasına son verilir. Yine 1933 senesinde eşi Sitare Hanım vefat eder. Ahmet Ağaoğlu, vefat edeceği 1939 yılına kadarki yaşamını yalnız ve oğlu Samet ile mektuplaşarak geçirir.

Samet Ağaoğlu’nun çocukluğu çoğunlukla babasının politika yıllarında yaşadığı Keçiören’deki evde geçmiştir. Bu evin konukları, babasının arkadaşları anlattığı Babamın Arkadaşları adlı kitabında görülmektedir. Ziya Gökalp, Ömer Naci, Abdullah Cevdet, Yusuf Akçura, Kara Kemal, Recep Peker, Reşit Galip, Fuat Köprülü gibi isimleri yakından tanımış, bunların tartışmalarına, dostluklarına küçük yaşlarda şahit olmuştur. Çocukluğunun geçtiği Keçiören’deki evde, yıllar sonra beraber siyaset yapacakları bu isimlerinden bazılarını tanımıştır. Karakterinin şekillenmesinde bu evde tanıdığı isimlerin ve babasının karakterinin ve siyasî yaşamının büyük önemi yadsınamaz. Nitekim Siyasî günlük adlı eserinde, “*Vefasızlığın, hyânetin, siyasî rekabet ihtirasının sürüklediği çeşitli ahlâksızlıkları daha o yaşlarda tanıdım ve gördüm. Daha üç beş ay önce amca diye ellerini öptüklerimin sehpalarda sallanan cesetlerine korka korka, titreye titreye baktım. Birbirlerine ölünceye kadar sadık kalmaya yemin etmiş insanların aradan çok geçmeden yine birbirlerini yok etmeğe nasıl hazırlandıklarını hayretle dinledim. Yalnız küçük dağları değil, büyükleri de kendisinin yarattığını sanan kabadayılar gördüm, süngüler arasında kendisini sorguya çeken dünkü arkadaşlarının önünde yerlere kadar eğilerek hayatını bağışlamaları için yalvarıyorlardı. Profesörler gördüm; öğrencilerini hükûmete jurnal ediyorlardı. Valiler gördüm; siyasi hasımlarının ipe çekildikleri zaman çıkardıkları seslerin taklidini yaparak, adele gevşemesinin sonucu beliren bazı halleri kahkahalarla anlatıyorlardı.*”¹¹ Diyerek çocukluğunda tanıdığı isimlerin etkisinden bahsederken yine aynı eserde, “*Kuvvetli kişiliğinin üstümdeki etkisi ölümünden yirmi yıl sonra, bugün de devam etmektedir.*”¹² Diyerek babasının tesirini itiraf etmiştir.

Samet Ağaoğlu, lise hayatını Ankara Erkek Lisesi’nde geçirir. Burada, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Nurullah Ataç gibi isimlerin öğrencisi olur.¹³ 1927 yılında buradan mezun olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi’ne başlar ve burada ders veren babası, aynı zamanda hocası olur. Samet Ağaoğlu, yine burada Genç Türk Edebiyat Birliği adında bir oluşum kurar ve mecmua çıkarmaya

⁷ A.g.e. , s.237.

⁸ A.g.e. , s.236.

⁹ A.g.e. , s.237.

¹⁰ A.g.e. , s.238.

¹¹ Siyasî Günlük, s.24.

¹² A.g.e., s.23.

¹³ Muzaffer Çandır, *Manisa Milletvekili – Yazar Samet Ağaoğlu: Hayatı – Sanatı – Eserleri*, Manisa, Manisa İl Özel İdaresi İl Genel Meclisi, 2013, s.22.

başlarlar. Fakülte idaresinin bundan rahatsız olması üzerine, babasına şikâyet ederler ve Samet Ağaoğlu babasının itirazına rağmen cemiyeti kapatmaz. 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra doktora yapmaya Fransa'nın Strazbourg kentine gider ve burada yaşadıklarını Strazbourg Hatıraları adıyla önce Varlık dergisinde tefrika halinde neşredilir, daha sonra 1945 yılında kitap olarak basılır. Samet Ağaoğlu, orada geçirdiği iki seneyi şöyle betimler,

*“Yağmurlu ve serin bir sabah Strazbourg garına inen mağrur, kendini beğenmiş, etrafa istihfafla bakan genç, iki sene sonra yine yağmurlu ve serin bir akşam, aynı gardan, benliğinin bu mânâsız ve lüzumsuz çıkıntıları tamamen törpülenmiş olarak trene bindi. Ruhunda ve kafasında büyük değişiklik olmuştu. İnsanî rekabetin ağır ıstırabını tatmış, dudaklarındaki mağrur tebessüm yerini düşünen bir çizgiye bırakmış, bu şehrin potasında kaynamış ve pişmişti.”*¹⁴

Samet Ağaoğlu, Fransa'da kaldığı müddette derslerini vermiş, yaz tatili için Türkiye'ye dönmüştür. Ancak bu sürede hükümet değişmiş, yeni Adalet Bakanı Rüştü Saraçoğlu tekrar dönmesini sağlayacak izni, babasının muhalif kişiliğinden dolayı çıkarmamış ve Samet Ağaoğlu Strazbourg'a geri dönememiştir. Ancak Strazbourg'da kaldığı süre içinde tanıştığı bir diğer Türk öğrenci Neriman Babaoğlu ile evlenmiştir.

Samet Ağaoğlu, Türkiye'ye döndükten sonra babasının da yardımıyla İş ve İşçiler Bürosu'nda tetkik memuru olarak memuriyet hayatına başlar. Bürokrasi'nin çeşitli kademelerinde bulunduktan sonra 1947 yılında İç Ticaret Umum Müdürü iken memuriyetten istifa etmiştir. İstifasından sonra, geri dönmek için söylediğini belirttiği şu dizeleri söylemiştir,

*“Görüp ahkâmı asrı münharif sık u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbal ile bâb – ı hükûmetten”*¹⁵

Bu yıllarda oğlu Tektaş Ağaoğlu dünyaya gelmiştir. Memuriyetten istifa ettikten sonra o 1946 yılında ilk seçimine giren Demokrat Parti'ye katılmıştır.

1.b. Demokrat Parti Yılları: Parti Müfettişliği, Çeşitli Bakanlıklar

Samet Ağaoğlu, memuriyetten istifa ettikten sonra Celal Bayar'a yazdığı ısrarlı mektupların neticesinde Demokrat Parti'ye (DP) katılır. DP'ye katıldığı günden, DP'nin iktidara geldiği günlere kadar tuttuğu notları *Siyasi Günlük-Demokrat Parti'nin Kuruluşu* isimli eserinde görmek mümkündür. Bu günlüklerde, parti içi çatışmaları, ulusal gündemi, meclisin ve dönemin atmosferini görmek mümkündür.

Samet Ağaoğlu, Celal Bayar'la evlerinin yakın olmasından dolayı toplantı sonraları evinin bulunduğu semte Celal Bayar ile gitmiştir. Bu şekilde, birebir sohbetler ile gelişen muhabbet ile Bayar'ın düşüncelerini açtığı, güven duyduğu bir isim olmuştur. Ağaoğlu, parti içerisinde aynı zamanda Adnan Menderes'e de yakındır. Menderes'le yaşadığı anıları, onunla ilgili düşüncelerini *Arkadaşım Menderes*¹⁶ adlı anı kitabında görmek mümkündür.

Samet Ağaoğlu parti içerisinde Parti Müfettişi olarak oldukça yüksek bir mevkidedir. İkna gücü kuvvetli görüldüğü için parti içerisinde zaman zaman uzlaşma sağlanamayan, daha sonra da partiden ayrılan Kenan Öner, Ahmet Tahtakılıç gibi isimleri ikna etmek için görevlendirilmiştir. Siyasî Günlük isimli eserinde görüldüğü üzere hususî ortamlarda düşüncelerini çekinmeden söylediği için zaman zaman Bayar'la zaman zaman da Menderes'le ters düştüğü olmuştur ancak partideki varlığı kesintiye uğramamıştır.

¹⁴ Samet Ağaoğlu, *Strazbourg Hatıraları*, İstanbul, Güven Basımevi, 1945, s.8.

¹⁵ *Siyasi Günlük*, s.36.

¹⁶ Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, REK-TUR Kitap Servisi, 1967.

1950 seçimlerinde Manisa'dan ve Muğla'dan namzet gösterilmiş, Muğla'dan milletvekili olarak seçilmiştir. Samet Ağaoğlu, kurulan ilk kabinede yer almaz. Emeğinin karşılığını alamadığı düşüncesine kapılan Ağaoğlu, Ankara Palas'ta umumi olarak Menderes'i eleştirmeye başlar.¹⁷ Bunun üzerine bir ay sonra kabineye Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak atanır. 1952'de ise Çalışma Bakanı olur. 1953'te istifa edip 1954 intihabında Manisa mebusu olarak seçilir. Bu seçimden sonra da kabinede yer alamayan Ağaoğlu, evvelde olduğu gibi Menderes'i eleştirmeye başlar. 1955'te ise yeniden kabineye, İşletmeler Bakanı olarak girer. 1957 seçimlerinden sonra Sanayi Bakanı 1958 yılında yeniden Devlet Bakanlığı yaptıktan sonra ise parti grubunun isteği üzerine istifa ettiği bakanlığına bir daha geri dönmez ancak parti içerisinde Genel İdare Kurulu'ndaki görevi 27 Mayıs 1960'a kadar devam eder.

Samet Ağaoğlu, milletvekilliği yaptığı dönemde mecliste partinin sözcüsü gibi hareket etmiştir. Suçlamalara, iddialara Meclis'teki kürsüsünden o cevap vermiş, partisini, Menderes'i ve Bayar'ı o müdafaa etmiştir.¹⁸ 27 Mayıs darbesinden sonraki yargılama sürecinde partisini en çok yoran Kırşehir'in ilçe yapılması¹⁹ ve Tahkikat Komisyonu²⁰ meselelerinde partisine aykırı bir pozisyona düşmemiş, alınan kararlara uygun hareket etmiştir.

1958 yılında ise sağlık sorunları belirlemeye başlar ve tedavi için Londra'ya gider. Döndüğünde ise 27 Mayıs darbesi gerçekleşmiş, Samet Ağaoğlu tevkif edilmiş, evleri aranmış ve iddiaya göre Samet Ağaoğlu'nun tuttuğu günlüklerin, yazdığı hatıraların çoğu kaybolmuştur.²¹

1.c. 27 Mayıs Yargılamaları ve Ömrünün Son Demleri

Samet Ağaoğlu, 27 Mayıs 1960 sabahı darbe gerçekleştiğinde, evinden alınıp önce Harbiye'ye getirilir, bundan yaklaşık 20 gün sonra diğer partidaşlarıyla birlikte Yassıada'ya nakledilir. Burada onu, Türkiye'nin ilk kadın avukatı olan ablası Süreyya Ağaoğlu savunur. Buradaki anılarını, yazdığı *Marmara'da Bir Ada* adlı kitabından öğrenebilmek mümkündür. Kendisine, mahkeme başkanı Salim Başol tarafından yöneltilen, "*Neden Halk Partisi Malları hakkındaki kanunu, neden Kırşehir Kanunu'nu savundun veya bunlara karşı durmadın?*" sorusunu Samet Ağaoğlu, "*şimdi ben bu teşrii işlerinden dolayı sorumlu muyum? O halde neden burada yalnızım? Kırşehir kanununa oy veren, Halk Partisi malları kanununu savunan Fethi Çelikbaş nerede? Ötekiler nerede? Onların hesabını ben mi vereceğim?*" şeklinde cevaplayınca mahkeme başkanı Salim Başol, "*Onu bana değil, sizi buraya tıkan kuvvete sorun*" diyerek mahkemenin adillğine bir şaibe düşürmüştür.²²

Yargılamaların sonunda, 14 Eylül 1961'de açıklanan mahkeme kararları neticesinde Samet Ağaoğlu ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılır ve Kayseri Bölge Cezaevi'ne nakledilir. Kayseri'de bir hücreye kapatılan Ağaoğlu, *Hücredeki Adam* adlı eserini burada yazar.

Samet Ağaoğlu, Kayseri Cezaevi'nde iken, eşi Neriman Ağaoğlu da Adalet Partisi'nden (AP) 1961 yılında milletvekili seçilir. Eşinin ve ailesinin gayretleri ile İstanbul Cezaevi'ne nakledilir. Daha

¹⁷ Çandır, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁸ *A.g.e.*, s. 46.

¹⁹ 1954 yılındaki seçimlerde Adnan Menderes ile ihtilaf halinde bulunan Osman Bölükbaşı'nın Millet Partisi'nden milletvekili seçildiği Kırşehir, Demokrat Parti tarafından il statüsünden ilçeye düşürülür.

²⁰ 1960 yılının mayıs ayında Demokrat Parti iktidarı, meclisteki muhalefetin ve özellikle Cumhuriyet Halk Partisi'nin faaliyetlerini araştırmak için Tahkikat Komisyonu adında geniş yetkili bir komisyon kurarlar. Bu komisyon faaliyetlerini sürdürdüğü sürece siyasî partilerin meclis dışındaki faaliyetleri yasaklanmıştı. Bu şekilde İnönü'nün, Kayseri'de düzenleyeceği toplantı önlenmiş olacaktı. Kaynak: Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiyenin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 29. Baskı.

²¹ *A.g.e.*, s. 52.

²² *Marmarada Bir Ada*, s.61.

sonra kamu haklarından yoksun kalmak şartıyla serbest bırakılır. Babasının kurucusu olduğu Anadolu Ajansı'nın hisseleri ona geçtiği için 1980 yılına kadar yönetim kurulu üyeliği yapar. Dönemin başbakanı Süleyman Demirel, siyasî yasakları kaldırmadığı için Neriman Ağaoğlu AP'den istifa eder. Akabinde, siyasî yasaklar kaldırılınca Samet Ağaoğlu 1973 yılında AP'den milletvekili olmak ister ancak muvaffak olamaz.

Son yıllarını çocuklarıyla birlikte kurduğu Ağaoğlu Yayınevi ile ilgilenerek geçiren Samet Ağaoğlu, 6 Ağustos 1982 günü vefat eder.

2. Muharrirliği ve Fikirleri

2.a. Bir Hatıra Yazarı Olarak Samet Ağaoğlu

Samet Ağaoğlu 9 tane hatıra ve portre kitabı yazmıştır, bunlar; *Strasbourg Hatıraları*, *Babamdan Hatıralar*, *Babamın Arkadaşları*, *Arkadaşım Menderes*, *Siyasî Günlük – Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, *Marmara'da Bir Ada*, *Aşına Yüzler*, *Yassıada*, *Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, *Hayat Bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları* olarak sayılabilir.

Marc Augé, otobiyografi yazarını, "Otobiyografi edebiyatta kendini beğenerek anlatma eğiliminden ziyade, başkaları tarafından yok sayılamaz bazı tanıklıklar sayesinde zamanın içine yerleşme isteğini ortaya koyar."²³ Şeklinde tanımlar. Samet Ağaoğlu gerek içinde büyüdüğü ailede, gerek siyaset hayatında devrin ileri gelenleriyle tanışır, arkadaşlıklar kurar ve çeşitli tartışmalarda bulunur. Bunları yazarak gelecek nesillere aktarma Saikleri güttüğü iddia edilebilir. Zweig ise hatıralarını anlattığı *Dünün Dünyası* adlı kitabının önsözüne, "Hiçbir zaman şahsımı, yaşamöykümü başkalarına anlatmayı arzu edecek kadar önemsemedim. Kendimi başkışisi, daha doğrusu merkezi yapacağım bir kitabı yazma cesareti bulabilmem için, normalde tek bir neslin yaşayabileceği olaylar, felaketler ve sınavlardan çok daha fazla şeylerin olması, inanılmaz derecede çok şeyin yaşanması gerekti."²⁴ Diyerek başlar. Nitekim Demokrat Parti'nin kuruluş ve 1950'ye kadarki olan süreçte yaşadıklarını anlattığı *Siyasî Günlük* adlı eserinin önsözünde, işbu eseri niçin yazdığını açıklar;

"Demokrat Parti'nin târihte lâyük olduğu yeri alabilmesi, onu ön plânda temsil etmiş kimselerin hatıralarını olduğu gibi yazmalarıyla mümkündür. Aksi halde İttihat ve Terakki'nin başına gelen Demokrat Parti için de olabilir. Üçüncü, beşinci sıradan politikacılar, yazarlar 16 yılın olaylarını günlük gazetelerde bir kısmı hayâlî, bir kısmı yalan, bâzısı da maksadlı tefrikalarla perişân hâle getirip koyarlar. Böyle bir sonucu önlemenin ilk çaresi, Demokrat Parti'de sorumluluk yüklenmiş insanların hatıralarını yine kendileri yazarak bir kenara koymalarıdır."²⁵

Daha önce şahit olunan bazı gerçeklikler yanlış yazılmış, çarpıtılmış, geleceğe olduğundan farklı şekillerde aktarılmıştır. Samet Ağaoğlu'nun derdi, bunları, hatıralarını yazarak geçmek ister. Yine Augé'nin, "Elbette, tanımı itibarıyla, hatıralar asla anlattıkları olaylarla aynı zamanda yazılmamıştır. Olaylara geriye dönerek bakmak; zamanın, yaşın ve de geleceğin nasıl şekillendiğini belirler. Kimi yazarlar hatıralarını yazmayı tercih eder, kimileri günlük tutar, kimileri açıkça hayatını anlatmak ister ve kimileri ise kendi hayatlarına açıkça ve bilinçli bir şekilde gönderme yapmaktan uzak dururlar."²⁶

²³ Marc Augé, *Yaşsız Zaman- Kendi Etnolojini Yazmak*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.23.

²⁴ Stefan Zweig, *Dünün Dünyası*, çev. Gülperi Sert, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, 3. Baskı, s.15.

²⁵ Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük – Demokrat Partinin Kuruluşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, 4. Baskı, s.24.

²⁶ Augé, a.g.e , s.29.

Önceki bölümlerde görüldüğü üzere, “*Daha üç beş ay önce amca diye ellerini öptüklerimin sehpalarda sallanan cesetlerine korka korka, titreye titreye baktım.*” Diyen Samet Ağaoğlu belki de çevresindekilerde gördüğü bu değişimin izlerini sürmeye çalışmıştır yazdığı hatıralarda.

Hatıra türünün izlerini sözlü kültürde aramak mümkündür. Tecrübeler, deneyimler, davranış kalıpları nesilden nesile sözlü olarak aktarılmış, hayatta kalma pratiklerinin kalıcılığı sağlanmıştır. Yazılı kültüre geçildiğinde ise bu sefer yaşadıklarını daha sonraki nesillere de birinci ağızdan dinletme imkânı doğmuştur. Ong’un söylediği, “*yazanla hitap edilenin hayalde azami ölçüde canlandırılması*”²⁷ meselesi hitap edilenin kendi nesli olduğu kadar çok sonraki nesilleri de kapsar hale gelmiştir.

2.b. Öykücülüğü

Samet Ağaoğlu’nun 5 tane hikaye kitabı vardır. Bunlar; *Zürriyet* (1950), *Öğretmen Gafur* (1953), *Büyük Aile* (1957), *Hücredeki Adam* (1964), *Katırın Ölümü* (1965) olarak sayılabilir.

Çandır’a göre, Ağaoğlu’nun yazdığı hikayelerde kendi yaşamından izler bulmak mümkündür.²⁸ Bu bağlamda Samet Ağaoğlu’nun Kayseri Cezaevi’nde yazdığı *Hücredeki Adam* adındaki hikâye kitabında bulunan “Üç Kişi Arasında” adlı hikâye, çocukluğundan itibaren babasının etkisinde yaşayan, hikayenin kahramanı Ömer, Ömer’in nişanlısı ve Ömer’in babası Ahmet arasında geçer. Ömer, babasının kendine biçtiği hayatı reddeder ve hikâyenin sonunda babasından uzaklaşarak arzu ettiği yaşamı sürmeye başlar. Hatıralarında gördüğümüz üzere Samet Ağaoğlu, güçlü bir baba tesirinin altında ve bu tesiri indirgemeye çalışarak sürdürür hayatını. Nitekim önceki sayfalarda alıntılıandığı üzere Samet Ağaoğlu, yıllar sonra dahi, siyaset yaptığı yıllarda, babasının üstündeki tesirinin hâlâ daha devam ettiğini itiraf eder.

Hücredeki Adam’daki diğer öyküler ise “Bir Gece Yarısı”, “Hücredeki Adam”dır. Kitabın içerisindeki Hücredeki Adam isimli öyküsü, Samet Ağaoğlu’nun 1960 darbesi sonrası tutuklanmasıyla birlikte hücrede geçirdiği zaman dilimini ifade eder. Orada çektiği yalnızlığı, kimsesizliği anlattığı bu öyküsünde; hikâye kahramanı, konuşmak için gardiyanla diyalog kurmak istemesine rağmen, “*Uzatma. Sizinle konuşmak yasak.*”²⁹ cevabını alır. Hikaye kahramanını, tıpkı yazarı gibi Ankara Hukuk Fakültesi’nde okumuştur.³⁰ Ağaoğlu, kahramanın hislerini, “*Artık canım sıkılmıyordu. Aksine saatlerimin nasıl geçtiğinin farkına bile varmıyordum. Yüzlerce çeşit çiftleşme şekli düşündüm ve buldum. İğrenme, tikslenme, çekinme hislerimi kaybetmişim*”³¹ diyerek özetler.

Kitabın ilk öyküsü olan “Bir Gece Yarısı”nda, hikâyenin kahramanı bilmediği bir kentte gece yarısı tanıştığı bir kadına, kendini hislerini, “*Belki de ben, hatta ne istediğimi hiç bilemedim. İnsanın en verimli kabiliyeti galiba acıların da kaynağı oluyor. Hayvanlar arasında yalnız insanın olan hayal etmek imkânı onun kafasında ve kalbinde cennetle cehennem yan yana getirip koyuyor*”³² diyerek anlatır. Bir taraftan ölmüş abisinden, bir taraftan baba evindeki güvenli ortamından bahseder. Bölümün başında da bahsedildiği gibi, Samet Ağaoğlu’nun, yazdığı öykülere kendinden parçalar kattığı iddiası, kuvvetli savlarla desteklenebilecek düzeydedir.

²⁷ Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, İstanbul, Metis Yayınları, 2014, 5. Basım, s.123.

²⁸ Çandır, *a.g.e.*, s. 76.

²⁹ Samet Ağaoğlu, *Hücredeki Adam*, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1963, s. 111.

³⁰ *A.g.e.*, s. 113.

³¹ *A.g.e.* s. 118.

³² *A.g.e.* s. 15.

Sonuç

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinin ileri gelen figürlerinden Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu'nun yaşamı ve siyasi hayatı incelenmiştir. Daha küçük yaşlarda, babasının evindeyken devrin önemli simalarıyla tanışan Samet Ağaoğlu, ilerleyen yaşlarında bu isimlerin bir kısmıyla beraber siyaset yapmıştır. Samet Ağaoğlu, siyaset adamı olmanın yanı sıra, edebiyat alanında da kuvvetli eserler vermiştir. 9 adet hatıra ve portre kitabının yanı sıra 5 tane de öykü kitabı yazmış, diğer alanlarda da muhtelif kitaplar neşretmiştir. Öykülerinde kendi hayatından, babasından ve oğlundan, baba-oğul ilişkilerinden parçalar bulmak mümkündür. Yazdığı hatıra ve portre kitapları ise Geç Osmanlı Dönemi figürlerinden, Demokrat Parti'nin önemli isimlerini kapsayacak kadar, uzunca bir devri aydınlatır niteliktedir. Demokrat Parti içerisinde Parti Müfettişliği ve hükümette de muhtelif bakanlıklarda bulunmanın yanı sıra, iki alanda da başarılı olan az sayıda insanlardandır.

Kaynaklar

- Ağaoğlu, Samet, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, REK-TUR Kitap Servisi, 1967.
- Ağaoğlu, Samet, *Aşına Yüzler*, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1965.
- Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, 3. Baskı.
- Ağaoğlu, Samet, *Hücredeki Adam*, İstanbul, Ağaoğlu Yayınevi, 1963.
- Ağaoğlu, Samet, *Siyasî Günlük - Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, 4. Baskı.
- Ağaoğlu, Samet, *Strasbourg Hatıraları*, İstanbul, Güven Basımevi, 1945
- Augé, Marc, *Yaşsız Zaman – Kendi Etnolojini Yapmak*, çev. Öncel Naldemirci, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, 2. Baskı.
- Çandır, Muzaffer, *Manisa Milletvekili – Yazar Samet Ağaoğlu: Hayatı – Sanatı - Eserleri*, Manisa, Manisa İl Özel İdaresi İl Genel Meclisi, 2013.
- Ong, Walter J. , *Sözlü ve Yazılı Kültür*, çev. Sema Postancıoğlu Banon, İstanbul, Metis Yayınları, 2014, 5. Baskı.
- Zweig, Stefan, *Dünün Dünyası*, çev. Gülperi Sert, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, 3. Baskı.
- Zürcher, Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 29. Baskı.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK DÖNEM İDARİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ*

Veysel DİNLER*

ÖZET

Altı yüzyıldan fazla hüküm süren Osmanlı, kuruluşundan XIX. yüzyılın başına kadar, kendine özgü bir idari yapı ve hukuk düzeni ile süre gelmiştir. Batılılaşma eğilimi gösterdiği son bir buçuk yüzyıl Tanzimat dönemi olarak bilinir ve cumhuriyete geçiş aşamasında önemli bir rol oynar. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı'nın kendinden önceki Türk ve İslam devletleri ile uzun süre komşuluk ilişkileri içinde bulunduğu Bizans'tan alarak kendine özgü bir biçimde uyguladığı idari kurumları genel hatlarıyla ele almaktır. Çalışma konuyla ilgili literatür taramasına dayanmakta olup, arşiv çalışması yapılmamıştır. Özel olarak siyaset bilimi ve kamu yönetimi öğrencilerinin, genel olarak okuyucunun Osmanlı Devleti'nin klasik dönem idari yapısı ve işleyişi hakkında genel hatlarıyla bilgilendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı idaresi, padişah ve saray teşkilatı, Divan-ı Hümayun, Bab-ı Ali, Osmanlı idare teşkilatları, Osmanlı taşra teşkilatı

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which ruled for more than six centuries, from its foundation to the until the beginning of the 19th century, it has continued with a unique administrative structure and legal order. The last century and a half, when Ottoman tended to westernize, is known as the Tanzimat era and plays an important role in the transition to the republic. The aim of this study is to discuss in general terms the administrative institutions that the Ottomans implemented in a unique way, taking from previous Turkish and Islamic states and Byzantium, which had long-term neighborly relations with Ottoman. The study is based on a literature review on the subject, and no archival work has been done. It is aimed to inform the students of political science and public administration, and the reader in general, about the classical period administrative structure and functioning of the Ottoman Empire.

Keywords: Ottoman administration, Sultan and palace organization, Divan-ı Hümayun, Bab-ı Ali, Ottoman administrative organizations, Ottoman provincial organization

GİRİŞ

Türk Anayasa Hukuku ve Türk Anayasa Tarihi derslerine 1808 Sened-î İttifak ile başlamak âdettendir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi ile ilgili bilgilere bu derslerde yer verilmez. Diğer yandan Osmanlı klasik döneminin bilinmesi, bu dersler için tamamlayıcı olacaktır. Bu sebeple klasik dönem Osmanlı idari yapısını anlatan derli toplu bir çalışma ihtiyacı doğmuştur.

Türkiye toprağıyla, toplumuyla, kanunlarıyla ve kurumlarıyla Osmanlı Devleti'nin ardılıdır. Bu sebeple Türkiye'yi iyi tanımak ve anlamak ancak Osmanlı'yı anlamakla mümkündür. Türkiye'de modernleşmenin tarihi cumhuriyetin çok öncesine gider. Modernleşme öncesi ise, Osmanlı'nın kendinden önceki Türk ve İslam devletleri ile Bizans'tan alarak kendine özgü geliştirdiği kurumları

* Bu yazı, veyseldinler.com'da yayımlanan "Osmanlı Devleti'nin İdari Yapısı" isimli yazının genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü öğretim üyesi. veyseldinler@hitit.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4678-3138 .

vardı. Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına girerken, Osmanlı tarihteki saygın yerini almıştır. Bugün geçmişin mirasını yok saymak ne kadar anlamsızsa, geçmişte olanı canlandırma teşebbüsü bir o kadar boş ve anlamsızdır. Bununla birlikte geçmişi bilmek, Osmanlı'nın örgütlenme tarzını anlamak bizlere faydalı olacaktır.

Bu derlemenin amacı, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem idari yapısını ve hukuk düzenini genel hatlarıyla ele almaktır. Okuyucunun yürütme organı ve idari yapılanması başta olmak üzere, yasama ve yargı yetkisinden, bunun kimler tarafından hangi çerçevede kullanıldığının etraflı bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktır.

Bu amaçla sadece konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Arşiv taraması yapılmamıştır. Literatürdeki bilgi ve değerlendirmelerin verilmesiyle yetinilmiştir. Kapsam itibarıyla yürütme organı ve taşra teşkilatı dahil idari yapının hepsini kapsaması bakımından, özellikle yukarıda sözü edilen dersleri alan öğrenciler açısından yeterli bilgi sunacaktır.

Çalışma Osmanlı Devleti'nin idare yapısını incelemektedir. İdari yapıyı oluşturan öğelerin her biri ayrı ayrı ele alınarak, çok fazla teferruata yer vermeden tanımlanmaya çalışılmıştır. Makalenin dört ana başlığı vardır. Birinci başlık, klasik dönem Osmanlı idari yapısı ve hukuk düzeni ile ilgili genel bilgi ve ilkelere yer vermektedir. Nitekim Osmanlı'yı iyi anlamak için kul sistemi, tımar sistemi ile millet sistemini bilmek gerekir. Öte yandan, Osmanlı'da egemenliğin kaynağı ve din devlet ilişkisi çok önemlidir. İdari yapının anlaşılması için bu sistem ve anlayışların iyi bilinmesi gerekir. Çalışmanın ikinci başlığında padişah ve saray teşkilatı ele alınmıştır. Padişah, şehzadeler ve törensel imgeler birinci alt başlıkta; Harem, Enderun ve Birun ikinci alt başlıkta Divan-ı Hümayun ise üçüncü alt başlıkta ele alınmıştır. Üçüncü ana başlık Bab-ı Ali ve Osmanlı bürokrasisi ile ilgilidir. Sadrazamın örgütlenmesinden başlayarak, sırasıyla maliye, ilmiye ve adliye teşkilatlarından, son olarak Osmanlı ordusu ve donanmasından söz edilecektir. Son ana başlık ise Osmanlı idaresinin taşra teşkilatını ele almaktadır. Eyalet, sancak, kaza ve köy kavramlarının yanı sıra Osmanlı'nın son iki yüz yılında çok etkili olan ayanlık sisteminden söz edilecektir.

I. OSMANLI İDARİ YAPISI VE HUKUK DÜZENİ

1.a. OSMANLI İDARE YAPISI

Osmanlı idare yapısının anlaşılması öncelikle bazı temel kurumların tanınmasıyla mümkündür. Bu başlıkta öncelikle devlet teşkilatının genel hatları çizilecek; merkez teşkilatı, merkez teşkilatının unsurları ve taşra anlatıldıktan sonra; Osmanlı klasik idari yapısının temelini oluşturan kul sistemi ve tımar sistemi anlatılacaktır.

1- Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem İdari Teşkilatlanması

Osmanlılar ilk devlet teşkilatını düzenlerken Selçuklular ve İlhaniler'den örnek almışlardır.¹ Osmanlı Devleti'nin yönetim felsefesi ve idari yapılanması Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar intikal eden Türk töresi ve İslamî devlet esasına göre şekillenmiştir. I. Murat ile birlikte merkez teşkilatlanması oluşturulmaya başlanmıştır.²

Osmanlı merkez teşkilatı genel olarak, kutsal kabul edilen bir hükümdar ve onun sarayı çevresinde şekillenmektedir. Merkezi yönetimin bütün öğeleri başkenttedir. Bu öğeler başta padişahın kendisi ve Divan-ı Hümayun'dur. Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içinde kökenleri itibarıyla iki sınıf mevcuttur. İlmiye sınıfı; medreselerden yetişmiş, kadılık, müftülük, müderrislik, kazaskerlik, defterdarlık, şeyhülislamlik gibi mevkilere gelmiş olan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba ulema da denir. Ümera sınıfı ise, kul sistemi içerisinde yetişmiş, enderun veya diğer bir okulda eğitim görmüş

¹ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, s. 307.

² Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kemal Matbaacılık, Trabzon, 1995, s. 40-41.

kapıkulu ve tımar mensupları ile ağalık, subaşılık, sancakbeyliği, beylerbeyliği ve vezirlik gibi rütbelerde bulunan kimseleri kapsamaktadır. Bu gruba seyfiye de denir.³

Osmanlı Devleti teorik olarak çok güçlü bir merkezi otoriteye sahip gibi görünse de zamanın seyri içinde teorik çerçeveye ters düşen bir yapılanma, adem-i merkezîyetçi bir yapının hüküm sürdüğü görülür. Özellikle İstanbul'un fethinden itibaren, II. Mahmut'un ayanları bertaraf ederek merkezi otoriteyi güçlü kılmasına kadar adem-i merkezîyet anlayışı devam etmiştir.⁴ 19. yüzyılın ortalarında modern ordunun kuruluşu, demiryolu, telgraf ve diğer teknolojik gelişmeler sayesinde merkezi otorite güçlenmiştir.⁵

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının çekirdeğini fethedilen yerlerde hukuk sistemini temsilen atanan bir kadı ile güvenlik ve adaletten sorumlu bir bey olan subaşı oluşturur.⁶ Osmanlı'da geniş bir taşra teşkilatlanması vardı ve bu merkez tarafından denetlenmekteydi. Giderek karmaşık hale gelen taşra yönetiminde merkezîyetçi devlet teşkilatlanması benimsenmiştir. Taşra idarecilerinin hemen hemen tamamı merkez tarafından atanmaktaydı. Sadaret kethüdası tarafından tayin listesi yapılmakta ve sadrazam tarafından atamalar gerçekleştirilmekteydi.⁷

2- Kul Sistemi

Kul sistemi, köle ve esirleri özel bir eğitime tabi tutarak, devlet yönetimi ve orduda kullanma usulüne denir. Bu sistem Osmanlılar'da Yıldırım Beyazid döneminden itibaren uygulanmıştır. Kölelerin eğitilip devlet yönetiminde kullanılması Sasani, Roma, Bizans ve Abbasiler'de görülmüş, Anadolu Selçuklular aracılığıyla Osmanlılar'a geçmiştir.⁸ Osmanlı Devleti'nin çağdaşı olan Memlûklular tarafından da uygulanmıştır. Osmanlı'da uygulanan diğerlerine göre daha sistematiktir; devşirilen gençlerin eğitimi ve talimlerinde değişik yönler vardı.⁹

Osmanlı kul sisteminde, savaşlarda esir alınanlar, para ile satın alınan köleler, tabi devlet ve beylikler tarafından gönderilen rehin çocuklar ve devşirme usulü ile toplanan hıristiyan çocukları kullanılırdı.¹⁰ Esas olarak Hristiyan çocuklar alınmakla birlikte Arnavutluk ve Bosna'dan Müslüman çocuklar da alınır. Bazen açlık ile karşı karşıya gelen aileler gönüllü olarak çocuklarını devlete verirdi. Devşirme yapılacak çocuklar 8 ile 18 yaş arasında ve sağlıklı, güçlü olmalıdır. Zengin aile çocukları, ayan ve eşraf çocukları, manastır öğrencileri, şehir hizmetçileri ve zanaat sahibi olanlar devşirilmezdi. Yılda ortalama 3000 çocuk devşirilirdi.¹¹

Aynı savaş ganimetlerinde olduğu gibi harp esirlerinin beşte biri padişaha tahsis edilmekte ve bunlara pençik oğlanı denir. Belli aralıklarla devşirme yapılmakta ve bu devşirilen çocuklar kapıkulu ordusu için kaynak teşkil ederdi. Bunun için Rumeli'ye devşirme emini başkanlığında bir komisyon gönderilir ve bu yöntemin suiistimal edilmemesi için ulemadan kimseler bu komisyon yanında giderdi.¹²

Seçilmiş olanlar ve göze batanlar özel bir eğitim almak üzere Edirne Sarayı, Galata Sarayı, İshak Paşa Sarayı gibi büyük saraylara gönderilirdi. Geri kalanlar ise ileride yeniçeri olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin yakın köylerine gönderilir hem çalışırlar hem de iyi bir ailenin yanında memleket hayat ve adetlerine intibak ederlerdi. Türkçe veya yöre dilini öğrenip, İslam'ı benimserlerdi. Belli bir aşamadan

³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 99.

⁴ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 111.

⁵ Ünal, *a.g.m.*, s. 112.

⁶ Saydam, *a.g.e.*, s. 88-89

⁷ Muzaffer Doğan, "Divan-ı Hümayun'dan Babıali'ye Geçiş" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 201-202.

⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁹ İlber Ortaylı, *Türk İdare Tarihi*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979, s. 173.

¹⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 173; Ünal, *a.g.e.*, s. 21.

¹¹ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 173; Ünal, *a.g.e.*, s. 21.

¹² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 173; Ünal, *a.g.e.*, s. 21.

sonra acemi oğlanlar ocağına alınır, buradaki sebat ve eğitimleri neticesinde yeniçeri ocağına geçerlerdi. Seçilerek büyük saraylarda özel eğitime alınmış olanlar ise ikinci bir elemeye tabi tutulurlar ve daha seçkin olanlar, devlet kademesinde belli hizmetlere getirilmek amacıyla eğitmek üzere Enderun'a alınırlardı.¹³

3- Tımar Sistemi

Kapitalizm öncesi toplumlarda tarımsal artıkların devlet hazinesine alınması büyük sorun teşkil etmekteydi. Para kullanımının yaygın olmaması, tarımsal üretimden devlet payına düşeni nakti olarak alınmasını engellemekteydi. Ayrıca ordunun beslenmesini sağlamak, askerlerin maaşları büyük sorun yaratmaktaydı. Bu sorunları büyük ölçüde çözüme kavuşturacak bir sistem olan tımar sistemi, sadece Osmanlılar'a özgü bir sistem olmayıp, kökeni batı Asya İran toplumuna, Selçuklular'daki iktâ sistemine ve Bizans devletindeki *pronoias* sistemine dayanan bir sistemdir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nin ilk yayılma dönemlerinden başlayarak, topraklar fethedildikten sonra vergi geliri sağlayacak tüm mal ve insan kaynaklarının sayımı yapılarak bunlar tahrir defterlerine kaydedilirdi. Sadece tarım yapılacak topraklar değil; kentlerdeki imalathaneler, pazar yerleri, değirmenler, limanlar, gümrük kapıları da bu deftere işlenmektedir. Bu kaynaklar yıllık gelir miktarına göre dirlik denilen birimlere ayrılmaktaydı. En çok gelin sağlayan dirliklere has, orta ölçektekilere zeamet ve bu dirliklerin çok büyük kısmını kapsayan ve küçük ölçekli olan dirliklere ise tımar denirdi. Haslar padişaha ayrılır, zeametler ise maaşlarına karşılık olarak yüksek mevkideki devlet adamlarına verilirdi.¹⁵

Tımarlar bir beratla sipahilere dağıtılmaktadır. Sipahilerden ve dirlik sahiplerinden beklenen dirliklerindeki üretime yönelik olan ve ticari faaliyetlerin düzenli bir biçimde yapılmasını sağlamak ve tahrir defterine işlenen vergi gelirlerini toplamaktır. Dirlik sahipleri, gelirlerinin bir kısmını kendi geçimleri için ayırmakla birlikte, gelirin geriye kalan kısmıyla dirliğin büyüklüğüne göre öngörülen sayıda *cebelü* adı verilen süvari ve zırhlı askerinin savaş zamanında orduya katılmasını sağlamak ve kendileri de sipahi olarak savaşa katılmakla yükümlüdür.¹⁶

16. yüzyılın son çeyreğine kadar ordudaki vurucu gücü bu sipahi ordusu oluşturmaktadır. Bu dönemde kırk bine yakın tımar ve 70-80 bin sipahi olduğu tahmin edilirken, ülke sınırları genişledikçe tımarlı sipahi sayısı giderek artmıştır. Tımar sistemi sadece orduya asker sağlayan bir sistem değildir. Aynı zamanda tarımsal artığın devlet hazinesine aktarılmasını sağlamaktadır. Küçük aile işletmelerine dayanan bir yapı olmasıyla aynı zamanda devlet otoritesine alternatif bir varlığın, bir toprak aristokrasisinin oluşmasının önüne geçilmektedir.¹⁷

Tımarlar, sipahiye ayrılan hassa çiftliği dışında bir çift öküzün işleyebileceği şekilde aile çiftliklerine bölünmüştür. Bu çiftlikler toprağı işleme ve belli vergileri ödeme yükümlüğü karşılığında babadan oğula geçecek şekilde köylüye bırakılırdı. Her padişah değişiminde verilen tımarlar ve hane toprakları padişah tarafından yeniden verilirdi. Tahta yeni çıkan padişah bunları genişletilen ölçüde değil ilk verilen zamanki oranda kabul ediyordu ve dolayısı ile tımarların veya hane topraklarının büyümesi engelleniyordu.¹⁸ Ayrıca reaya olarak tabir edilen köylünün oğlunun da reaya ait olduğu kabul edilirdi. Reayanın kendisine işleme için verilen topraktan ayrılması yasaktır. Köyden ayrılacak olan çiftçilere çift bozma resmi adı altında ağır bir para cezası öngörülüyordu.¹⁹

¹³ Ünal, a.g.e., s. 21.

¹⁴ Bu konu için bkz. Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, Gerçek, İstanbul, 1997, 4. Baskı, s. 39-40.

¹⁵ Pamuk, a.g.e., s. 40.

¹⁶ Pamuk, a.g.e., s. 40.

¹⁷ Pamuk, a.g.e., s. 41.

¹⁸ Pamuk, a.g.e., s. 41.

¹⁹ Pamuk, a.g.e., s. 42.

Sonuç olarak uygulanan sistem ile daima tarımsal üretimin gerçekleşmesi sağlanıyor, ayrıca toprakların genişletilip, bazı kimselerin devlet otoritesi dışında güç kazanmasının önüne geçilmiş oluyordu. Böylelikle ekonominin temel dinamiği olan tarımsal üretim gerçekleşiyor, sipahiye getirilen asker besleme yükümlülüğü ile de ordunun beslenmesi sağlanıyordu.

1.b. Osmanlı Klasik Dönem Hukuk Düzeni

1- Osmanlı Devleti Klasik Dönemde Uygulanan Hukuk Sistemi

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemi üç ana temele dayanırdı. Bunlar sırasıyla, İslam hukuku (şeriat), örfi hukuku ve fethedilen yerlerin mahalli hukukudur. Böylelikle Osmanlı hukuk sisteminde iki hukuk kodu ortaya çıkmıştır; birincisi şer-i şerif denilen dinî hukuk, diğeri ise kanun-ı münif denilen şeriat hükümleri, dinî hukuk dışında kalan uygulamaları içeren adet ve gelenek hukukudur.²⁰

Osmanlı idaresi, İslam dininin toplum düzeninin sağlanması için koyduğu emir ve yasaklardan oluşan şeriat hukukunu hukuk sisteminin temeli olarak kabul etmektedir. Şeriat hukukunun kaynakları Kur'an, hadis, icma (içtihat) ve kıyastır.²¹

Örfi hukuk, Türk toplumu arasında Orta Asya'dan beri süregelen adet ve geleneklere dayanmaktadır. Özellikle kamu hukuku alanında örfi hukuk ön plana çıkar. Devlet hayatını, toprak düzenini tayin eden kanunnameler şeri hukukla uyum içinde değildir. Osmanlı idaresi toplum ve devlet hayatının temel kurum ve ilişkilerini şeri hukuktan çok, örfi kanunlar, hatta gelenekler ve teamüllerle düzenlemeyi yeğlemiştir.²²

Kamu hukuku alanındaki İslam hukuk kurallarının azlığı, geniş topraklara ve birbirinden ırk, din, kültür bakımından büyük farklılıklar gösteren insan gruplarına hükmeden devletin şartlara ve zamana uyma ihtiyacı devletin hukuk yapma zorunluluğunu doğurmuştur.²³ Hukukun düzenlemesi yetkisi genel olarak padişahadır. Şeriat, padişaha askeri, idari ve mali konularda kanun koyma yetkisi tanımıştır. Padişah, şeriat hükümlerine aykırı olmamak koşuluyla istediği kanunu çıkarma hakkına sahiptir. Ulemanın bu konuda; "şeri maslahat değildir, ul'ulemr ne ise öyle olsa" şeklinde fetvaları vardır. Buradaki *ul'ulemr* dünyevi otoritenin koyduğu kanunlardır.²⁴ Padişah ancak özel hukuk alanında kanun yapamazdı. İslam hukukunun özel hukuk alanındaki düzenlemeleri hemen hiç değiştirilmeden yüzyıllarca uygulanagelmıştır.²⁵

Uygulamada, şeyhülislam, kazaskerler ve hukuku iyi bilen ulema kanun koyma konusunda padişaha yardımcı olurdu. Kalemîye denilen Osmanlı bürokrasisinin başında bulunan ve divan üyesi olan nişancının örfi kanunların yapılmasında ve uygulanmasında büyük etkisi vardı. Çeşitli konularda meydana getirilen kanun ve nizamla *kanunname* denirdi. İlk önemli kanunname II. Mehmet (Fatih) tarafından meydana getirilmiştir. I. Selim ve I. Süleyman'ın kendi adlarıyla anılan kanunnameleri vardır. Ayrıca her eyaletin ve sancağın kendi sosyo-ekonomik koşullarına göre düzenlenmiş olan sancak kanunnameleri vardır. Toprak tasarrufu, vergi düzeni ve tımar ile ilgili ayrıntılar bu kanunnameler ile düzenlenirdi.²⁶

Osmanlı klasik hukuk düzenini 17. ve 18. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı hukukunun kaynakları arasında batı hukuku da yer almaya başlamıştır.

²⁰ Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 95.

²¹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, 17. Baskı, s. 61.

²² Ortaylı, a.g.e., s. 138.

²³ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1996, s. 39.

²⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 138.

²⁵ Bozkurt, a.g.e., s. 39.

²⁶ Ünal, a.g.e., s. 97.

Tanzimat ve Islahat fermanlarında batı hukukunun tesiri açıkça görülmektedir.²⁷ 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanıp, Sultan Abdülmecid tarafından kabul edilen Tanzimat Fermanı ile modern hukuk anlayışına geçilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemde yeni kanunların hazırlanmasında şeri ve örfi hukuk kaynakları kadar batı kanunları da etkili olmuştur. Tanzimat dönemi devlet adamları batı kanunlarını tercüme ederek ortak bir kanunlar külliyesi meydana getirmeye çalışmışlardır. Bu dönemin en önemli eseri Abdullah Cevdet Paşa'nın Mecelle'sidir.²⁸

2- Din-Devlet İlişkisi

Osmanlı Devleti, daha kuruluşunda bir din-devlet birlikteliği içindedir. Askeri bir yapılanmaya sahip olan devlete objektif bakıldığında, İslamiyet'in Sünni-Hanefi versiyonu ile çok yakın ilişki içinde olduğu gözlenir.²⁹ Osman Bey'in etrafında daha çok din bilgini olan çok değerli düşünürler bulunmaktaydı. Osmanlı'ya yol göstermiş olanlar din ile dünyanın ayrılamayacağına, biri için diğerinin feda edilemeyeceğine inanmışlardı. Kuruluş dönemi beyleri ve diğer yöneticiler, İslam'ın cihat ruhunu kitlelere benimsetmek için dini çağrışım yapan unvanlar kullanmışlardır. Ertuğrul, Osman ve Orhan beylerin din için savaştıkları anlamına gelen *Gazi* ünvanını kullanmaları bu nedenledir.³⁰ İslam dininde din ve dünya ayrımı yoktur, her ikisi için de aynı kanunlar geçerlidir.³¹ Genellikle İslam toplularında din ile devlet arasında geçen bir iktidar mücadelesine rastlanmaz.³²

Siyasi hükümler ancak İslam hukukunu uyguladığı takdirde meşru sayılması, şeriat rejiminin uygulanması, Osmanlı'da din ve devlet beraberliğini gösterir. Osmanlı dinî bir devlet kabul edilebilir, ancak bir ruhban sınıfı yönetiminde değildir.³³ Devletin kuruluş döneminde, her biri geniş halk kitlelerini temsil eden din ve tarikat liderlerine büyük saygı gösterilir, çoğu devlet yönetiminde söz sahibi olurdu.³⁴

Bir beylik olarak dini renge bürünen ve devletleşmesiyle birlikte bünyesinde kurumsal ve bürokratik düzlemde dine yer veren Osmanlılar, yönetimlerini en üst kademedeki en alt kademeye kadar dinî alanın kapsamında görmüş ve kendinden önceki İslam devletleri gibi kurumlarını İslam esaslarına göre şekil vermeye çalışmışlardır.³⁵ Osmanlı yönetim sisteminde, resmi devlet bürokrasisi içinde yer alarak dinî nitelikli hizmetleri yürüten örgütlenme başında şeyhülislamın bulunduğu ilmiye teşkilatıdır. İlmiye teşkilatında yer alanların hepsi devlet memurudur.³⁶

Osmanlı'da hukukun temel kaynaklarından biri şeriat olmakla birlikte Osmanlı'yı bir şeriat devleti saymak mümkün değildir. Zira şeriat dışında da kanunlar vardır. Uygulamada örfî hukuk ağır basmaktadır. Devlet içinde bulunduğu coğrafyaya özgü ve sosyo-ekonomik koşulları gözardı etmeyen bir hukuk sistemi geliştirmiştir. Her halükârda Osmanlı Devleti ve toplumunda dinî tolerans etkili ve yaygın biçimde kendini göstermektedir. Bu tolerans ve hoşgörüden dolayı Osmanlı'yı laik olarak nitelendirenler olmakla birlikte, Osmanlı'da millet sistemi din esasına dayanmaktadır. Vergi milletlere (din mensubiyeti) göre alınmakta, yargı ve eğitim millet sistemi içinde cemaat liderlerine bırakılmaktadır. En başta hakimiyetin kaynağının dinî esaslara bağlanması Osmanlı Devleti'nin laik olmadığını göstergesidir.³⁷

²⁷ Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu ve uygulaması için bkz. Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev: Ali Reşad, Kaknüs, İstanbul, 1999, s. 43 vd.

²⁸ M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik, İstanbul, 2017, s. 261.

²⁹ Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat*, İnsan, İstanbul, 1999, s. 145.

³⁰ Şükrü Karatepe, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 57.

³¹ Yümnü Sezen, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 44.

³² Karatepe, a.g.m., s. 57.

³³ Sezen, a.g.m., s. 48.

³⁴ Karatepe, a.g.m., s. 57.

³⁵ Okumuş, a.g.e., s. 145.

³⁶ Okumuş, a.g.e., s. 58.

³⁷ Okumuş, a.g.e., s. 152.

Bazı İslam hukukçuları örfi hukuku kabul etmemekle birlikte, birçoğu Kur'an ve sünnete aykırı olmamak koşuluyla padişahın askeri, mali ve idari konularda düzenlemeler yapmasını benimsemişler, şeriata aykırı bulmamışlardır. Ayrıca Kur'an'da, kanun ve benzeri hukuk kitaplarında tarif edilene benzer bir devlet modeli gösterilmemiştir.³⁸

Şeriat hükümleri dışında kalan konularda hükümdarın kanun koyma yetkisi daha önceki Türk-İslam devletlerinde de vardır. Esas olarak Orta Asya Türk hükümdarları kanun koyma yetkisine sahiptirler. Hükümdarlar müslüman olduktan sonra da bu haklarından vazgeçmemişlerdir. İslam hukukçuları arasında hükümdarın kanun koyma yetkisinin olup olmadığı hususunda ortak bir görüş bulunmadığından, hükümdarlar bu durumu kendi lehlerine yorumlayarak kanun ve nizam koyma yoluna gitmişlerdir. Padişahlar koydukları kanunların şeriat hükümlerine aykırılık teşkil etmemesine özen göstermişler, şeyhülislamlık görevinde bulunanlar da bu kanunları şeriat temeline oturtma çabasına girmişlerdir.

3- Egemenliğin Meşru Kaynağı

Geleneksel toplumlarda dinlerin iktidarı meşrulaştırmak gibi önemli bir siyasi işlevi bulunmaktadır. Geleneksel Osmanlı toplumunda siyasi kurumların oluşumunda ve sistemin işleyişinde hâkim kitlenin dini olan İslamiyet'in belirleyici bir fonksiyonu vardır.³⁹ Meşru iktidarın dayanağı, Allah'ın iradesine ve peygamberin sünnetine uygun hareket etmektir. Kayılar, Bizans sınırına bir uç beyliği olarak yerleştirildiğinde, Abbasi halifesinin sembolik dini liderliği devam etmekteydi. Halifeler Anadolu Selçuklu sultanlarına, hilat, sarık, asa göndererek ve sultan-ı kabir, sultan-ı galip gibi isimler vererek iktidarlarının meşruluğunu onaylamışlardır.⁴⁰

Hükümdar olmanın baş koşulu Osmanlı Hanedanı'na mensup olmaktır. Osmanlı ailesinin hakimiyet hakkına sahip olduğu öylesine yerleşmiştir ki; imparatorluk sona erene değin bu aileyi baştan indirmeye yönelik bir girişim olmamıştır ve herhangi bir hoşnutsuzluk durumunda padişah tahttan indirilse de yerine yine Osmanlı ailesinden biri getirilmiştir.⁴¹

Hanedan egemenliğinin kaynağını Allah'a dayandırmaktadır. Hükümdara göre halife olarak Allah'ın yer yüzünde temsilcisi; hukukçulara göre ise, iktidar Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olan halkındır ve başta adaleti sağlama işi olmak üzere, belli koşullara uymak üzere bir kişiye havale edilmiştir. Her iki halde de düşüncenin kaynağı Nisa süresi 58. ayette geçen "Allah'a, O'nun peygamberlerine ve sizden olan ülü'l-emrin emir ve yasaklarına itaat ediniz" hükmüdür.⁴² Bunun yanında Orta Asya Oğuz geleneğinde var olan ve Türk hakanının otoritesini meşru kılmak için hükümdarın soyunu Oğuz Han'a dayandırmak fikri Osmanlı'da da hakim olmuş ve (uydurma) şecerelerle Osmanlı ailesinin Oğuz Han soyundan geldiği iddia edilmiştir.⁴³

Genel olarak padişahın her konuda mutlak bir yetkisi olduğu söylenebilir. Söylediği her şey kanun niteliğindedir. Ancak Osmanlı padişahları genellikle kendilerini hukukla sınırlamışlar ve hâkim hukuk olan şeriattan ayrılmamaya çalışmışlardır. Siyasal iktidarı meşrulaştıran başlıca unsur şeriattır. Şeriatın düzenleme yaptığı bir alanda ona bağlı kalmakla yükümlü padişahın düzenleme yapma yetkisi yoktur.⁴⁴ Padişah bazı harb, katl gibi bazı konularda fetvaya muhtaçtır. Ayrıyeten mevcut kanunlar, örf ve adet ilk etapta onu bağlar. Böylelikle mutlak otoritesi ulemanın onayı, kurulu düzen, gelenekler

³⁸ Karatepe, a.g.m., s. 56.

³⁹ Karatepe, a.g.m., s. 56.

⁴⁰ Karatepe, a.g.m., s. 57.

⁴¹ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötügen, İstanbul, 1996, 2. Baskı, s. 147.

⁴² Saydam, a.g.e., s. 42.

⁴³ Ortaylı, a.g.e., s. 133-134.

⁴⁴ Ahmet Mumcu, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976, s. 83.

tarafından sınırlandırılmaktadır.⁴⁵ Osmanlı Devlet hayatında hükümdarın yetkisinin sınırı sorunuyla karşılaşmamıştır.⁴⁶ Zaten Osmanlı Devleti'nde çok açık konular da bile padişah yalnız karar vermemiş, çeşitli divan ve kurullarla müşavere, birlikte karar verme yoluna gitmiştir. Padişahlar dönemin bilginlerinden faydalanmışlar, kararların şeriata uygunluğu hususunda şeyhülislamdan onay almışlardır.⁴⁷

1808 Islahat Fermanı ile padişah kendi otoritesi yanında ayanların varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanıyla kişilerin cezai kovuşturma geçirmeden cezalandırılmamaları yönünde yenilikler getirilmiştir. Tanzimat Fermanı esasen kişi hak ve özgürlüklerine düzenleme getiren bir fermanıdır. Padişah Tanzimat ile getirilen prensiplerin uygulanmasını Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye adlı meclise bırakarak, yetkilerini kendi isteğiyle sınırlama (oto-limitation) yoluna gitmiştir.⁴⁸

4- Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde Müslümanlardan başka, Musevi, Ortodoks, Katolik, Ermeni ve benzeri din ve mezheplere mensup topluluklar yaşamaktaydı. Müslümanların din ile ilgili hizmetleri ilmiye sınıfı tarafından yerine getirilmektedir. Diğer topluluklarda bu hizmetlerin yürütülmesi kendi cemaatlerine bırakılmıştır. Osmanlı millet sisteminde insanlar mensup oldukları din ve mezheplere göre gruplara ayrılmıştır. Millet burada ırk ve aynı dili konuşan topluluk anlamında değil, aynı din ve daha ziyade aynı mezhebe bağlı insanlar topluluğu olarak anlaşılır. Yahudi Milleti, Ortodoks Milleti, Ermeni Milleti gibi isimler almaktadır. Aynı dili konuşan Ermeniler, Ermeni Katolik ve Ermeni Protestan milletleri olarak ayrılmıştır.⁴⁹ Kendi içinde örgütlenen ve özel hukuk alanında devlete karşı belli ölçüde özerkliği bulunan bu grupların eğitim, öğretim, yargı, inanç, ibadet gibi hizmetleri bağlı buldukları cemaatler tarafından karşılanmıştır.⁵⁰

Osmanlılar başlangıçtan itibaren gayrimüslimleri özel hayatlarında ve bireysel hukuk işlemlerinde serbest bırakmışlardır. İstanbul'un fethinden sonra, Rum ve Ermeni patriklerinin statüsü milletbaşı olarak yeniden düzenlenmiştir. Gayrimüslim tebaa imparatorluk boyunca devlet ile olan ilişkilerini bağlı bulunduğu cemaat lideri ve dini teşkilat aracılığıyla yürütmüştür. Cemaat liderleri teşkilatlarına bağlı tebaanın devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmesinde yardımcı olmuştur.⁵¹

Millet sistemi İslam medeniyetinin uluslararası ilişkiler anlayışından kaynaklanmıştır. Ehl-i harp, müslümanlarla savaş halinde olan gruptur ve bu gruptakilerle savaşmak caizdir. Ehl-i ahd ise müslümanların barış içinde yaşadıkları gayrimüslim gruba verilen isimdir. Ehl-i ahd kesimi ise, tebaa olan zimmiler, kendisiyle barış anlaşması yapılmış olan gayrimüslim devletin tebaası olan muahedler ve ticaret, resmi görev veya herhangi başka sebeple Osmanlı Devleti'nde bulunan gayrimüslimlere ise müsteminler denir.⁵²

Zimmiler ehl-i ahd olup, İslam devletinin tebaası olan gayrimüslim gruptur. Bunlara ehl-i zimmet de denmektedir. Zimmiler, Osmanlı tebaası olmakla birlikte, müslümanlarla eşit hak ve yükümlülükler sahip değillerdi. Osmanlı Devleti onları himayede kabul etmiş ve az yükümlülükler getirmiş; hakları da ona göre düzenlenmiştir.⁵³

⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 139-140

⁴⁶ Karatepe, a.g.m.

⁴⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 235.

⁴⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 19.

⁴⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 139.

⁵⁰ Karatepe, a.g.m., s. 58-59.

⁵¹ Karatepe, a.g.m., s. 59.

⁵² Saydam, a.g.e., s. 153.

⁵³ Saydam, a.g.e., s. 153.

2. Osmanlı Padişahı ve Saray

2.a. Padişah

1- Osmanlı Sultanı

Osmanlı yönetiminin en başında gelen kişi padişahdır. Devletin sahibi olarak öncelikle devletin birliğini, milletin can ve mal güvenliğini sağlamak ile sorumludur.⁵⁴ Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin kullanılmasında hükümdar mutlak egemendir.⁵⁵ Hükümdarın herhangi bir konu hakkında verdiği karar ve kati olarak beyan ettiği fikir kanun niteliğinde olmakla birlikte; padişah memleket meseleleriyle ilgili hususlarda şer-i ve hukuki konularda ilgili kimselerin görüşüne başvuruyordu.⁵⁶

Padişahın, bizzat ordunun başında başkumandanlık yapmak, memleketi genişletmek ve yeni kanunlarla devlet esasını kuvvetlendirmek görevleri yanında, ayrıca yürütmenin ve yargının başı olmak gibi iki asli görevi vardır.⁵⁷ Yürütmenin başı olarak Fatih dönemine kadar bizzat Divan-ı Hümayuna başkanlık ederken, bu dönemden sonra Divanın aldığı kararları onaylamak ve uygulamakla yetinmişlerdir. XVII. yüzyıla kadar devlet işlerinin hemen hemen hepsiyle yakından alakadar olmuşlardır. Sonraki dönemlerde yetkilerini büyük ölçüde başka makamlara devretmekle birlikte imza yetkisi kendilerinde kalmıştır. Yargının başı olarak da kadıların atamasını yapmaktadır.

İlk dönemlerde padişahlar, *Bey*, *Han* gibi unvan alıyorlardı.⁵⁸ Sade protokol kuralları, askeri geleneğin hakim olduğu, örf-adete ve istişareye dayalı bir yönetim varken; Yıldırım Bayezid ile birlikte daha şaşaalı bir protokol ile mutlak bir hükümdar kişiliği benimsenmiştir.⁵⁹ Osmanlı padişahları, XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed'e kadar müstebid bir hükümdar değildir ve Anadolu'daki diğer Türkmen Beylerin etkisindedir.⁶⁰ Fatih ile birlikte Oğuz boylarının başkanlığı yerine mutlak hükümdar ve bütün İslam aleminin başı olma anlayışına sahip olmuşlardır.⁶¹ Bu durum fiili olarak Fatih döneminden itibaren yaşansa da padişahın resmi olarak halife sıfatını kullanması, Rusya'nın Kırım'ın ilhakını tanımakla birlikte padişahın müslüman devletlerde ruhani liderliği devam ettirmek istemesi üzerine 1789 Aynalı Kavak Tenkihnamesi ile başlar.⁶²

2- Şehzadeler

Oğuz boyları ve Selçuklular'da olduğu gibi, ülkenin ortak malı sayılması ve hanedana mensup herkesin veraset hakkının olması anlayışı yoktur. Veraset hakkı ilk dönemlerde padişahın en büyük oğluna verilmiş, *primogenituras* sistem izlenmiştir.⁶³ Bu sistemde kanlı taht mücadeleleri olmuş, kardeş katliamları yaşanmıştır. Ahmet I.'in tahtı hanedanın en yaşlı erkeğine bırakma (*senioritas*) prensibini getirmesiyle kardeş katli bir nebze de olsa hafiflemiştir.⁶⁴

⁵⁴ Saydam, a.g.e., s. 11.

⁵⁵ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 17.

⁵⁶ Saydam, a.g.e., s. 45.

⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı, s. 40-42.

⁵⁸ Bu unvanlarla birlikte zaman içinde, hakan, hüdavendigar, gazi, kayzer, sultan, emir, halife, padişah gibi unvanlar kullanılmıştır. Sultan, Kur'an ve hadislerde sıklıkla geçen ve halifeler ve İslam devletlerinde çokça kullanılan bir unvandır. Bkz. Saydam, a.g.e., s. 43-44.

⁵⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 132-133. Yazar, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki padişahları; henüz etraflarında nüfuz grupları ve hanedan temsilcileri olan ve savaşçı kişilikleri ve yetenekleriyle sıvırlan, *pirumus inter pares* (eşitler arası birinci) yönetici olarak nitelendirmektedir.

⁶⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 43.

⁶¹ Ortaylı, a.g.e., s. 135.

⁶² Ortaylı, a.g.e., s. 136.

⁶³ Ortaylı, a.g.e., s. 133.

⁶⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 133. Kardeş katli ile ilgili olarak ayrıca bkz. Niyazi, a.g.e., s. 147-155. Fatih zamanında Kanunname-i Al-i Osman'a şöyle bir madde konulmuştur: "Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katletmek münasiptir, ekser-i ulema tecviz etmiştir; anunla amel olalar."

Osmanlı şehzadeleri⁶⁵ XVII. yüzyıla kadar sancaklara tayin edilir, askerlik ve yöneticilik öğrenerek iyi bir idarece olmaya hazırlanırlardı. Genellikle Anadolu sancaklarına (özellikle Manisa ve Amasya) lalaların refakatinde giderlerdi. Şehzadelerin bazılarının henüz babalarının sağlığında kardeşlerine ve babalarına karşı taht mücadelelerine kalkışmalarından dolayı bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Selim II.'den sonra sadece en büyük şehzadeler sancağa gönderilmiş; Mehmet III.'ün tahta çıkmasından sonra ise şehzadelerin sancağa gönderilmesi adetinden tamamen vazgeçilmiştir.⁶⁶ Bu dönemden sonra şehzadeler saray içersinde kafes denen bölmede ikamete mecbur tutulmuş ve sıkı bir denetim altında kimse ile görüştürülmemişlerdir. Bu uygulama tecrübesiz ve yönetim konusunda hiçbir deneyimi olmayan ve kafes içersinde psikolojik baskı altında yaşamış padişahların başa geçmesine neden olmuştur.

3- Padişahlıkla ilgili olarak çeşitli tören ve semboller⁶⁷

a) *Cülus töreni*: Bir Osmanlı padişahının tahta çıkmasına cülus-u hümayun denir. Padişah tahta önceki padişahın ölümü ya da hal'i (padişahın istemeyerek tahttan el çektilirilmesi)⁶⁸ halinde geçebilir. Padişah Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Şerif dairesine götürülür, sadrazamdan başlanarak kendisine biat edilirdi. Bu törende kapıkulu ocaklarına cülus bahşişi dağıtılırdı.

b) *Kılıç Alayı*: Padişah tahta kılıç kuşanarak (*taklid-i seyf*) otururdu. Bu tören tahta geçişin ikinci ile yedinci günü arasında yapılırdı. Hz. Eyyüb türbesi ziyaret edilir, dönüşte padişahlar ecdatlarının türbelerine giderlerdi ve kurban kesilirdi.

c) *Arife Divanı*: Ramazan ve Kurban bayramlarında bayram alayları kurulur, padişah tebrikleri kabul ederdi. Tebrikleri kabul etmeye *muayede* denirdi. Arife günleri de kendisine verilen hediyeleri alırdı.

d) *Cuma Selamlığı*: Hükümdarın Cuma namazı kılmak için camiye gidiş ve dönüşleri sırasında yapılan merasimdir. İdare-halk bütünleşmesi sağlanmaya çalışılırdı.

e) *Tuğra*: Oğuz Han'dan itibaren Türk hükümdarlarınca kullanılan semboldür. Ok-yaydan esinlenerek yapılmıştır. İçinde padişahın ve babasının adı ile "muzaffer daima" duası ve bazen gazi, adli, reşad gibi unvanlar yer alırdı. Ahitname, name-i hümayun, ferman, berat gibi kıymetli evrakların başında; son yüzyıllarda ise pul, kâğıt para ve nüfuz cüzdanlarında kullanılırdı.

f) *Mührü Hümayun*: Her birinde padişahın kendisinin ve babasının adının yer aldığı; biri zümrüt dikdörtgen ve diğer üçü altın, oval şekilde dört mühür vardır. Zümrüt olan padişahın kalır; diğerleri bire tane sadrazam, has odabaşı ve hazinedara verilirdi.

2.b. Saray Teşkilatı

Saray, padişahın özel yaşantısının geçtiği yer olmakla birlikte merkezi yönetim mekanizmasının önemli ölçüde şekillendiği yerdir. Osmanlı sarayının yönetim örgünü kavrama bakımından Topkapı Sarayı'nın planına bakmak faydalı olacaktır.⁶⁹ Saray üç bölümden meydana gelmektedir: 1- Harem 2- Enderun 3- Birun. Bu bölümlerin her biri ayrı ayrı kendine düştüğü ölçüde özel ve kamusal fonksiyonları yerine getirmektedir.⁷⁰

Sarayın *Babüssaade* denilen kapısından itibaren padişahın özel yaşantısı başlar ve harem ile Enderun kısımlarını içinde barındırır. Fatih, bu kapının hemen ardına yabancı elçiler ile yüksek rütbeli devlet adamlarını kabul ettiği bir arz odası yaptırmıştır. Bu kısmın en yüksek rütbeli görevlisi ak hadım ağalarının sorumlusu olan Babüssade Ağasıdır.

⁶⁵ II. Murat devrine kadar padişah çocuklarına *çelebi* denmekteydi. Bkz. Saydam, a.g.e., s. 61.

⁶⁶ Saydam, a.g.e., s. 62.

⁶⁷ Ayrıntı için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 184 vd.

⁶⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 184.

⁶⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 140.

⁷⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 140.

1- Harem

Harem'e *Darüssaade* de denilmekteydi. Sarayda hükümdarın özel yaşantısının geçtiği ve ailesinin kaldığı kısımdır. Burada sadece yeni padişahın karısı, şehzadeler, annesi, kızları ve cariyeleri ile kardeşleri bulunurdu. Eski padişahın karısı ve çocukları ise Beyazid'deki eski saraya gönderilmekteydi.⁷¹

Haremin idarecisi kendisine *valide sultan* ya da *mehd-i ulya* adı verilen padişah anneleriydi.⁷² Saray kadınlarının en yüksek derecelilerine *kadın* denir, onlardan sonra *gedikliler* gelirdi. Kadınlar arasında en sevgili olanlar padişaha çocuk doğuranlardır. Onlara *haseki* unvanı verilmekteydi. Gedikliler ise padişahın hizmetinde bulunan hizmetlilerdir.⁷³ Burada enderundaki içoğlanlarınınkine benzer bir yapılanma söz konusudur ve haremde yaşayan cariyeler sıkı bir eğitimden geçirilmektedir.⁷⁴ Buradaki görevlilerin en yüksek rütbelisi kara hadım ağalarının amiri olan *darüssaade ağaları*dır.

XVII. yüzyıldan itibaren valide ve haseki sultanların devlet yönetimine karışmaya başlamaları bazı olumsuz sonuçlar doğurmuştur.⁷⁵ Harem sadece İslam devletlerine özgü bir yer olmayıp, benzer bir yapı Bizans Devleti'nde de vardı.⁷⁶

2- Enderun

Enderun, buraya mensup içoğlanlarının (*gulam*) hizmet gördüğü ve padişahın günlük yaşantısının geçtiği yerdir. Başlangıçtan beri devşirme çocuklarının seçkinleri enderun hizmetlerine, diğerleri kapıkulu ocaklarına ayrılırdı.⁷⁷ Enderuna ayrılanların maaşları, yiyecek içecek ve bütün ihtiyaçları saray tarafından karşılanır; iç ve dış atamaları padişah tarafından yapılırdı.⁷⁸ Saray içoğlanlarının hizmet içi eğitim gördüğü Osmanlı Enderun Mektebi, musikiden dinî ilimlere, oymacılıktan hattatlığa kadar bir çok konuda eğitim veren bir yer olarak Osmanlı yönetici zümresinin kültürünün geliştiği bir yerdir.⁷⁹ Buradaki içoğlanları derece ve hizmetleri itibarıyla farklı odalara ayrılmıştı. Büyük ve küçük odalardan başlamak üzere başarılı olanlar bir üst odaya geçerdi. En büyük hizmet odası ise padişahın özel hizmetlilerinin bulunduğu has odadır.

a) *Büyük ve küçük odalar*: Bu odalara seçilen acemiler çeşitli hocalardan ders görerek Türk kültürü ve müslüman töresi ile yetiştirilir, din, Kur'an-ı Kerim, Türkçe, Arapça, Farsça derslerinin yanında, ok çekme, ata binme, güreş gibi spor talimleri yaparlardı.⁸⁰ Büyük odanın amiri *Saray Kethüdası*, küçük odanın amiri ise *Oda Kethüdası* unvanını taşırdı.

b) *Seferli koğuşu*: Devşirme çocuklardan enderuna alınacak olanlar büyük odadan sonra ilk olarak seferli koğuşlarına alınırdı. Burada adab-ı muaşeret, okuma-yazma ve dini bilgiler verilirdi. Burada müzisyenler, hanendeler, berberler, pehlivanlar, hamamcılar yetiştirilmiştir. Ayrıca saraydaki dilsiz ve cüceler de burada eğitim görürdü. Bu odanın amiri büyük odanın da amiri olan saray kethüdasıdır.⁸¹

c) *Kiler koğuşu*: Fatih zamanında kurulmuş olan bu odada, otuz kadar içoğlanı padişahın ve haremde her türlü yiyecek ve içeceğini karşılamak, sofraya hizmetlerinde bulunmak üzere eğitime alınırdı. Bu odanın amiri *Kilercibaşı*dır.⁸²

⁷¹ Ortaylı, a.g.e., s. 140.

⁷² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 154.

⁷³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 148-149.

⁷⁴ Ünal, a.g.e., s. 26

⁷⁵ Ünal, a.g.e., s. 27 ayrıca bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁷⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁷⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁷⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 308-309.

⁷⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 141.

⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 309-310.

⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 311-312.

⁸² Ünal, a.g.e., s. 22; ayrıntı için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 313-315.

d) *Hazine koğuşu*: Hazinecilik padişahın özel hazinesini ve enderun hazinesini korumakla görevlidirler. Bu odanın amiri *Hazine Kethüdası*dır.

e) *Has oda*: Saray iç oğlanlarının en yüksek rütbelilerinin alındığı bölümdür. Hazine koğuşunda başarı gösterenler bu odaya alınır ve padişahın özel hizmetlerini yerine getirirlerdi. Padişahın her bir çeşit elbisesi için ayrı ayrı görevliler söz konusudur ve ayrıca padişahın silahını taşıyan silahdarlar vardır. Bu odanın amiri ise *Has Odabaşı*dır.⁸³

Her cülusta veya yedi yıllık dönemlerde enderun mensupları dış görevlere tayin edilirdi. Buna *Birun'a çıkma* denirdi.⁸⁴ II. Mahmut 1831 yılında enderun yönetimini Enderun-u Hümayun Nezareti adıyla kurulan bir memuriyete vermiştir ve II. Meşrutiyetle birlikte bu kurum lağvedilmiştir.⁸⁵

3- Birun

Birun, sarayda *Babüsseade* kapısı dışında kalan ve Enderunla harem haricinde bütün sarayı kapsayan ve esas olarak devlet işlerinin yürütüldüğü kısımdır. Divan-ı Hümayun kalemleri ve Kapıkulu süvarileri burada bulunmaktadır. Padişahın özel hizmetlileri dışındaki saray görevlileri ile divanı da göz önüne aldığımızda asıl olarak devlet işlerinin yapıldığı kısım Birun'dur. Birun, her biri ayrı bir işle görevli olan saray hizmetlilerini içine almaktadır.⁸⁶

a) *Kapıkulu süvarileri*: Bu süvariler devşirmelerden kurulu silahdaran, sipahi oğlanları, sağ ve sol ulufeciler isimli dört bölük ile Anadolu Türkleri'nden kurulu sağ ve sol *garibler* adlı iki bölük olmak üzere toplam altı bölükten teşekkül idi. Bunlara *Altı Bölük Halkı* da denilmekteydi.

b) *Mehter takımı*: Padişahın hakimiyet sembolleri olan, bayrak, tuğ, çadır ve otağ hizmetlerine bakar ve askeri bandosu görevini yerine getirirdi. Mehter takımı *Mir-i Alem* komutasındadır.

c) *Müteferrikalar*: Padişah saray dışına çıktığı zaman ona parlak ve göz alıcı kıyafetleriyle eşlik eden kimselerdir. Beyzadeler, enderundan çıkmış iç oğlanlar ve bazı imtiyazlı aristokrat çocuklarından oluşmaktadır. Amirleri ise *Müteferrika Başısı*dır.

d) *Çaşnigirler*: Sarayın ziyafet işlerinden sorumludurlar. Başlarındaki görevliye *Çaşnigirbaşı* denmekteydi.

e) *Dergah-ı mualla çavuşları ve kapıcılar*: Çavuşlar imparatorlukta protokol vazifelerini yürütür, elçilik ve ulaklık hizmetlerini görürlerdi. Çavuşbaşının yönetimindedirler. Kapıcılar padişahın emirlerini gerekli yerlere ulaştırırlardı. Başlarındaki görevliye ise *Kapıcıbaşı* denirdi.

f) *Mirahur*: Padişahın seferde kullanmak ya da hediye etmek maksadı ile kullandığı atların yetiştiricisidir.

g) *Çakırcılar*: Padişahın avda kullandığı av kuşları ve köpekleri besleyen kimsedir. Başlarında *Çakıcıbaşı* bulunur.

Bu hizmetli gruplarının reislerine *rikabdar* ağalar denir ve padişahın günlük yaşamında ve savaşta yakın maiyetini oluşturlardı. Birunda bu görevliler dışında hekim başılar, cerrah başılar, münecim başılar, darphane emiri, hassa mimarları ile terzilik, hattatlık, dokumacılık yapan zanaatkarlar ve sarayın bostanlarına bakan ve İstanbul sahillerinin inzibati görevi ile sorumlu bostancılar vardı.

2.c. Divan-I Hümayun

1- Divan-ı Hümayun'un Tarihi Gelişimi

Yönetme erkinin doğası gereği yöneticiler, doğru kararlar almak, sorumluluğu paylaşmak, kararları geniş gruplara benimseterek taraftar sağlamak, uygulanabilirliğini kolaylaştırmak ve

⁸³ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 322 vd.

⁸⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 142.

⁸⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 143. Enderun Mektebi'nin kapatılmasıyla onun yüksek rütbeli yönetici yetiştirme görevini Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) ve Mekteb-i Fünunu Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) yerine getirmeye başlamıştır.

⁸⁶ Divan-ı Hümayun kalemleri Divan kısmında ele alınacağı için burada bahsedilmeyecektir. Bu hizmetlilerin görevleri için bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 143-145; Ünal, a.g.e., s. 33-35. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 359 vd.

meşrulaştırmak için alınan kararların kolektif aklın süzgecinden geçmesi gereğini hiçbir zaman gözardı etmemişler; bu nedenle meclisler ve danışma kurulları devlet idaresinde olmazsa olmazlardan olmuştur.⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren devlet işlerinin görülmesinden birinci derece sorumlu organ Divan-ı Hümayun'dur. Devletin siyasi, idari, mali, hukuki her türlü işleri burada padişah adına görüşülüp, onun adına kararlar alınırdı.⁸⁸ Devlet işlerinin divan kurularak yürütülmesi geleneği Osmanlılara İslam ve Türk-İslam devletlerinden geçmiş ve Anadolu Selçuklular'ın divanı ile İlhanlıların divanı Osmanlı Divan-ı Hümayunu'nu önemli ölçüde etkilemiştir.⁸⁹

Devletin kurulduğu ilk yıllarda Divan teşkilatının nasıl geliştiği yolunda somut veriler olmamakla birlikte Osman Bey döneminde zaman zaman Divanın toplandığından söz edilmektedir.⁹⁰ Ancak yapılan bu toplantıların divan olup olmadığı tartışılmakla birlikte ilk vezirlik kurumunun Orhan Bey ile gelişmeye başladığı⁹¹ ve Divanın ilk olarak Orhan Bey ile birlikte toplanmaya başladığı genel kabul görür.⁹² Bununla beraber Divan-ı Hümayun'un gerçek anlamda fonksiyonlarını ortaya koyacak şekilde örgütlenmesi Fatih ile birlikte olmuştur.⁹³ En mükemmel dönemine ise, Kanuni Sultan Süleyman'la kavuşmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren sadrazamların kendi köşklerine yaptıkları divanın önem kazanması ve divan bürokrasisinin reisülküttablığına bağlı kısımları burada faaliyet göstermeye başlayınca, Divan-ı Hümayun'un önemini yitirmeye başlamıştır.⁹⁴ Tarihsel süreçte durumunu koruyamamış ve devamlılık kazanıp kurumsallaşamamıştır.⁹⁵

Divan-ı Hümayun toplantıları Birun'da, padişahın kapısı önünde *Divanhane* denilen salonda yapılırdı. *Kubbealtı* denilen bu salon üçü de kubbeli olan üç bölümden meydana gelmektedir: 1- asıl divan toplantısının yapıldığı ve ayrıca *Kasr-ı Adl* bölmesinin olduğu oda; 2- Divan kalemlerinin bulunduğu büro; 3- her türlü idari ve mali kayıtların bulunduğu maliye defterhanesi.⁹⁶ İlk divanhane Fatih tarafından yaptırılmıştır. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan Kubbealtı denilen bina ise Kanuni döneminde sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁹⁷

Fatih dönemine (1475 yılı)⁹⁸ kadar padişahlar Divan toplantılarına bizzat katılarak, divan başkanlığını yapmaktaydılar. Fatih ile birlikte bu adetten vazgeçilmiş ve padişahlar divan toplantılarını divanhaneye hakim bir konumda yaptırılan *Kasr-ı Adl* denilen kafesli bölmelerden izlemişlerdir. Sarayın Babüssaade kapısının hemen ardına yapılan arz odasında da padişah sadrazamların arzlarını kabul ederek divanda görüşülen konular ve alınan kararlar hakkında bilgi almışlardır. Bu dönemden itibaren divan başkanlığını padişahın doğal vekili olan sadrazamlar yürütmüştür.

Divan toplantılarının hemen bitiminde sadrazam toplantıda kararlaştırılan hükümleri arz odasında padişahın onayına sunardı. Kazaskerler adli, defterdarlar mali konularda gerekli olduğu zaman, sadrazam ise her zaman ve genel konularda alınan kararları arz ederler ve padişah tarafından onananlar

⁸⁷ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 17.

⁸⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 146.

⁸⁹ Recep Ahışalı, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 24. Ayrıca bkz. Yücel ve Sevim, a.g.e., s. 307: "... Osmanlı divanı 50 yıl İlhanlı divanının aynı olarak devam etmiştir."

⁹⁰ Mumcu, a.g.e., s. 21.

⁹¹ Mumcu, a.g.e., s. 21-22. Osmanlı Devleti'ndeki ilk vezirlerle ilgili olarak bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı, s. 111.

⁹² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1.

⁹³ Saydam, a.g.e., s. 67.

⁹⁴ Ahışalı, a.g.m., s. 24

⁹⁵ Ortaylı, a.g.e., 146.

⁹⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 147-148; Ünal, a.g.e., s. 36.

⁹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 8.

⁹⁸ Ünal, a.g.e., s. 37.

müsveddeleri hüküm kabul edilir ve derhal defterlere geçirilip, yürürlüğe girerdi. Kararların yazılı olduğu bu defterlere *mühimme defterleri* denirdi.⁹⁹

Divan ilk kurulduğu dönemde Cuma günleri hariç her gün sabah namazından öğle yemeğine kadar toplanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren dört günde bir, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ise iki günde bir toplanmaya başlamıştır. 1768'den itibaren altı haftada bir gün toplantı yapılmış, XIX. yüzyıldan itibaren ise sadece ulufe dağıtımı ve yabancı elçilerin kabulü için toplanmaya başlamıştır.¹⁰⁰

Selim III. ile birlikte sadece önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü meşveret meclisi haline getirilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Divan-ı Hümayun önemini tamamen yitirmiş ve yabancı elçilerin ağırlanması, ulufe dağıtımı ve yeni atanan devlet ricalinin süregelen bir adet olarak padişah tarafından arzlarda kabulü merasiminden ibaret kalmıştır.¹⁰¹

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra, Mahmut II.'nin merkez örgütünü yeniden düzenlemesi üzerine kabine usulü kabul edilmiştir. Divan-ı Hümayun'u kaldırarak onun görevlerini Avrupalı tarzda kurulan ve modern anlamda bakanlar kurulu olan *Meclis-i Hass-ı Vükela*'ya vermiştir.¹⁰²

2- Divan-ı Hümayun'un Yetkileri

Divan ülke yönetiminde en başta gelen ve birinci derece sorumlu bir organdır. Dolayısı ile çok üstün ve özel, yetkileri kendinde toplamıştır. Divanın tabii başkanı olarak padişahın kendi yönetim yetkisini, yine kendi denetiminde divan ile paylaşması¹⁰³ yetkilerinin çok geniş olmasını sağlamıştır. Yetkileri genel olarak siyasi, hukuki ve idari olmak üzere üç gruptur.

Devletin bütün tebaasının güvenliğini temin etmek, güvenliğe yönelik yapılmış olan olayları bastırmak, teşebbüs edenleri cezalandırmak, nüfus hareketlerini kontrol altında tutmak, konar-göçer ve göçebe toplulukların kontrolünü sağlamak Divanın iç işlerdeki yetki ve sorumluluğudur.¹⁰⁴ İslam'a karşı suç işlemiş olanlar büyük bir gösterişle Divan tarafından cezalandırılırdı. Gayrimüslim olup müslüman olmak isteyen kimseler, sadrazam önünde müslüman olurlar ve onlara *tasadduk akçesi* verilirdi.¹⁰⁵ Divanın dış ilişkilerle ilgili yetkileri genel olarak devletin güvenliğini sağlamak, barışı korumak, devlet çıkarlarını sağlamak, İslam'ı yaymaktır. Yabancı elçilerin karşılanması Divanın sorumluluğundadır.¹⁰⁶

Divanın hukuki yetkileri yasama ve yargılamadan meydana gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde, padişahın fermanları, emirleri ve buyrultuları gibi özel nitelik taşıyan kanunlar dışındaki bütün yasalar divan tarafından hazırlanır ve uygulamaya konurdu. Hazırlanan yasalar arasında günümüz anlamında kanun, tüzük, yönetmelik gibi farklılıklar yoktur. *İrade-i seniyye*, *beraat-ı ali*, *kanun*, *hüküm* organik olarak aynı, sadece biçim olarak farklıdır.¹⁰⁷ Divan, çoğunlukla örfi davalarda ilk yargılama yeridir ve değiştirilemez hükümler verir. Tebaanın doğrudan bir dava için divana başvurma hakkı vardır ve bu çoğu kez, kişilerin kendi yerel mahkemesini atlayarak, direk divana başvurmalarına neden olmuştur. Kendinden üst bir makam olmadığı için verdiği hükümler ve kararlar kesindir.¹⁰⁸ Yargıda bir üst mahkeme görevi yapar ve yargıda düzeltme (temyiz) merciidir. Yerel mahkemenin tarafsızlığından şüphe edenler ya da verilen kararın doğru olmadığına inananlar davanın doğrudan Divan tarafından

⁹⁹ Ortaylı, a.g.e., s. 46.

¹⁰⁰ Divanın toplantı zamanlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 2-6; ayrıca kısa bir özet için bkz. Ahışhalı, a.g.m., s. 25.

¹⁰¹ Ahışhalı, a.g.m., s. 25.

¹⁰² Ünal, a.g.e., s. 36.

¹⁰³ Ahışhalı, a.g.m., s. 32.

¹⁰⁴ Necati Gültepe, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 242.

¹⁰⁵ Mumcu, a.g.e., s. 73-75.

¹⁰⁶ Mumcu, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰⁷ Mumcu, a.g.e., s. 84.

¹⁰⁸ Mumcu, a.g.e., s. 87.

görülmesini isteyebilmekteydiler. Ayrıca *Müfettiş-i Hükkam* vasıtası ile kadı ve naiblerin denetimini yapardı.¹⁰⁹

Divanın idari yetkilerinin başında bütün üst düzey yöneticilerin ve kadıların atamasını yapmak, hakkında şikayet olan bir yöneticinin tahkikatını yaparak neticelendirmek gelirdi. Gereğinde rütbesi ve unvanı ne olursa olsun bir memurun azil ve uzaklaştırılması yanında adli ceza da verilmekteydi. Din, vakıf, eğitim ve tüm idari mekanizmanın denetimini yapmak, nüfus listeleri yaptırmak, buhranlı dönemlerde tedbirler almak, mahkeme sayısını artırmak, hazineden para çıkarılması ve vergi işlerinin düzenlenmesi gibi görevleri vardır.¹¹⁰

3- Bazı Özel Divan Toplantıları

a) *Ayak Divanı*: Çok önemli ve acil işlerin halledilmesi için padişahın huzurunda kurulan divan toplantılarına denirdi. Padişahın isteği üzerine sarayın babüssaade kapısının önünde, genellikle savaş durumlarında ya da yeniçeri ayaklanmalarında kurulur; savaş hallerinde kurulan ayak divanında padişah yok ise eğer, yine divana vezir-i azam başkanlık yapardı. Bu divan toplantısını ismini, padişah otururken divanın bütün üyelerinin ayakta durmalarından alır.¹¹¹

b) *Galebe Divanı*: Kapıkulu ocaklarına maaş verilmesi ve yabancı elçilerin kabul edilmesi amacıyla toplanan divandır. Galebe divanına Yeniçeri Ağası geniş bir maiyetiyle katılır ve topluca yemek yenirdi.¹¹² Yeniçeri ve diğer kapıkulu ocaklarının maaşları üç ayda bir verilirse *kıst*, yılda bir verilirse *mevacib akçesi* denirdi.¹¹³

c) *İkinci Divanı*: Vezir-i azam her gün kendi konağında, ikinci vakti divanı toplardı. Burada devlet işleri konuşulur, divanda görüşülmeyip eksik kalan meseleler halledilir ve şikayetler dinlenirdi. XVII. yüzyıldan itibaren bu divanın önemi artmış ve çok önemli meseleler görüşülmeye başlanmıştır.¹¹⁴

d) *Sefer Divanı*: Sadrazamların serdarı ekrem olarak sefere çıktıkları zaman, tevcihat, atama, tayin, azil, katl ve tahsilat gibi devlet işlerini yerine getirmek maksadıyla kurulan divandır.¹¹⁵

e) *Mazlama Divanı*: Divan yolsuzluk ve zulümlerin önlenmesi için şikayetçilerin dinlenmesi halinde mazlama divanı adını alırdı.¹¹⁶

f) *Murafaa Divanı*: Cuma günü toplandığı için Cuma divanı da denilirdi. Hukuki davalar Cuma günleri murafaa divanında kazaskerler tarafından halledilirdi.¹¹⁷

4- Meşveret Meclisi

Çok buhranlı dönemlerde padişahın başkanlığında toplanır, kazaskerler ve diğer devlet erkani hazır bulunurdu. Divandan farklı olarak belli bir toplanma yeri ve zamanı yoktur. Ayrıca divanın sahip olduğu gibi kendisine bağlı bürokrasi kalemleri yoktur.¹¹⁸ İmparatorluğun kuruluşundan itibaren olağan üstü durumlarda padişahın hatt-ı hümayunu ile toplanırdı. Görevde olanların yanısıra emekli olmuş olan devlet adamları da çağrılır, kararların alınmasında geniş katılım sağlanırdı.¹¹⁹

Savaşa karar vermek, iç ve dış meseleleri çözüme bağlamak gibi bir işlevi vardır. Divanın üstünde kararlar alabilmekteydi.¹²⁰ Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesinden sonra özellikle Selim III. döneminde oldukça sık toplanmaya başlamıştı. Nizam-ı Cedid reformları sık sık toplanan Meşveret

¹⁰⁹ Mumcu, a.g.e., s. 87.

¹¹⁰ Mumcu, a.g.e., s. 88.

¹¹¹ Saydam, a.g.e., s. 54.

¹¹² Ünal, a.g.e., s. 38-39.

¹¹³ Ortaylı, a.g.e., s. 149.

¹¹⁴ Ünal, a.g.e., s. 38.

¹¹⁵ Ünal, a.g.e., s. 38.

¹¹⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 148.

¹¹⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 148.

¹¹⁸ Mumcu, a.g.e., s. 157-162.

¹¹⁹ Mumcu, a.g.e., s. 157-162.

¹²⁰ Gültepe, a.g.m., s. 242.

Meclisiyle kararlaştırılmıştır.¹²¹ Padişahın ölümüyle birlikte kendiliğinden toplanır ve yeni padişahın kim olacağına kara verirdi. Ahmet I. öldükten sonra çocukları çok küçük olduğundan yerine kardeşi Mustafa'yı tahta geçirerek, uygulanmakta olan *primogenitur* sistemine son verilerek, *seniorat* sistemine geçilmesi bu meclisin kararıyla olmuştur.¹²² Nadiren padişah ölmeden tahttan indirip, yerine başka birinin getirildiği olurdu. Mustafa I. ve Sultan İbrahim bu meclisin kararıyla tahttan indirilmişlerdir.¹²³

5- Divan-ı Hümayun'un Üyeleri

Divan-ı Hümayun'un başkanı yukarıda belirtildiği gibi Fatih dönemine kadar bizzat padişahı. Bu dönemden itibaren başkanlığı veziri azam (sadrazam) sürdürmüştür. Sadrazam dışında diğer vezirler, devletin bütün adli işlerinin sorumlusu kazasker, Osmanlı Devlet bürokrasisinin başı konumundaki nişancı, devletin bütün mali işlerini yürüten başdefterdar divanın asil üyeleridir. Divan-ı Hümayun'un bahsedilen üyeleri dışında, yençeri ağaları ve kaptan-ı derya da şartlı olarak toplantılarına katılabilmektedirler. Eğer vezir rütbeleri var ise, Divanın asli üyesi durumundadırlar.¹²⁴ Vezaret rütbeleri yok ise kendileri ile ilgili konularda görüşlerini bildirmek üzere gerektiğinde toplantılara çağırılmaktadırlar. Vezir olsun ya da olmasınlar yalnız başlarına arza çıkabilmektedirler. Şeyhülislam Divan'ın üyesi değildir, ancak gerektiğinde bilgi almak üzere çağırılırlardı.¹²⁵

a) *Vezir-i Azam (Sadrazam)*: Osmanlı Devleti'nde sadrazam padişahın mutlak vekilidir ve her zaman pratiğe yansımaya da onun yetkilerini kullanabilmekteydi. Her türlü devlet işlerinde padişahın mutlak vekili kabul edilerek geniş yetkiler verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde padişaha yönetimde yardımcı olan bir vezir varken, giderek devlet işlerinin yoğunlaşması ve karmaşıklaşması neticesinde vezir sayısı artmış ve diğerlerinden ayırmak maksadı ile birinci vezire vezir-i azam denilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren sadr-ı azam adı daha yaygın olarak kullanılmıştır.¹²⁶

Padişaha ait olan mühr-i hümayunu taşıyarak padişahın mutlak vekili sıfatını kazanırlardı. Mühr-i hümayunun padişah tarafında geri istenmesi vezir-i azamın azli anlamına geliyordu. Padişahların divan toplantılarına katılmayı bırakmalarından sonra Divan-ı Hümayun'un başkanı olmuşlardır. XVII. yüzyıldan sonra sadrazamların kendi konaklarında yapmış oldukları ikinci divanlarının önemi artmıştır. Sadrazam yetkisini padişahın alır ve kendi yetkisi çerçevesinde, yasama, yargı ve yürütme görevini kullanırdı. Savaşa karar verme, çok yüksek rütbeli devlet adamlarının azli, terfii ve atamaları ile 5,999 akçadan fazla olan tımarları verme konularında padişahın tasdikini alırdı. Kendi yetki alanında vermiş olduğu kararlar padişahın kararı sayılırdı. Savaş durumlarında *Serdar-ı Ekrem* sıfatıyla başkumandanlık görevini yürütürlerdi.¹²⁷ Uzun süre merkezden ayrılması gerektiği durumlarda yerine *sadaret kaymakamı* adı verilen bir vezir vekil olarak tayin edilir ve vezir-i azama ait yetkilerle onun görevini yerine getirirdi.¹²⁸

b) *Vezirler*: Osmanlı Devleti'nde vezirlik kurumu ilk defa Orhan Bey zamanında ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Osmanlı'nın ilk dönemlerinde vezirler *erbab-ı seyf* denilen askerlerden olmayıp *erbab-ı kalem* adı verilen bilgin sınıfından olmuştur.¹³⁰ Murat I. döneminde devlet teşkilatının esaslı olarak gelişmesiyle, özellikle vezirlik kurumu Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa ile birlikte güçlenmiş, ulemadan gelen bu kişi askeri yetkileri de kendisinde toplayarak gerçek anlamda ilk vezir olmuştur.¹³¹

¹²¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 18.

¹²² Mumcu, a.g.e., s. 158.

¹²³ Gültepe, a.g.m., s. 242.

¹²⁴ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 252.

¹²⁵ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 252.

¹²⁶ Doğan, a.g.m., s. 200.

¹²⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 229-230.

¹²⁸ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 231.

¹²⁹ Karatepe, a.g.m., s. 58-59.

¹³⁰ Yücel ve Sevim, a.g.e., s. 309.

¹³¹ Mumcu, a.g.e., s. 23.

Vezirler Kanuni dönemine kadar genellikle merkezde bulunurlardı. Bu dönemden itibaren taşraya gönderilmeye başlanmıştır. Önemli eyaletlere vezirler tayin edilmiş ya da tayin olunan beylerbeyine *vezaret* (vezirlik) payesi verilmiştir. Bununla birlikte Rumeli beylerbeyi vezir olmasa bile Divanın asli üyesidir. Kubbealtı denilen divanhanenin yapılmasıyla Divan toplantılarına katılan vezirlere Kubbealtı vezirleri denilmiştir. Bu vezirler divada davalara müdahale etmezler, sorulduğu takdirde fikirlerini beyan ederlerdi. Devlet yönetiminde tecrübe kazanmak ve danışmanlık hizmetinde bulunmak için Divan-ı Hümayun toplantılarına katılırlardı. XVIII. yüzyılda bu kurum önemini yitirmiş, 1731'de tamamen ortadan kalkmıştır.

c) *Kazasker*: Fatih dönemine kadar bir kazasker varken, devlet işlerinin yoğunlaşması üzerine Rumeli ve Anadolu kazaskeri olmak üzere iki kazaskere çıkarılmıştır. Görevleri divana gelen adli davalara bakmaktır. Divan-ı Hümayun toplantıları dışında Cuma divanı denilen kendi konaklarında, kendi işleriyle ilgili toplantılar yaparlardı. Kazaskerlikten sonraki basamak olarak ise şeyhülislamıktı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki kazaskerlik müessesesi kaldırılarak yerine önce *nezaret-i deavi*, daha sonra 1870 yılında adliye nezareti kurulmuştur.

d) *Nişancı*: Görevi padişahın fermanları üzerine padişahın tuğrasını çekmektir. Bu nedenle *tevki*'i, *muvakki*', *tuğrai* veya *tuğrakeş* adıyla da anılmaktadır.¹³² XVII. yüzyılın ortalarına kadar Divandaki maliye haricindeki bürokrasinin başı konumundaydı. Bu dönemden sonra reisülküttablığın önem kazanmaya başlamasıyla önemini kaybetmeye başlamıştır. Başlıca görevleri önemli fermanları yazmak, reisülküttab tarafından yazılmış fermanların tashih ve kontrollerini yapmak, fermanlar üzerine padişahın tuğrasını çekmek, örfi hukukla ilgili kanunları tespit etmek, tapu tahrir defterlerinde olan değişiklikleri kaydetmektir. *Reisülküttab*, defter emini ve bunlara bağlı katiplerin amiri konumundaydı.¹³³

e) *Başdefterdar*: Osmanlı'da önceleri bir defterdar varken, devletin sınırlarının genişlemesiyle Rumeli ve Anadolu defterdarı olmak üzere sayısı ikiye çıkarılmıştır. Rumeli defterdarına *başdefterdar*; *şikk-ı evvel*, diğerine ise *şikk-ı sani* adı verilmiştir. Başdefterdar Divanın asıl üyelerindedir ve vezir rütbesinde değillerse kazaskerden sonra gelmektedir. Mali konularda geniş yetkilere sahiptirler ve padişahın mallarının vekili konumundadırlar. Çeşitli kimselere çavuşluk, sipahilik, katiplik, sancak ve zeamet verilmesini sadrazama teklif etmek, maliyeye ilgili meselelerde hükümler yazmak, ulufelilerin maaşlarına zam yapmak gibi yetkileri vardır. Mal ve defter hazineleri onun huzurunda açılır ve kapanırdı.

3. BAB-I ALİ VE OSMANLI BÜROKRASİSİ

3.a. Sadrazam ve Bab-I Ali

Devletin sınırlarının gelişmesi, buna bağlı olarak nüfusun artması devlet işlerinin çoğalmasına neden olmuştur. Netice itibarıyla yoğunlaşan işler Divanın kapasitesini aşmaya başlamış ve zamanında işlerin yetiştirilememesinden dolayı bazı mahzurlar ortaya çıkmıştır.¹³⁴ İkinci divanı, divan toplantılarında bitirilemeyen meselelerin, sadrazamın köşkünde ele alındığı bir meclis olarak ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır.¹³⁵ Sadrazamların aynı zamanda ikamet olarak kullandıkları konaklarda ortaya çıkan bu küçük divan modeli uzun sayılabilecek bir sürede gelişerek, XVII. yüzyılın ortalarına doğru yeni bir hükümet merkezi olma özelliği kazandı. Bu dönemden itibaren divanın yapacağı işlerin büyük bölümü burada halledilir olmuştur.¹³⁶ Divan-ı Hümayun'un etkisinin ve gücünün azalmasıyla önemi

¹³² Ahışhalı, a.g.m., s. 30.

¹³³ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 253.

¹³⁴ Doğan, a.g.m., s. 199.

¹³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 262.

¹³⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 156; Doğan, a.g.m., s. 200.

artmış, devlet yönetiminde sadrazamlık kurumu ile birlikte yetkileri ve merkezi otoritedeki rolü güçlenmiştir. XIX. yüzyılda güçlü ve etkin bir konuma gelmiş olan Bab-ı Ali, sadrazam ve ikinci divanının yenibaştan şekillenmesiyle ortaya çıkmıştır.¹³⁷

Önceleri *Paşa Kapısı* veya *Bab-ı Asaflı*, sonradan *Bab-ı Ali* denecek olan müessesenin oluşumunda belli bir süreçten geçilmiştir.¹³⁸ İlk olarak resmi bir şekilde sadrazamlara hem ikamet olarak kullanacakları hem de devlet işlerini takip edecekleri bir konak tahsis edilmiştir. Kendisine resmi olarak bir saray verilen ilk sadrazam Derviş Mehmed Paşa'dır.¹³⁹ Sadrazamların tam olarak siyasi bağımsızlıklarını elde etmeleri Köprülüler ile birlikte olmuştur. Kanuni döneminin sonlarına kadar padişahlar devlet yönetimine direk katılıyorlar ve mümkün mertebe kontrolü ellerinde tutmaya çalışıyorlardı. Bu dönemden sonra saray içerisinde valide sultanlar, saray ağaları, padişah hocaları; saray dışında şeyhülislam ve yeniçeri ağaları etkin hale gelmeye çalışmışlardır. Köprülüler sonrası Babıali'nin oluşmasıyla sadrazam ve Babıali, hükümet etmede diğer gruplara göre ağırlığını daha da artırmıştır.¹⁴⁰

Babıali'nin oluşması aynı zamanda Osmanlı bürokrasisine yapısal yenilikler kazandırmıştır. Sadrazamın alt bürolarını başlıca *sadaret kethüdası*, *reisülküttab* ve *çavuşbaşı* meydana getirmektedir. Padişahın Tanzimat Fermanında kabul edilen prensiplerin uygulanmasını ve fermana uygun kanunların çıkarılmasını *Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye* adındaki meclise bırakması yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılmasının ve imparatorlukta modern anlamda parlamentoya geçişin ilk adımlarını bu bürokratik yapılanma sağlamıştır.¹⁴¹

1- Sadaret Kethüdası

Sadaret Kethüdası, sadarete yardımcı bir devlet memurluğudur. Babıali'nin oluşum sürecine paralel olarak gelişmiş ve XVIII. yüzyıl başlarında devlet bürokrasisinde sadarettten sonra gelen ikinci makam haline gelmiştir. Klasik dönemde sadrazama padişah tarafından havale edilen işlerin önemli bir bölümünün organizasyonu, takip edilmesi ve sonuçlandırılması sadaret kethüdasının görevi olmuştur.¹⁴²

Sadaret Kethüdasının en önemli görevi taşraya yapılacak yönetici tayinlerinin listesini hazırlamaktır. Taşra ile merkezin ilişkilerinin sağlanması ve resmi yazıların ulaştırılmasıyla görevliydi. Sefer hazırlıklarını tamamlama ve sefere katılacak eyalet kuvvetlerinin sayısı ve iaşelerini belirlemek bir diğer göreviydi. Sadaret kethüdaları müteferrikalardan seçilmekteydi ve dolayısıyla *Ağayan* denilen sınıftandırlar. Bu makam 1835 yılında Mülkiye Nezareti, 1837 yılında ise Dahiliye Nezareti ismini almıştır.¹⁴³

2- Reisülküttab

Divan üyesi olmamakla birlikte bütün toplantılara katılır ve kedisine bağlı bulunan beylikçi, ruüs, tahvil ve amedi kalemleri aracılığı ile Divanın bürokratik işlemlerinin önemli bir kısmını yürütürdü. Yabancı devletlerle olan diplomatik işlerde önceden beri sorumlu kimsedir. XVII. yüzyıldan itibaren diplomatik ilişkilerin artmasıyla birlikte reisülküttablığın önemi artmıştır.¹⁴⁴ Bu gelişmeye paralel olarak reisülküttablığın ismi 1836 yılında "Umur-ı Hariciye Nezareti" olarak değiştirilmiştir.¹⁴⁵

Reisülküttaba bağlı olarak çalışan kalemlerden, beylikçi kalemi, bütün kanunnameler, ahidnameler ve fermanların yazılıp, kaydedildiği yerd. Buraya *Divan Kalemi* de denmekteydi. Beylikçi kaleminin bünyesinde, evrak muhafızı olan *kisedarın* başkanlığında *mühimme kalemi*; yazıların

¹³⁷ Mumcu, a.g.e., s. 29-30, Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 18.

¹³⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 156.

¹³⁹ Doğan, a.g.m., s. 200.

¹⁴⁰ Doğan, a.g.m., s. 200.

¹⁴¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 19.

¹⁴² Doğan, a.g.m., s. 201-202.

¹⁴³ Ortaylı, a.g.e., s. 57; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 259.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 242.

¹⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 246.

belgelerin kanuna uygunluğunu denetleyen *kanuncu kalemi* ve anlaşmazlık konularında rapor düzenleyen *ilamcı kalemi* yer alırdı.¹⁴⁶

Tahvil kalemi yüksek rütbeli devlet memurlarının tayin, terfii işleri ve dirlik tevcihlerinin kayıtları ile meşguldür. *Ruus kalemi*, devletin tımar ve has sahipleri dışında kalan bürokrasisinin maaş, tayin, emeklilik işlerine bakardı. Reisülkütuba bağlı olarak ayrıca idare ve saray arasındaki yazışmaları sağlayan *amedî kalemi*; protokol işlerini yürüten *teşrifatçı*; görevi resmi tarih yazıcılığı olan *vakanüvis kalemi* bulunmaktaydı.¹⁴⁷

3- Çavuşbaşı

Divan-ı Hümayun toplantılarının kanuna uygun şekilde cereyan etmesini sağlamak, yabancı devlet elçilerini karşılayarak Divana getirmek gibi görevleri vardır. Yüksek rütbeli devlet adamlarının tutuklanması, sürgüne gönderilmesi ve çeşitli adli kararların uygulanmasında görevlidirler. Her Divan toplantısında defterhanenin mührünü açmaktadırlar. 1836 yılında çavuşbaşılik makamının ismi önce “Divan Deavi Nezareti”ne sonra ise “Adliye Nezareti”ne çevrilmiştir.¹⁴⁸

4- Diğer Bürokratlar

a) *Kapıcılar Kethüdası*: Divan-ı Hümayun toplantılarında başta sadrazam olmak üzere, diğer vezirlere ve üyelere teşrifatçılık ederek Divan toplantısına götürmek gibi görevlerinin yanında, devlet erkani ile padişah arasındaki muhabereyi sağlamak görevi vardı.

b) *Tezkireciler*: Halkın sunduğu arzuhalleri tasnif ederek, arzuhal sahiplerini divana getirmek ve arzuhalleri okumak gibi görevleri vardı. XVI. yüzyılda nişancılığa bağlı olarak gelişmişler; XVII. yüzyıldan itibaren *tezkire-i evvel* ve *tezkire-i sani* olmak üzere sayıları ikiye çıkmıştır. Her ikisi de çavuşbaşının maiyetinde sayılmaktadır.

3.b. Maliye Teşkilatı

Osmanlı maliye örgütü Bizans, Abbasi, İran ve İlhanlı maliye örgütlerinden etkilenmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren maliye klasik biçimini almıştır. Maliyenin başında defterdar bulunmaktadır, Divanda maliyeyi başdefterdar temsil etmektedir.¹⁴⁹

1- Başdefterdar ve Maliye Memurları

Murat II.'den itibaren merkezde gelir giderlerin tespit edilmesi ve vergilerin toplanmasıyla ilgilenen bir defterdar vardı. Eyaletlerde de onun adına görev yapan bürolar yer almaktaydı. Ülke sınırları genişleyince defterdar sayısı artmıştır. Rumeli defterdarı başdefterdar konumundadır ve onun yanı sıra Anadolu defterdarı, sonraki yıllarda Arap Acem defterdarı ve Tuna yalılar defterdarı varlık göstermiştir. Fatih kanunnamesinde başdefterdarın görev, yetkileri ve maaşı belirlenmiştir. Başdefterdar hazine işlerini padişah adına yürütmekle görevliydi. Hazineye giren her şeyin kaydını tutmaktaydı. Defterdarın sorumlu olduğu hazine sarayın ve padişahın özel masraflarının karşılanması ve olağanüstü durumlarda yapılacak harcamalar için kurulmuş Enderun hazinesi ve padişahın *ceb-i hümayun* 'u dışında kalan birinci hazinedir.

1838 yılında Maliye Nezareti kurularak, devletin maliyeye ait işlemleri buradan yürütülmeye başlanmıştır. Hazine kalemleri ve muhasebe kalemleri olmak üzere iki kısım maliye nezaretini oluşturmuştur. Maliyeye bağlı olarak vilayetlere defterdarlar ve sancaklara mal müdürleri gönderilmiştir.¹⁵⁰ Kırım Savaşı'ndan sonra devlet harcamalarının tümünün kontrolünü yapan Divan-ı Muhasebat kurulmuştur.¹⁵¹

¹⁴⁶ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 253.

¹⁴⁷ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, a.g.e., s. 254.

¹⁴⁸ Gültepe, a.g.m., s. 245.

¹⁴⁹ Bu konu için bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 158-164; Ünal, a.g.e., s. 83-93.

¹⁵⁰ Ünal, a.g.e., s. 93; ayrıca bkz. Engelhardt, a.g.e., s. 106.

¹⁵¹ Divan-ı Muhasebat bugünkü anlamda Sayıştay'ın görevini yapan bir kuruluştur. Bkz. Ünal, a.g.e., s. 94.

Osmanlı Devleti'nde maliyenin örgütlenmesi başdeftardar, yanında iki defterdar ve başdeftardara bağlı memurlar şeklindedir. Başdeftardara bağlı memuriyetler şunlardır:

a) *Başbaki kulu*: Vergileri tanzim etmekle görevliydi. Bugünün vergiler genel müdürü gibi bir fonksiyonu vardı.

b) *Cizye başbaki kulu*: Hristiyanlardan alınan cizye vergisini toplamak ve bu verginin kaynağını ihale etmekle (mukataaya vermek) görevliydi.

c) *Veznedar*: Sikke basımı ve sikke rayicinin tayini ile ilgilenmekteydi.

d) *Defter Kethüdası*: Maliyeye ait bütün defterlerin tutulmasından sorumluydu.

e) *Defter tezkirecisi*: Devlet hazinesine giren ve çıkan para meblağını başdeftardara rapor halinde sunmakla sorumluydu.

XVIII. yüzyıldan itibaren dairelerde ihtisaslaşmadan dolayı memur sayısı artmıştır. Eyaletlerin kendi mali işleri, gelir ve giderleri eyalet memurlarının ve yöneticilerinin inisiyatifi ve bilgisi dahilindedir. İmparatorluğun taşra teşkilatı otonom birimler olarak kalmıştır.

2- Osmanlı Para Birimi ve Devlet Gelirleri

Osmanlı para birimi (*vahid-i kıyası*) akçadır. Akça gümüş sikkedir. Tedavülde altın sikke olarak yabancı paralar vardı; Venedik dükası ve Mısır florisi dolaşımdaydı. XV. ve XVI. yüzyıllarda altın para karşısında gümüş akçenin oldukça dengeli bir değeri vardı. XVI. yüzyılda Akdeniz dünyasını sarsan gümüş enflasyonu gümüş akçanın değerinin düşmesine yol açmıştı. Darbhane sadece İstanbul'da bulunmaktadır ve başında divan katiplerinden darbhane emini bulunmaktaydı.

Devlet bütçesinin en büyük gelir kaynağı ülkenin dört bir yanında bulunan padişaha ait haslardı. Eyaletler gelirlerini belli oranda merkeze göndermekle yükümlülerdi. Bunun yanında Hristiyanlardan *cizye vergisi* ve köylülerden alınan üretimin onda bir ile beşte biri arasında değişen *öşür vergisi* ile sayı başına hayvanlar için alınan *ağnam vergisi* bulunmaktadır. Bu vergiler toplanmakta güçlük çekildiğinden genelde mukataaya verilmektedir. Ayrıca tuzla, maden, iskele, liman mukataaları ve gümrük gelirleri doğrudan hazineye aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde *Tekalif-i divaniye* adı verilen ve olağanüstü durumlarda alınan vergiler zaman içinde sık sık toplanmaya başlamış ve normal bir vergi haline gelmişti.

3- İltizam Sistemi

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda uzun süren ve sık sık yenilgilerle neticelenen savaşlar nedeniyle Osmanlı maliyesi zor duruma düşmüştü. Devlet avarız, imdadiye ve tekalif olarak adlandırılan ve olağanüstü durumlarda alınan vergileri düzenli toplama yoluna gitmişti. Vergi gelirlerini ise tımar sistemi yoluyla dolaylı olarak toplamak yerine iltizam sistemini uygulayarak doğrudan toplama yoluna gitmiştir.¹⁵²

Mukataa, coğrafi sınırları ile alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından saptanmış vergi kaynağı anlamındadır. Tımar sistemi dışında kalan toprakların mukataaların vergi toplama işi bir ya da üç yıl süreyle açık artırma yoluyla *mültezim* adı verilen özel kimselere devrediliyor veya satılıyordu. Mültezimler devlet adına vergi toplama işine kâr amacıyla girmektedirler. Açık artırma sırasında mültezimler devlete teklifte bulunur, belirlenen miktarın bir kısmı devlete peşin ödenir, diğer kısmı taksitlere bağlanırdı.¹⁵³

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin nakit ihtiyacı nedeniyle tımara ayrıla toprakların büyük kısmı iltizama ayrılmıştı. Birçok devlet memuru da kendisine maaşı karşılığı verilen dirlikleri mültezime verme yoluna gitmişti. Böylelikle taşrada devletin vergisini toplamakla uğraşan ve

¹⁵² Pamuk, a.g.e., s. 126.

¹⁵³ Pamuk, a.g.e., s. 127.

bu yolla büyük kazançlar sağlayan bir grup ortaya çıkmıştı.¹⁵⁴ Bunun yanında iltizam vergiyi ödeyenler açısından çok ağır yük oluşturmaktaydı. Timara sahip sipahi tarımsal üretimin sağlanması açısından maiyetindeki reayayı kollamak durumundayken, mültezimin böyle bir sorunu yoktu. Mültezimler en kısa zamanda en fazla vergiyi toplama yoluna gitmişler, bu da köylü üzerindeki baskıyı ve vergi yükünü artırmıştı.¹⁵⁵

3.c. İlmiye Teşkilatı

İlmiye teşkilatı, eğitim, öğretim, sivil yargı, hukuki ve dini danışmanlık, camilerin yönetimi gibi önemli kamu hizmetlerini yürüten kamu kurum ve kuruluşlarını bünyesinde toplamaktadır.¹⁵⁶ Bu sınıftakiler içine, görevleri; eğitim, fetva vermek, yargılamada bulunmak olan, müftiler, müderrisler, kazaskerler, kadılar ve padişah hocaları girmektedir.¹⁵⁷

1- Şeyhülislam

Şeyhülislam ilmiye teşkilatının başı konumundadır. Fetvasına itimat edilen, yetkili, bilgin, müctehit hukukçu anlamında daha önceleri de kullanılmış olmakla birlikte, ilk kez Osmanlı döneminde merkez teşkilat içinde yer alan resmi bir makam olmuştur. En yetkili din bilgini ve en yüksek müftidir.¹⁵⁸

İlk kez Murat II. tarafından bu makama yer verilmiştir. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamdan ulemanın başı olarak bahsedilmektedir. Daha önce aynı zamanda yargılama makamı iken, şeyhülislam sıfatını aldıktan sonra yargı yetkisini bırakarak, sadece fetva makamı olmuştur. Doğrudan iktidar ilişkilerinin söz konusu olmadığı durumlarda padişahlar İslam hukukunun etkin olmasını isterler, bu konuda şeyhülislamdan fetva alırlardı. Siyasi, dini, idari ve hukuki konularda fetva vermek ve başında bulunduğu ilmiye teşkilatını yönetmek gibi iki kısım görevleri vardır.¹⁵⁹

Şeyhülislamlar, padişah veya sadrazam tarafından atanırlardı. Sadrazamın azil yetkisi vardır. Böylece yürütme, dini-ilmî otoriteden daima üstün tutulmuştur. Sadrazamların azil ve katillerinde ise şeyhülislamdan fetva alınırdı. Böylelikle ikisi arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır.¹⁶⁰

Emeviler döneminden başlayarak, yöneticiler dönemin önde gelen din bilginlerinden fetva alma yoluna gitmişlerdir. Fetva bir yargı kararı olmamakla birlikte, yargı kararları fetvalara bağlı kalınarak verilmektedir. İlk dönem şeyhülislamları “şer’i maslahat değildir, nasıl emrolunmuşsa öyle hareket etmek uygundur” şeklinde kaçamak kararlar verirken; XVI. yüzyıldan itibaren güçlü şeyhülislamlar, siyasi ve idari konulara bizzat katılmışlardır. Bu konularda bizzat düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir. Örfî hukuk ile şeriat hukukunu birleştirmeye çalışmışlardır.¹⁶¹

2- Padişah Hocaları

Şehzadeler belli bir yaşa gelince onlara ulemanın önde gelenlerinden bir hoca tayin olurdu. Tahta geçtikleri takdirde bu hocalar *hace-i sultani* (padişah hocası) ünvanı alırlardı. Padişah hocalarının ilmiye sınıfında büyük itibarları olduğu gibi, padişahlar üzerinde de nüfuz sahibidirler. Fatih kanunnamesinde şeyhülislamlarla eş tutulmuşlar, protokolde sadrazamdan üstünde bir yer öngörülmüştür. Bilinen ilk padişah hocası Çelebi Mehmed’in hocası Sofu Beyazid’dir.¹⁶²

3- Müderrisler

Medrese ders verilen yer demektir. Medresede ders verene ise *müderris* denirdi. İlk Osmanlı medresesi Orhan Bey tarafından İznik’te bir cami imaretiyle birlikte yaptırılmıştır. Buraya dönemin

¹⁵⁴ Pamuk, a.g.e., s. 128.

¹⁵⁵ Pamuk, a.g.e., s. 128.

¹⁵⁶ Karatepe, a.g.m., s. 58.

¹⁵⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 165 vd. Devlet yönetiminde Ulema’nın yeri, işlevi ve İlmiye bürokrasisi için bkz. Okumuş, a.g.m., s. 152.

¹⁵⁸ Karatepe, a.g.m., s. 59.

¹⁵⁹ Karatepe, a.g.m., s. 59.

¹⁶⁰ Karatepe, a.g.m., s. 59.

¹⁶¹ Karatepe, a.g.m., s. 59; ayrıca bkz. Ortaylı, a.g.e., s. 138.

¹⁶² Ünal, a.g.e., s. 105-106.

önemli fikir adamı ve alimlerinden olan Davud-ı Kayseri müderris tayin edilmiştir. Sonradan padişahlar tarafından Bursa, Edirne şehirlerinde medrese kurmuşlar, Fatih İstanbul'da *Sahn-ı Seman Medreselerini* açmıştır. Daha sonra Kanuni Süleymaniye medreselerini yaptırmıştır.

İlk Osmanlı medreselerinde okutulan dersler arasında gramer, mantık, feraiz, kelim, belagat, fıkıh, hadis, tefsir vs. vardır. En yüksek dereceli medreselerden mezun olan talebeler önce bir müderrisin yanında *mu'id* (asistan) olurlar, müderrisin dersini tekrar eder ve talebelerin disiplini ile meşgul olurlardı. İcazetname olarak medreseyi bitiren müderris adayları adlarını *ruznameye* kaydettirirler ve medreseye atanmak için sıralarının gelmesini beklerlerdi.

3.d. Adliye Teşkilatı

Osmanlı Devleti'ndeki adliye teşkilatı İslam'ın ilk yıllarından beri süregelen adalet sisteminin devamı niteliğindedir. Abbasiler döneminde önemli ölçüde sistemli hale gelen bu örgüt Selçuklulara, onlardan da Osmanlılara intikal etmiştir.¹⁶³ Esas olarak ilmiye teşkilatı ile adliyeyi ayırmak oldukça güçtür. Adliye teşkilatı görevlileri ilmiye sınıfından gelmektedir. Fetva bir yargı ögesi olmamakla birlikte, yargılamayı etkilememesi imkansızdı. Şeyhülislam adli teşkilatta yer almamasına karşın, adliye üzerinde tartışılmaz bir etkililiği vardı.¹⁶⁴

Adli teşkilatın esas unsuru, kazasker ve kadılardır. Kazaskerlik Çandarlı Halil Paşa tarafından ordudaki davaların görülmesi için kurulmuştur. Sonraları Anadolu kazaskerliğinin kurulmasıyla ilmiye sınıfına ait bütün işler Rumeli kazaskeri tarafından yürütülmüştür. Kazasker divan üyesi ve söz ve oy sahibidir. Kaza mahkemelerinde halledilemeyen davalar divanda kazasker tarafından görülürdü. Bir nevi yüksek mahkeme görevini görürdü ve kazaskerin verdiği karar kesindir. Devlet içindeki bütün kadıların ve müderrislerin terfii ve azilleri kazasker tarafından yapılırdı.¹⁶⁵

Kazaskerin kendi bünyesinde ona yardımcı olarak kurulmuş olan geniş bir bürosu vardır. *Tezkireci*, resmi yazışmaları yönetirdi. *Ruznamçeci*, müderris ve kadıların tayini için gerekli sicil, sıra ve kayıt işlemlerini tutardı. *Matlabcı*, ilmiye sınıfına mensup kimselerin tayinin kıdem ve sıra önemli olduğundan bunları takip ederdi. *Tatbikçi*, büyük kadıların mühürlerinin bir örneğini saklardı. Ayrıca büronun diğer işleriyle uğraşan *mektupçu* ve *kethüda* adı verilen görevliler vardır.¹⁶⁶

Padişah yargı yetkisini kadılar marifetiyle kullanırdı. Doğrudan padişah fermanıyla atanan kadıların özlük işlerini kazasker yürütmekteydi. Kadı aynı zamanda kazanın en büyük mülki amiridir ve yargı görevi dışında mülki, beledi, askeri, mali ve noterlik konularında geniş yetkileri vardı.¹⁶⁷

Kadılar ilk olarak kazalara tayin edilirdi. Kaza kadılığından sancak kadılığına terfi eden *mevleviyet* payesi alır ve geliri yükselirdi. Mevleviyet payesi beş kategoridir: 1- Devriye Mevalisi 2- Mahrec Mevalisi 3- Bilad-ı Hamse Mevalisi 4- Haremeyn Mevalisi 5- İstanbul Kadılığı. Hamereyn mevalisi Mekke ve Medine kadılıklarıdır. Diğer dereceli yerler zamanla değişmiştir. Bir kadı terfi ettikçe geliri de yükselirdi. Son olarak *eşraf-ı kuzat* adıyla anılan zümreden sayılırdı.¹⁶⁸

3.e. Osmanlı Ordusu ve Donanma

Osmanlı Devleti gaza ve cihad esası üzerine kurulmuştur. Devlet kurumları adeta devamlı savaş halinde olan bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için teşkilatlanmıştır. Orta Asya Türk devletlerinden itibaren güçlü bir orduya sahip olma prensibi bütün Türk devletlerine hakim olmuş, bu gelenek Osmanlılar'da da devam etmiştir. Yükselme döneminde fethedilen yerlere asker gönderme ihtiyacı oluşmuştur. Bu nedenle klasik Osmanlı döneminde Osmanlı ordusu çağdaşlarının en büyüğü ve

¹⁶³ Saydam, a.g.e., s. 225.

¹⁶⁴ Saydam, a.g.e., s. 225.

¹⁶⁵ Ünal, a.g.e., s. 101-102.

¹⁶⁶ Ortaylı, a.g.e., s. 167.

¹⁶⁷ Ünal, a.g.e., s. 106.

¹⁶⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 169.

en kuvvetlisi olma özelliğini devam ettirmiştir. Kuruluş döneminde denizci beyliklerin fethedilmesi ve Rumeli'ye geçişle birlikte kurulan Osmanlı donanması gerileme dönemine kadar çağdaşlarının hep en büyüğü ve güçlü donanması olmuştur.¹⁶⁹

1- Kara Ordusu

Osmanlı kara ordusu iki kısımdan teşekküldür. Birincisi merkez kuvvetleri, diğeri ise eyalet kuvvetleridir.¹⁷⁰ Ordunun temelini Anadolu ve Rumeli'de bulunan tımarlı ordusu ve merkezdeki kapıkulu askerleri oluşturmaktadır. Buna ek olarak imtiyazlı eyaletlerden gelen yardımcı kuvvetler söz konusudur.¹⁷¹

a) *Merkez Kuvvetleri*: Osmanlı Devleti'nin ilk askeri teşkilatı *yaya* ve *müsellem* kuvvetleridir. İlk fetihler Osmanlı beyi ve onun silah arkadaşlarının her birinin kendisine bağlı küçük kuvvetleriyle yapılmaktaydı. Zamanla fetihlerin genişlemesi düzenli bir orduyu zaruri kılmıştır. Bu teşkilatlanmada biner kişilik atlı ve yaya birlikler halinde teşkil edilmiştir. Bu sitem Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuş, Anadolu Selçuklular'ın *haşer* ve *kaser* teşkilatından örnek alınmıştır. Bu kuvvetler sefer zamanı sefere çıkar ve yevmiye alırlar, sefer zamanı dışında kendilerine tahsis edilen çiftliklerde ziraatla meşgul olurlardı.¹⁷²

Yaya ve müsellemelerin fetihler için yeterli kuvvet oluşturmaması ve ayrıca merkezde devamlı bulunacak askeri birliklere ihtiyaç duyulması sonucu, devamlı silah altında olan merkezi kuvvet teşkiline gidilmiştir.¹⁷³ Kapıkulu ordusu Avrupa kıtasının ilk daimi ve düzenli ordusudur. Bu durum Osmanlılar'ın XVII. yüzyıl sonuna kadar etkin olmasındaki önemli faktörlerden biridir. Kapıkulu devşirme askerlere verilen addır.¹⁷⁴

Yeniçeri Ocağı Murat I. zamanında Selçukluların *hassa* ordusu örnek alınarak, Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuştur. Yeniçeri Ocağının asker kaynağı acemi oğlanlar ocağıdır. Kapıkulu ordusunun en kalabalık kısmı Yeniçerilerdir ve padişahın merkezi otoritesinin temelini oluşturmaktadır. Padişah uç beylerine karşı dengeyi yeniçeri ocağı sayesinde sağlayabilmiştir. Yeniçeriler piyade olarak savaşır ve seferde merkezde padişahın yanında bulunurlardı.¹⁷⁵ Yeniçerilerin başında *Yeniçeri Ağası* bulunmaktaydı. Doğrudan padişaha bağlıdır ve doğrudan arza çıkabilmekteydi. Yapılanmalarında, cemaat, orta, bölük ve sekbanlara ayrılmışlardır. Yeniçeriler dışında, kapıkulu ordusu içinde yeniçerilerin savaşta kullanmaları için askeri malzeme ve silahların bakım ve sefere götürülmelerinden sorumlu *Cebeci Ocağı*, topun savaşlarda kullanılmaya başlanmasından sonra kurulan, savaş topunun dökümü ve kullanılmasından sorumlu *Topçu Ocağı*, çeşitli bombaların kullanılmasından sorumlu olan *Humbaracılar*, tünel kazmakla görevli *Lağımıcılar* bulunmaktaydı. Bunların yanında *Altı Bölük Halkı* adı verilen kapıkulu sipahileri bulunmaktaydı.¹⁷⁶

Yükselme dönemi sonuna kadar sayıları gittikçe artmış, bu yeniçerilerin siyasi baskı ve nüfuzlarının artmasına sebep olmuştur. Duraklama döneminde padişah değişiminde verilen cülus bahşişleri pazarlık konusu yapılmış, yeniçeriler sudan sebeplerden dolayı sık sık ayaklanmışlardır.¹⁷⁷ Selim III. zamanla yozlaşmış ve devlete ayak bağı olmuş olan bu orduyu kaldırmak istemiş, başaramayınca Nizam-ı Cedid ordusunu kurmuştur. Yeniçeriler tarafından tahttan indirilerek öldürülür. Mahmut II. tahta geçer geçmez yeniçerileri kaldırmanın planlarını kurmuştur. 1826 yılında yeniçeri

¹⁶⁹ Ünal, a.g.e., s. 51.

¹⁷⁰ Ünal, a.g.e., s. 51.

¹⁷¹ Ortaylı, a.g.e., s. 172.

¹⁷² Ünal, a.g.e., s. 51-52.

¹⁷³ Ünal, a.g.e., s. 53.

¹⁷⁴ Ünal, a.g.e., s. 172-173.

¹⁷⁵ Ünal, a.g.e., s. 56.

¹⁷⁶ Ünal, a.g.e., s. 56.

¹⁷⁷ Ünal, a.g.e., s. 56 vd.

ordusunu kaldırarak yerine Avrupa orduları gibi teknoloji ve donanımına sahip bir ordu kurmuştur.¹⁷⁸ *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* adı verilen bu teşkilat günümüz modern Türk ordusunun temelini teşkil eder.¹⁷⁹

b) *Eyalet Kuvvetleri*: Tımar sisteminde dirlik sahiplerinin dirliklerinin büyüklükleri oranında (*cebelü*) asker beslemek ile yükümlüydüler. Tımarlı sipahiler, sefer zamanlarında sancakbeyi ile birlikte savaşa giderlerdi. Dirliğin bulunduğu yerde oturmak, atını ve silahını temin etmek ve sefere çağrıldıklarında derhal sefere gitmekle yükümlüydüler.

Tımarlı sipahilerin bir kısmı *kale muhafızı*, diğer bir kısmı da *eşkıncidir* (atlı sipahi). Sancaklara taksim edilmişlerdir ve sancakbeyi sancağındaki sipahilerin en büyük amiridir. Ondan sonra alaybeyi gelmektedir. Sefer sonunda sipahiler dirliklerine dönerlerdi. Sefere katılmayan sipahilerin dirlikleri alınır, bazen daha ağır cezalara çarptırılırlardı. Savaşların uzun sürmeye başlaması ve barutlu silahların kullanılması tımarlı sipahilerin önemini ikinci plana düşürmüştür.

Tımarlı sipahiler dışında eyalet kuvvetleri arasında, padişaha doğrudan bağlı bulunan ve görevleri hudut boylarını korumak ve sefer sırasında öncülük etmek olan akıncılar vardır. *Deliler*, hudut bölgelerinde bulunan, kelle koltukta düşmana karşı savaşan kuvvetleridir. İran, Avusturya, Polonya ve Rusya sınırlarının güvenliğini sağlamak üzere *kale muhafızları* bulunmaktaydı. Ayrıyaten, Kırım Hanlığı, Eflak, Erdel, Boğdan voyvodalıklarına bağlı olan kuvvetler sefer zamanında Osmanlı ordusuyla birlikte savaşa katılırlardı.

2- Donanma

Osmanlıların denizle ilk temasları Marmara ve Ege denizi sahillerin kıyısındaki beyliklerin ilhakından sonra olmuştur. İlk olarak Karesi Beyliği ele geçirilince tersanesinden faydalanılmış, Saruhan, Menteşeoğulları ve Candaroğulları topraklarında gemi yapımı ve denizcilik faaliyetleri devam etmiştir.¹⁸⁰ Yıldırım Beyazid döneminde Çanakkale Boğazı'nın önemi algılanarak, 1390 yılında Gelibolu'da tersane kurulmuştur. Gemide hizmet etmek üzere azap adı verilen bir sınıf oluşturulmuştur.¹⁸¹

İstanbul'un fethinden sonra denizcilik faaliyetlerine daha da önem verilmiştir. Haliç tersanesi genişletilerek, donanma kuvveti artırılmıştır. Barbaros ve kuvvetlerinin Osmanlı'ya katılımı ile donanma güçlenmiştir. Mısır'ın alınmasından sonra Süveyş tersanesi Asya ve Hindistan'a açılmada önemli olmuştur. Tersanelerde büyüklüklerine göre çok sayıda kaptan, azap, kalafatçı, marangoz, yelkenci gibi ustalar, işçiler ve diğer görevliler çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde tersaneler de dahil olmak üzere donanmayla ilgili her şeyin sorumlusu Kaptan-ı Derya'dır. Kaptan paşalık Gelibolu sancakbeyi olana verilir.¹⁸² Önceleri sancak beyi rütbesindeki bu makam Barbaros ile birlikte beylerbeyliği ve vezirlik rütbesiyle eş tutulmuştur. Kaptan Deryalar önceleri denizcilikten gelenlerden seçilirken, XVII. yüzyıldan sonra denizcilikle ilgisi olmayanlar da bu göreve getirilmiştir. Kaptan paşanın maiyeti kalabalık ve masrafı fazla idi. Kendisine verilen dirliğin gelirine göre savaşa cebelü götürmekle yükümlüydü ve kendisine çok sayıda sancak beyi statüsünde derya beyi bağlıydı. Türk denizciliği Barbaros zamanında zirvesine çıkmış, ondan sonra gelen Piyale Paşa, Kılıç Ali Paşa ile birlikte XVI. yüzyılın sonlarına kadar çağdaşı ülkelerin hep ilersinde olmuştur.

XVI. yüzyılın sonlarında itibaren, donanmada bozulmalar başlamıştır. Bu dönemden itibaren rüşvetle kaptan paşalığa yükselenler olmuş, iyi denizciler yetiştirilememiş, gemi yapımcılığında

¹⁷⁸ Engelhardt, a.g.e., s. 19-20.

¹⁷⁹ Ünal, a.g.e., s. 75.

¹⁸⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 389-390.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 395.

¹⁸² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 414.

herhangi bir yeniliğe gidilmemiştir. 1773 yılında Deniz Mühendishanesi açılarak deniz subayı yetiştirilmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde denizcilik ile ilgili problemleri çözüme kavuşturmak üzere Bahriye Meclisi kurulmuş, ancak fazla bir başarı elde edilememiştir. 1867 yılında Bahriye Nezareti kurulmuş, 1880 yılına kadar kaptan paşalık devam etmiş, bu yıldan sonra denizcilik tümüyle Bahriye Nezareti'ne bırakılmıştır.

4. TAŞRA TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti'nde idari düzenleme klasik olarak; eyalet (beylerbeyliği, vilayet), sancak (liva), kaza, köy ve mezra şeklindedir.¹⁸³ 1864 yılında kabul edilen Vilayet Nizamnamesiyle taşra yönetimi, vilayet, sancak, kaza ve köy olarak idari birimlere ayrılmıştır.¹⁸⁴ Kuruluş döneminden itibaren, Osmanlı sultanları her idare birime iki amir tayin ederlerdi. Bunlardan birisi askeri sınıftan ve padişahın yürütme gücünün temsilcisi beylerbeyi, sancak beyi gibi amirler; diğeri padişahın hukuki yetkisini temsil eden, ilmiye sınıfından gelen kadıdır. Bey, kadının hükmü olmaksızın ceza veremez, kadı da kendiliğinden bir yaptırım faaliyetinde bulunamazdı. Fermanlar çoğu kez, beylerbeyi, sancakbeyi yanında kadılara hitaben yazılırdı. Bütün fermanların yazılış nedenleri açıklanırken, kadıların arzlarından bahsedilirdi.¹⁸⁵

4.a. Eyalet

Eyalet başında beylerbeyi bulunan ve en üst taşra idari birimidir. Eyalet kavramı Türk-İslam devletleri yoluyla Osmanlı Devleti'ne girmiştir. Osmanlılar'ın Rumeli'ye çıktıktan sonra süratli bir şekilde fetihlerde bulunmaları yeni bir idari yapının düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 1361 yılında Rumeli Beylerbeyliği kurulmuştur. Yıldırım Beyazid zamanında merkezi Kütahya olan Anadolu Beylerbeyliği kurularak Anadolu'daki bütün sancaklar buraya bağlanmıştır.¹⁸⁶ Tanzimatla birlikte iltizam sisteminin kaldırılmasıyla eyalet (vilayet) yönetiminde bazı değişiklikler olmuştur ve ilk vilayet kanunu 1864 senesinde çıkarılmıştır.¹⁸⁷

1- Salyaneli Eyaletler

Salyane, yıllık demektir. Bu eyaletler tımar sisteminin uygulanmadığı yerlerdir. Tahrir yapılmamakta ve tımar, zeamet gibi dirlikler bulunmamaktadır. Eyaletteki gelirler buradaki memurların maaşları ayrıldıktan sonra merkeze alınmaktadır. Buralarda güvenliği sağlamak üzere yeniçeri garnizonları, kadı ve defterdar vardı. Salyaneli eyaletler, Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Lahza, Cezayir, Trablusgarb ve Tunus eyaletleridir.¹⁸⁸

2- Salyanesiz Eyaletler

Salyanesiz eyaletlerde tımar sistemi uygulanmaktaydı. Bu eyaletlerde tahrir yapılmakta ve eyalet gelirleri, has, zeamet ve tımar şeklinde dirliklere ayrılıyordu. Eyalet gelirlerinin büyük kısmı has adı altında hazineye aktarılıyordu. Eyalet giderleri ve gerekli harcamalardan arta kalan para hazineye irsale olarak gönderilmekteydi. Tımar sisteminin kontrolü, tahrir gibi nedenlerle bu eyaletler daha fazla denetlenmektedir. Dolayısıyla merkezi idareye daha bağlıdırlar. Anadolu, Rumeli, Karaman, Diyarbakir, Erzurum, Dulkadiye, Şam, Budin, Van, Temaşvar bu eyaletlerdendir.¹⁸⁹

3- İmtiyazlı Eyaletler

Salyaneli ve salyanesiz eyaletler dışında kalan Eflak, Boğdan, Erdel, Kırım ve Mekke gibi bazı özel statülü eyaletler bulunmaktadır. Eflak, Boğdan ve Erdel halkı Romence konuşmaktadır. Buralar

¹⁸³ Orhan Kılıç, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 89.

¹⁸⁴ Ünal, a.g.e., s. 113.

¹⁸⁵ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 77.

¹⁸⁶ Göyünç, a.g.m., s. 78.

¹⁸⁷ Engelhardt, a.g.e., s. 185; Vilayet Kanunu için bkz. s. 509-512.

¹⁸⁸ Ünal, a.g.e., s. 113.

¹⁸⁹ Ünal, a.g.e., s. 113.

fethedildikten sonra doğrudan merkeze bağlanmamışlar, kendi iç işlerinde muhtariyete (otonom) sahip olmuşlardır. Bu yerlerin toprak asilzadelerinin seçtikleri Hıristiyan asıllı prensle, *Voyvoda* unvanıyla yönetici olarak atanmışlardır. Bu yöneticiler doğrudan sadrazamla yazışabilirlerdi. Osmanlı ordusu ile birlikte sefere katılırlar ve her yıl topladıkları vergilerden hazineye haraç öderlerdi. Kırım Fatih döneminde fethedildikten sonra, burada bulunan Cengiz Han'ın soyundan gelen yöneticilere dokunulmamış, Divan-ı Hümayun'a bağlı kalarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Kırım Hanı Divan tarafından atanırdı. Kırım ordusu Osmanlı'nın batıya olan seferlerine katılmışlardır. Mekke emirleri Hz. Peygamberin soyundan gelmektedir. Bu sebeple Osmanlı hükümdarları onlara büyük saygı gösterirler, bağlılıklarını ifade ederlerdi. Cidde, Yemen gibi şehirler sancak yönetimine dahil edilmişken, Mekke ve Medine şehirlerine dokunulmamış, buralara para yardımı yapılmıştır. Bir garnizon kurularak güvenlikleri sağlanmıştır.¹⁹⁰

4- Beylerbeyi

İlk dönemlerde beylerbeyi bir tane idi ve bütün ordu işlerinden sorumluydu.¹⁹¹ Fatih kanunnamesinde belirtildiğine göre, hazine defterdarlığı, nişancılık, yüksek gelirli kadılık, sancakbeyliği, üzengi ağalığı yapmış olan kimseler beylerbeyi olabilirdi. Vezirlerden sonra gelirler ve ona göre dirlik alırlardı. Genel olarak beylerbeyinin görevleri, siyasi işlere bakmak, hükümleri uygulamak, adaleti sağlamak, mazlumları korumak, başında buldukları ili imar etmek, eyalet içinde meydana gelebilecek asayiş bozan durumları ortadan kaldırmak, bir sefer durumunda emrindeki kuvvetlerle savaşa katılmaktı.¹⁹²

4.b. Sancak

Sancaklar, Osmanlı idari yapılanmasında bir beylerbeyliğine bağlı ve değişik büyüklüklerdeki yönetim birimleridir. Başındaki beye sancak beyi denmektedir. Beylerbeyinin kaldığı sancağa Paşa Sancağı denirdi. Çelebi Sultan sancakları denenler ise Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şehzadelerin, yönetsel tecrübe kazanmak üzere yönetici olarak gönderildikleri sancaklardır.¹⁹³ Sancak beyleri merkezi yönetim tarafından atanmaktadır. Saray görevlileri, ümera çocukları, alaybeyi, zaim, defter kethüdası, üzengi ağası, tımar defterdarları gibi kimselerden atanırdı. Saraydan sancağa atanma durumuna sancağa çıkma denmektedir. Sancakbeyleri buldukları sancağın asayişini sağlamakla görevlidirler. Halkın şikâyeti ve beylerbeyinin arzı ile görevden alınabilirlerdi.¹⁹⁴

4.c. Kaza

Kazalar sancaklara bağlı olarak yapılanan, sancakların bir alt birimidir. Nahiyeler ve köylerden meydana gelmekteydi. Her kazanın en az 40-50, bazen 300 kadar köyü vardı. Hem idari yönden, hem hukuki olarak kazanın bütün işlerinden sorumlu olan bir kadı tayin edilirdi. Tanzimat'tan itibaren kazalara ayrıca kaymakam tayin edilmiş ve onun başkanlığında kaza idare meclisleri teşkil ettirilmiştir. Kadılar, kazaların en yüksek adli makamıdır. Bir yandan devletin temsilcisi sıfatıyla görev yaparken, diğer taraftan halkın temsilcisi olarak arzlarda bulunurdu. Halk her türlü istek ve şikayetini kadıya yapar, o da bunları divana arz ederdi. Yolların açılması, onarılması, fiyatların tespiti gibi belediye hizmetlerini yerine getirir, mukataaların teftişi, noterlik gibi idari, mali denetime ait görevleri vardır.¹⁹⁵

4.d. Köy

Köyler Osmanlı idari yapılanmasının en alt birimidir ve bazı gayrimüslim etnik gruplar dışında halkın büyük çoğunluğu köy ve nahiyelerde yaşamaktaydı. Nahiyeler biraz daha büyükçe olan köylere

¹⁹⁰ Ünal, a.g.e., s. 113-114.

¹⁹¹ Ünal, a.g.e., s. 112.

¹⁹² Göyünç, a.g.m., s. 82.

¹⁹³ Göyünç, a.g.m., s. 83.

¹⁹⁴ Göyünç, a.g.m., s. 83.

¹⁹⁵ Göyünç, a.g.m., s. 86.

denirdi. Nahiyelerin başında kadı naibi idareci idi. Köyler dirlik olarak bir sipahiye verilebilmekteydi. Gayrimüslim köyleri ise cemaatin *kocabaş* denilen ileri gelen kişisi veya bir din adamı aracılığıyla yönetilmekteydi. Osmanlı Devleti'nde fiziki, etnik şartlar, yerleşim şartları, kültürel, siyasi, askeri etkenler nedeniyle farklı farklı köy tipleri oluşmuştur. Günümüzdeki muhtarlık kurumu ise Tanzimat'tan hemen önce uygulamaya başlanmıştır.¹⁹⁶

4.e. Ayanlık Sistemi

Ayan, Arapça *ayn* kelimesinin çoğuludur ve Osmanlı döneminde ve Osmanlı öncesi dönemlerde şehir ve köylerde ileri gelen kimseler için kullanılan bir tabirdir. XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren ayan ya da eşraf denilen seçkin zümre sosyal ve ekonomik bozukluklar nedeniyle sürekli güçlenmişler ve nüfuz kazanmışlardır.¹⁹⁷ Ayan sınıfı içersinde kapıkulları, yeniçeri serdarı, sipahiler, kethüda yerleri, mültezimler, mukataa eminleri, azledilmiş veya tekaüt olmuş beylerbeyleri, sancak beyleri, müderrisler, kadılar, müftiler ve bunların çocukları yer almaktadır. Yerli halktan olup sonradan zenginleşenler de zamanla ayan grubu içine katılmıştır.¹⁹⁸

XVI. yüzyılın ikinci yarısında memleket idaresindeki aksaklıkların belirmesiyle birlikte ortaya çıkmışlardır. Ayan ile eşrafların şehirlerde güçlenmeleri resmi ayanlığı ortaya çıkarmıştır. Devlet, bir vilayete ait önemli bir meselede ayana danışıyor ve zorda kaldığında yardımına başvuruyordu. Örneğin asker temini, vergi toplanması, hazinenin gideceği yolların korunması ve eşkıyaların bertaraf edilmeleri konusunda sık sık ayanlara müracaat ediliyor; ülkenin koşulları ayanların güçlenmesinde etkili oluyordu.

XVII. yüzyıldan itibaren merkezi idarenin eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancakbeylerinin yetkilerini kısıtlama yoluna gitmesiyle ayanlığın ortaya çıkışı ve güçlenmesine zemin hazırlanmıştır. Eyalet ve sancaklarda ehl-i örf ve ehl-i şer' denilen yönetici kesim ve kadıların merkezin hoşuna gitmeyen bir durumda katledilip ve mallarına el konurken, ayanlar toprak satın alarak nüfuzlarını artırmışlardır. Kazandıkları servet ve nüfuzun etkisiyle devletin zayıfladığı dönemlerde şehirlerde büyük ölçüde söz sahibi olmuşlardır.

Özellikle 1683 Avusturya savaşları sırasında ortaya çıkan eşkıyaların bastırılmasında devletin ayanlardan yardım alması durumlarını güçlendirmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında derebeylerinin sayısı çok artmış, bu derebeyleri etrafında birçok eşkıya toplayarak halka zulüm yapmışlardır. Ayrıca devlet düzeninin giderek bozulması, adam kayırma, rüşvet olaylarının başlaması devlet otoritesinin zayıflamasına yol açmış, halkı ayanlara sığınmaya itmiştir. Bunun yanı sıra bozulan işlerinden ya da ağır vergi yükünden dolayı kendilerine borç almak üzere başvuran halka borç vererek daha güçlü konuma gelmişlerdir.¹⁹⁹

Bu dönemde ayanların devlete maddi yardımları karşılığında bazı iltizamlar ayanlara ömür boyu verilmiş ve böylelikle ayan malikaneleri ortaya çıkmıştır. Ayanlar malikane sistemini kullanarak bölgelerin gelirlerini kontrol imkanı bulmuşlar ve devlete ait bazı yetkileri kullanır hale gelmişlerdir. İlk olarak ortaya çıkmalarından itibaren, halk ile devlet arasında iş takipçisi-ara bulucu faaliyetlerde bulunmuşlar, buldukları yerlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, vakıfların işlerini yürütmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsil zamanını belirlemek, kötü yöneticilerin görevlerinden alınıp, yerlerine yenilerinin tayin edilmesini sağlamak gibi görevleri vardı.

¹⁹⁶ Bu konu için bkz. Saydam, a.g.e., s. 106-107.

¹⁹⁷ Ayanların taşrada nüfuz sağlayıp yükselmeleri ve siyasal ve toplumsal güçleri için bkz. Pamuk, a.g.e., s. 122-127

¹⁹⁸ Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 174-180; Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 165-173.

¹⁹⁹ Özkaya, a.g.m., s. 166.

1808 yılında ordusuyla birlikte İstanbul'a gelen Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa padişah IV. Mustafa'yı tahttan indirerek yerine Sened-i İttifak belgesini imzalamayı kabul eden II. Mahmut'u tahta çıkarmıştır. II. Mahmut, kuvvetiyle İstanbul'a hakim olan ayanın sadrazamlığını kabul etmiştir ve Osmanlı tarihinde ilk ve tek olarak bir ayan kendi gücüyle sadrazam olmuştur. Sened-i İttifak belgesinin imzalanmasından kısa bir süre sonra yeniçerilerin çıkardığı bir isyana müdahale eden Alemdar Mustafa Paşa, kendisine padişahın yardımcı kuvvet göndermemesi sonucu öldürülür. Padişah kendisini baskı altına alan büyük bir ayandan kurtulmuş olur. Sırasıyla diğer ayanların yerine merkezi otoritenin memurlarını göndererek padişah II. Mahmut ayanlık sistemini ortadan kaldırmıştır.²⁰⁰

Sonuç olarak bir dönem merkezi otoritenin gücünü kaybetmeye başlamasıyla güç kazanan şehrin önde gelen kimseleri ayanlar, devlet ile halk arasında aracı olma işini Tanzimat'a kadar sürdürmüşlerdir. Ayanlar devamlı olarak askeri, siyasi ve ekonomik meselelerin içinde yer almışlar; devlet ile olan ya da kendi aralarındaki mücadelelerden daima halk zarar görmüştür. Tanzimat döneminde de varlıklarını sürdürmüşler ve çıkarılan tapu nizamnamesi ve arazi kanunnamesi ile tasarruf ettikleri toprakların mülkiyetlerini de elde etmişlerdir. Ayanlık sistemi sona ermiş olsa da ayan kökenli kimseler iktisadi güç ve nüfuzlarını cumhuriyete kadar ve hatta cumhuriyetten sonra da devam ettirmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı ilk dönemlerinde çok otoriter bir merkezi devlete sahip iken, zamanla sınırların genişlemesi, nüfusun, toprağın artması ile devlet bürokrasisi karmaşık bir hal almıştır. Osmanlı mutlakiyetle yönetilen bir hukuk devletidir. Padişah hakimiyetin meşru dayanağını şeriat almaktadır. Devlet yönetiminde şeriat hukuku hakim ve padişahın kendisini bağlayan yegane kuvvet şeriat hukukudur. Osmanlı padişahları sahip oldukları mutlak yetkiyi tek başlarına kullanmamışlar, genellikle müşavere yoluna gitmişlerdir. Divan ortak bir çalışmanın yapıldığı, siyasi, idari ve hukuki bütün kararları alma yetkisine sahip bir örgütlenmedir. Padişah, devlet yaşamında divana ve meşverete yer vererek kendi sorumluluğu olan tebaanın güven ve asayişini sağlamak, adalet ve imar dağıtmak görevini paylaşmışlardır.

Osmanlı bürokrasisi bütünüyle padişah ve onun sarayı etrafındadır. Devlet yönetiminde etkin olacak bürokrat kadro sarayda yetiştirilmektedir. İlk dönemlerde padişahlar devletin hemen her işleriyle ilgilenmişken, zaman içerisinde bürokrasiyle uğraşma işi sadrazama kalmış ve onun konağı etrafında toplanmış olan bürokratik örgütlenme Tanzimat'la birlikte kabine sistemine geçilene kadar devam etmiştir. Klasik dönemde genel bürokrasi sadrazam, mali işler defterdar, adli ve eğitim işleri kazasker etrafında örgütlenmiş olan teşkilatlarca yürütülmektedir.

Tebaa din ve mezheplerine göre ayrılmış millet sistemince yönetilmekte, her cemaat kendi hukukuyla, kendi seçtikleri yöneticiler tarafından idare edilmektedir. Devlet yönetiminde hakim olan hukuk ise şeriat hukuku olmakla birlikte, bazen şeriata aykırı düşebilecek örfi düzenlemelere gidilmiş, toplum hayatının düzenlenmesinde örfi hukuk ağır basmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne tam bir şeriat devleti demek mümkün değildir.

Taşra yönetiminde ademi merkeziyet söz konusudur ve devlet sadece güvenlik ve adaleti sağlamak, ayrıca vergi toplamak ile görevlidir. Her birime bir idari, bir de adli amir atamakta, idarenin iyi olmasına ve adaletin sağlanmasına çalışmaktadır. Osmanlı klasik dönemi toprak yönetimine tımar adı verilir. Bütün ülke toprakları devletin malıdır, özel mülkiyet sınırlı ölçüdedir. Devlet toprağını belli bir vergi ve asker beslemek koşuluyla kiraya vermektedir. Uygulanan bu dirlik sistemi, fetihlerin durması ve devlet gelirlerinin azalmasıyla yerini, peşin vergi toplama olan iltizam sistemine bırakmıştır.

²⁰⁰ Mert, a.g.m., s. 178.

İltizam yoluyla zengin olmuş kimseler, bir yandan halka adaletsiz vergiler dayatırken, devlet yönetimine etkili olmaya çalışmışlardır. Nitekim son birkaç yüzyıl mültezimlik yaptıkları bölgede kendi hanedanlıklarını kurmuşlardır.

Osmanlı son iki yüzyılına kadar çağdaşları arasında ileri bir devlettir. Yürütme gücü ve bürokrasisi mükemmel bir şekilde organize olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı ekonomisini tarım ve fethe dayandırmaktan çıkaramadığı için ve aynı zamanda teknik gelişmeleri takip edemediğinden, bir süre sonra fetih gelirleri azalmış, toprak düzeni (dirlik) bozulmuştur. Bu bozulma halkın aleyhine olmasının yanında, taşrada ayanları güçlendirerek merkezi otoritenin zayıflamasına sebep olmuştur. Merkez teşkilatında da son derece iyi örgütlenen bürokrasi, liyakat ilkesine dikkat edilmemesi, saray içi çekişmeler sebebiyle giderek zayıflamıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru sistem sürdürülemez hale gelecektir. Bu yüzyılın sonunda Selim III. ve XIX. yüzyılın başlarında Mahmut II. ile başlayan değişimler bir tesadüfün sonucu değil; toprak düzeni ve buna bağlı olarak bütün bürokrasideki çöküşün neticesidir.

Osmanlı klasik dönem idari yapısı bize şu sonucu verebilir: Bir devlette bürokrasinin gelişimi o günün şartlarında ihtiyaç ölçüsünde gelişir ve düzenlenir. Dolayısıyla devletler için bürokrasi durağan bir yapı değil, gelişmeye açık ve sürdürülebilir olmalıdır. Esas itibariyle Sadaretin başvekilliğe (başbakanlık), sadaret kethüdalığının dahiliye nazırlığına, reissülküttablığın hariciye nazırlığına, defterdarlığın maliye nazırlığına kolayca dönüşebilmesi, Osmanlı bürokrasisinin statik olmayan, sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Öte yandan bürokrasi ve siyaseti ekonomi olmadan düşünmek mümkün değildir. Bürokrasinin tek başına iyi olması, idari yapının doğru işlemesi için yeterli değildir. Ekonominin bu yapının sürdürülmesine elverişli bir biçimde işliyor olması gerekir. Sonuç itibariyle Osmanlı idari yapısı, devletin ekonomik olarak güçlü olduğu dönemlerde kendi özgü ve daha mükemmel işlerken; ekonomik düzen bozuldukça idari yapı da işleyişte zorlanmıştır. XIX. yüzyıl itibariyle çöken klasik döneminkinden, bambaşka bir sisteme geçilmiştir.

KAYNAKLAR

- Ahışhalı Recep, "Divan-ı Hümayun Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Aydın M. Akif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, Klasik, İstanbul, 2017.
- Bozkurt Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci 1839-1939)*, TTK yayınları, Ankara, 1996
- Doğan Muzaffer, "Divan-ı Hümayun'dan Babıali'ye Geçiş" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler EREN, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev: Ali Reşad, Kaknüs, İstanbul, 1999.
- Göyünç Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Gültepe Necati, "Osmanlılarda Bürokrasi: Merkezin Yönetimi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Karatepe Şükrü, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Kılıç Orhan, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Mert Özcan, "Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6* (Teşkilat), editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- Mumcu Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.
- Niyazi Mehmed, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken, İstanbul, 1996, 2. Baskı.
- Okumuş Ejder, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan, İstanbul, 1999.
- Ortaylı İlber, *Türk İdare Tarihi*, TODAİE yayınları, Ankara, 1979.
- Özkaya Yücel, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Pamuk Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)*, Gerçek, İstanbul, 1997, 4. Baskı.
- Saydam Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kemal Matbaacılık, Trabzon, 1995.
- Seyitdanlıoğlu Mehmet, "Divan-ı Hümayundan Meclis-i Mebusan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Sezen Yümni, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, 3. Baskı.
- Üçok Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, 17. Baskı.
- Ünal Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997.
- Ünal Mehmet Ali, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı" in *Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı C.6 (Teşkilat)*, editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- Yücel Yaşar ve Sevim Ali, *Türkiye Tarihi C.II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

Cinsel İşlev Bozukluklarında Bilişsel Davranışçı Terapi ve Diğer Psikoterapi Yöntem ve Teknikleri

Rabia Yılmaz*

ÖZET

Cinsellik insanlık tarihinin başlangıcından beri var olan biyolojik ve psikolojik bir olgudur. Cinsel tepkiler hem psikolojik hem biyolojik faktörlerden etkilenmektedir. İnsanın en temel dürtülerinden biri olan cinsellik çok boyutlu bir kavram olmakla beraber çeşitli döngülerden geçmektedir. Cinsel işlev bozukluklarında geçmişte ve günümüzde kullanılmış ve halen kullanılmakta olan terapi yöntemleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı cinsel işlev bozukluklarını genel hatlarıyla betimlemek ve cinsel işlev bozukluğunda kullanılan tedavi yöntemlerini incelemektir. Cinsel işlev bozukluğunda ağırlıklı olarak bilişsel davranışçı terapi kullanılmaktadır. Bu sebepten cinsel işlev bozukluğunun tedavisi diğer terapi yöntemlerinden daha çok bilişsel davranışçı terapi üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bilişsel Davranışçı Terapi, Cinsel İşlev Bozukluğu, Cinsel Terapi*

ABSTRACT

Sexuality is a biological and psychological event that has existed since the beginning of human history. Sexual reactions are influenced by both psychological and hematological factors. Sex, which is one of the most basic urges of human, is a multidimensional concept and passes through various cycles. Sexual dysfunctions include therapies that have been used in the past and present and are still in use. The purpose of this study is to describe sexual dysfunctions in general lines and to examine the treatment methods used in sexual dysfunction. Sexual dysfunction predominantly use cognitive behavioral therapy. For this reason, the treatment of sexual dysfunction has been investigated through Cognitive Behavioral Therapy compared to other therapies.

Keywords: *Cognitive Behavioral Therapy, Sexual Dysfunction, Sexual Therapy*

GİRİŞ

Psikosomatik hastalıklar ruhsal bulguların, bedensel tepkimelerde gözlenmesi olası bir durumdur. Psikofizyolojik etkilenmelerin ve tepkilerin büyük rol oynadığı cinsel yaşamımızda psikosomatik hastalıklar arasında önemli bir yer tuttuğunu vurgulamamız gerekmektedir. Cinsel tepkilerin fizyolojik bir döngüsü vardır ve bu döngünün sağlıklı işleyişi, çeşitli biyolojik ve psikolojik etkenlerin karşılıklı uyumlu etkileşimini gerektirir. Günümüzde pek çok psikolojik faktörün bireyin cinsel etkinliğe olan isteğine ya da cinsel etkinliğine zarar verdiği ve cinsel tepkilerin fizyolojik

* Uzman Klinik Psikolog, rabiayilmaz@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-4503-9112

döngüsünü bozarak cinsel işlev bozukluklarına neden olduğu açık bir şekilde bilinmektedir. İnsanda cinsel uyarana gösterilen fizyolojik tepkiyi, Masters ve Johnson, dört ayrı evreye ayırmıştır:¹ Uyarılma evresi, plato evresi,orgazm evresi, çözülme evresi.

1) Uyarılma evresi: İlk evredir. Temel olarak erotik duygu ve düşüncelerin belirmesi durumudur. Herhangi bir bedensel ya da psikolojik uyarı ile ortaya çıkabilir. Cinsel uyarının süre ve yoğunluğuna göre gösterilen tepkinin şiddeti hızlı ya da yavaş biçimde artmaktadır.

2) Plato evresi: Uyarılma evresinin devamı niteliğinde olan bu evrede, etkili cinsel uyarının sürdürülmesi ve cinsel heyecanın artmasıyla birlikte, kadın ya da erkek plato sürecine girer. Bu evrede, haz duygusu ve cinsel gerilim giderek yükselir ve bireyin orgazma geçebileceği noktaya kadar sürer.

3) Orgazm evresi: Etaplar arasında süre yönünden en kısa ancak duyumsanan cinsel haz yönünden en yoğun evredir. Öznel olarak pelvisde duyumsanır. Orgazm kadında klitoral bölgede; erkekte ise peniste yoğunluk kazanır. Bu evreler arasında herhangi bir saplanma ya da sorun ve yahut başlangıcı yaşayamama, isteksizlik cinsel işlev bozukluğuna vurgu yapar.

1.Cinsel İşlev Bozuklukları

a) Cinsel İstekte Azalma

Sürekli olarak ya da yineleyici bir biçimde cinsel fantezilerin ve cinsel etkinlikte bulunma isteğinin az olması (ya da hiç olmaması) ile açıklanabilir. Her iki cins için de sekonder gelişen bir cinsel istek azalması daha çok bireyin partneri veya eşi ile genel ilişkisinin doyurucu olmayışı ile açıklanabilir.²

b) Cinsellikten Tiksiniye Bozukluğu

Bu bozuklukta eşle cinsel birleşmeden kaçınma ve tiksinti öne çıkmaktadır. Burada birey bir partnerle cinsel ilişki söz konusu olduğunda kaygı ve korku duyar. Tiksinti, cinsel birleşmenin herhangi bir yönüyle ilgili olabileceği gibi, tüm cinsel uyarılara (öpüşme, dokunma gibi) yönelik de olabilir. Özgül fobiyle benzerlik gösterir. Cinsel eylem söz konusu olduğunda kişide yoğun korku, bulantı, çarpıntı, bayılma hissi gibi belirtiler görülür. Etiyolojide daha çok travmatik cinsel yaşantıların, çocukluk çağı istismarlarının, tekrarlayan ağırlı cinsel birleşmelerin ve çeşitli bilinç dışı çatışmaların rol oynadığı düşünülmektedir.³

c) Kadında Cinsel Uyarılma Bozukluğu

Bu bozuklukta aktif bir cinsel uyarıma rağmen beklenen fizyolojik değişimler oluşmamakta, kadın uyarımla ilgili duyumları almamaktadır. Bu sebeple doyurucu bir cinsel birleşme olmamaktadır. Bu bozukluğun görülme sıklığı azdır, çocukluk döneminde yaşanmış cinsel travmalarla ilişkili olabilmektedir. Ayrıca doğum sonrası ve menapoz dönemindeki hormonal değişiklikler, cinsel uyarılmaya verilen normal vajinal yanıtları bozabildiğinden, bozukluk bu dönemlerde tek başına da görülebilmektedir.⁴

¹ Alfred Charles Kinsey, *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia, W.B. Saunders, 1948.

² Mehmet Zihni Sungur, *Erkek Cinsel İşlev Bozuklukları*, Psikiyatri Dünyası; 1992. p.60-4.

³ Sungur, a.g.m., s.60-4

⁴ Gonca Boyacıoğlu, *Kadın Cinsel İşlev Bozuklukları*, Psikiyatri Dünyası 1999;2:54-9.

d) Orgazm Bozukluğu

Erkeklerde bu bozukluk kendisini, boşalmanın olmaması, kısmen oluşması ya da oldukça uzunsüren bir uyarılma sonunda oluşan boşalma biçiminde gösterebilir. Boşalmanın hiç gerçekleşmemesi çoğu zaman fizyolojik bir bozukluğa işaret eder. Kadınlarda bu bozukluk, olağan bir seksüel uyarılmayı izleyerek orgazmın sürekli olarak gecikmesi ya da yokluğu olarak betimlenebilir. Orgazm sorununun daha çok eşlerin kendi performanslarını hakkında düşünme tutumuyla ilintili olduğu gözlemlenmiştir.

e) Vajinismus

Vajinismus bir kadının arzu ettiği halde vajinasına penis, parmak veya başka bir cismin girememesi olarak tanımlanabilir. Buna farklı düzeylerde istemsiz kas kasılmaları, fobik kaçınma ve ağrı duyma korkusu eşlik edebilir.

f) Disparoni

Cinsel birleşmenin sancılı gerçekleşmesini vurgulayan bozuklukta ağrı, birleşme sırasında, hemen öncesinde ya da sonrasında olabilmektedir. Erkeklerde disparoninin, daha çok peyronie hastalığı ve prostatit gibi tıbbi bir bozukluğa bağlı olarak oluştuğu bilinmektedir.⁵ Ağrı cinsel birleşmenin süresi uzadıkça azalır ortadan kalkıyorsa uyarılma eksikliğine bağlı olduğu düşünülebilir. Eğer ağrı derin penetrasyonla artıyorsa etiolojide daha çok vajinal ya da pelvik enfeksiyon, over patalojileri veya endometriozis gibi organik nedenlerle gelmektedir.⁶

g) Prematür Ejakülasyon

Erken boşalma olarak da adlandırılan bu bozukluk yineleyici bir şekilde birleşme öncesi, sırasında veya sonrasında tekrarlı bir şekilde kişinin arzu edilenden daha erken boşalması durumudur. Tıbbi açıdan bakıldığında, erken boşalma, kişinin boşalma refleksi üzerinde istemli denetiminin bulunmaması, henüz öğrenilememiş olmasıdır.⁷

2. Cinsel İşlev Bozukluğu Tedavisinde Kullanılan Terapi Yaklaşımları

2.a. Davranışçı Yaklaşım

Davranışçı yaklaşım 19. yüzyılda ortaya çıkmış olup kendinden önceki kuramlara bir tepki olarak yapılanma göstermiştir. Davranışçı yaklaşım bilinç dinamiklerinin incelenmesine karşı çıkarak insan davranışlarının sadece gözlenebilir yönüne odaklanmıştır. İnsanı bir bütün gibi düşünerek, organizma olarak adlandıran davranışçı yaklaşım literatüre organizma kavramını kazandırmıştır. Davranışçı yaklaşım oldukça sistematik bir yaklaşımı belirleyip organizmanın davranışlarını neden sonuç ilişkisine göre yorumlamıştır. Davranışçı yaklaşımı savunan terapistler davranışı doğal ortamında olduğu gibi doğal haliyle gözlemlemek isterler ve gözlemledikleri davranışları oldukça gerçekçi ve somut bir biçimde aktarırlar. Gözlem sonrasında ise davranışlar oldukça sistemli bir şekilde yapılandırılır. Bunun sonrasında ise problemleri davranışlar saptanır, problemleri davranışlar saptandıktan sonra danışana uygun bir tedavi planı sunulur. Davranışçı yaklaşımda geçmişteki sorun ve yaşantılar önemli değildir, kişiyi tedaviye getiren rahatsızlığa yoğunlaşılır. Genellikle birey üzerine odaklanan davranışçı yaklaşım eğer tedavi için önem arz ediyorsa birey üzerinde etkili olan çevreyi de

⁵ Sungur, a.g.m., s.60-4

⁶ Boyacıoğlu, a.g.m., s.54-9

⁷ Cem İncesu, *Cinsel İşlevler ve Cinsel İşlev Bozuklukları*. Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İstanbul, 2004, Klinik Psikiyatri.3:3- 13

gözlemler ve tedavi planını yaparken göz önünde bulundurur. Davranışçı yaklaşımda davranış değişikliğini sağlayan en önemli etkenlerden biri ev ödevlerinin yapılmasıdır, ev ödevleri kişinin günlük hayatında seans dışı uyguladığı tedavi planının bir parçası olan egzersizler olarak düşünülebilir. Ev ödevlerinin verilmesinin bir diğer nedeni seans içinde kazanılan öğrenmelerin günlük yaşama aktarılmasıdır. Davranışçı terapistler gördükleri en ufak bir değişiklikte danışana olumlu geri dönütler verirler bu hem danışanın cesaretlenmesini hem de davranışın pekiştirilmesini sağlar. Danışanı etkileyen kültürel faaliyetlerin incelenmesi ve yorumlanması da tedavi sürecini etkileyen unsurlar arasındadır çünkü davranışçı yaklaşıma göre sergilediğimiz davranışların birçoğunda bulunduğumuz çevre tarafından bize öğretilmiştir. Davranışçı yaklaşımda davranışların ölçülebilir olması oldukça önemlidir, gözlemlendiği davranışın artış ya da azalışına göre danışana dönüt veren davranışçı yaklaşımın temel amacı danışanda davranışla ilgili farkındalık yaratmak ve cesaret aşılmasıdır.

Davranışçı yaklaşımı benimseyen terapistler, danışmada oldukça etkin bir rol oynarlar ve yönetici görevini üstlenirler danışanla kurduğu ilişki genel olarak öğretmen-öğrenci ilişkisi gibidir. Bu ilişkide her ne kadar terapist etkin olsa da danışan tamamen pasif bir durumdadır o da ilerlemek için çaba sarf etmeli ve kendine verilen görevleri zamanında ve düzenli yapmalıdır. Davranışçı terapistler danışanın davranış değişikliklerinde olduğu gibi tedavi sürecine katılmasını da desteklerler.

Davranışsal çözümlenme: Danışana olumlu pekiştireçler, ceza ya da olumlu pekiştireçler verilerek davranışlarının tekrar gözlemlenmesi tekniğidir. Örneğin; çocuğuna cezaveren bir annenin çocuğunun istenmeyen davranışını tekrarlamadığını görmesi gibi.

- Gevşeme Tekniği: Bireyin nefes alışverişlerini düzene sokarak kaslarda gevşeme yaratmayı amaçlayan davranışçı kuram tekniğidir. Kaslarda ve bilinç içinde rahatlama sağlamayı amaçlamaktadır. Gevşeme tekniği şu anda birçok psikoterapi kuramında kullanılmakla birlikte güncelliğini henüz yitirmemiştir. Yoga ve Meditasyon esasında gevşeme tekniğinin birer yansımalarıdır.
- Sistemik duyarsızlaştırma tekniği: Wolpe tarafından geliştirilen bu teknik, bireyini yaşadığı korku ve kaygıyı aşamalandırarak, üstesinden gelmesini kolaylaştırır. Hasta korkularını yenmek için bazı aşamalardan geçer. Örneğin; yilandan korkan bir hastaya öncelikle yılanın görüntüsü hayal ettirilir, sonrasında resmi gösterilir, bir sonraki aşamada uzaktan gösterilir, son aşamada yılanın yanına kadar götürülür. Gevşeme tekniği sistemik duyarsızlaştırmada oldukça fazla kullanılır.
- Markayla ödüllendirme Tekniği: Genellikle küçük yaş gruplarında kullanılan bir tekniktir. Örneğin: Ödevini eksiksiz yapan bir çocuğa öğretmenin ya da annesinin gülen surat vermesi gibi. Planlanan eylemi gerçekleştiren çocuk ödüllendirildiğinde, aynı zamanda davranış pekiştirilmiş olup daha kalıcı bir hale gelmektedir.

Davranışçı yaklaşım, hep savunduğu gibi davranışların gelişiminde çevrenin oldukça etkili olduğunu savunur. Aynı zamanda cinsel davranışların da öğrenilmiş olduğu tezini savunur. Tedavi sürecinde cesaretlendirme ve pekiştirme tekniği oldukça fazla kullanılmakta olup, aşamalı ve yapılandırılmış yaklaşımı tercih eder. Örneğin: Vajinismus problemi yaşayan bir kadın hasta terapistte başvurduğunda vajinaya önce parmağını sokması, sonrasında kalem gibi bir cisim sokulması, sonrasında peniskalnlığında bir cismin sokulması ve en sonunda gerçek bir ilişki yaşaması yönünde terapi yapılandırılıyor. Bu şekilde tedavi yapılandırılırken her bir aşamada danışan cesaretlendiriyor.

2.b. Pozitif Psikoterapi

Pozitif Psikoterapi içine birçok psikolojik kuramı dahil eden çok yönlü ve bütüncül bir psikoterapi yöntemidir. Aynı zamanda problem çözme, kendini keşfetme gelişme, kendini gerçekleştirme, potansiyelini gerçekleştirme gibi insan ruhunun önemli işlevlerin açığa çıkartılmasında oldukça etkili bir psikoterapi yöntemidir. Bünyesinde birçok psikoterapi yöntemi barındırması insana olan biricik ve iyi yaklaşımı, pozitif psikoterapiyi diğer terapi yöntemlerinden oldukça farklı kılmıştır. Tedavi içerisinde atasözleri, mecazlar, kısa hikayeler, özlü sözler ve hatta masallar kullanması pozitif psikoterapinin diğerlerinden ayrılan özgün bir yönüdür. İnsana yaklaşımı hiçbir negatiflik ve kötü bir doğa içermeyen pozitif psikoterapi aynı zamanda insanların doğuştan iyi olduğuna inanan bir yapılanma sergilemektedir. Pozitif psikoterapi insanların temelde iki ana kapasiteye sahip olduğunu öne sürer. Bunlar sevmeye ve bilme kapasitesidir. Bununla birlikte bu temel kapasitelerin dört temel yaşam alanında gelişmeye her zaman müsait olduğuna inanılır.⁸

Bu alanlar fiziksel, sosyal, zihinsel ve manevi alanlardır. Pozitif psikoterapi yöntemi insanı doğuştan boş bir levha olarak tanımlayan psikoterapi yöntemlerine karşıt olarak insanın doğuştan itibaren bir öze sahip olduğunu savunur ve pozitif psikoterapinin aslı amacı dengeli bir şekilde bu özü ortaya çıkarmaktır. Ana yapılanması içerisinde birçok kuramı barındıran, insana ve hayata pozitif bir bakış açısı geliştiren pozitif psikoterapi, birçok teknik geliştirmiş ayrıca psikoloji bilimine ve literatüre yeni kavramlar getirmiştir. Bunlardan en önemlileri; umut prensibi, denge prensibi ve konsültasyon prensibidir. Pozitif psikoterapi bu prensiplerin bütünleştiği bir iyileştirme senaryosu sunmaktadır. Bu ilkeler aynı zamanda sağlıklı bir hayat sürme, potansiyelini gerçekleştirme, çevreye uyum sağlama, kişiler arası etkili iletişim kurma yolunda kişilere yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Umut Prensibi

Pozitif kelimesinin anlamı genel olarak olumluyu öne alan olumsuzluk yok sayan ya da etkisini yadsıyan anlamında kullanılır. Ama bu terim pozitif psikoterapide gerçek, var olan şekilde ifade edilir. Yani pozitif psikoloji kavramlarını tanımlarken daha genel ve kapsayıcı bir biçimde tanımlamıştır. Aynı zamanda gerçek veya var olan dediğimizde olumluyu ve olumsuzluk içinde barındıran daha geniş bir kapsam ortaya çıkar. Pozitif psikoloji her zaman için bir olayın, durumun ya da kişinin içinde olumlu ve olumsuz yönlerin olabileceğine inanır fakat pozitif psikoterapiyi özel kılan olumluya odaklanıp, olumsuzluk da bu tarafa çekebilme yeterliliğini bireye kazandırmaktır. Pozitif terapi eksik ve yetersiz olarak görünen şeyleri ve çatışmaları pozitif olarak yeniden yorumlar. Bireyler olayların pozitif ve umut vadeden taraflarına odaklandıklarında kaygı eşikleri düşer ve baş etme istekleri artar ve aslında pozitif psikoterapinin bize demek istediği de tam olarak budur. Kaygı eşiği düşen kendine güveni artandıran, çözüm yolunu daha kolay bulacaktır ve aynı zamanda olumsuz bir durumun olumlu sonuçlanabileceğini gördüğü zaman hayata ve kendine olan bakış açısı otomatik olarak değişecektir. Pozitif psikoterapi bireyin şikayetlerini direkt olarak sorun olarak algılamaz bu sorunun nasıl olduğuyla ilgilenir. Örneğin hiçbir bedensel rahatsızlığı olmayan biri sürekli olarak başının ağrması şikayetiyle geldiğinde bunun altında yatan sebebi kendine problem olarak kabul eder. Pozitif terapi davranışçı yaklaşımın aksine insanların davranışlarından budavranışın arkasındaki güce ulaşmaya çalışır. İnsanların hayatında kabiliyet ve potansiyelin oldukça önemli olduğunu belirtir ve yetenekleri birincil ve ikincil yetenekler olarak ayırır.

Birincil yetenekler; sevmeye içgüdüselini, ikincil yetenekler bilme isteğini içermektedir. Pozitif psikoloji bu yeteneklere doğuştan sahip olduğumuzu ön görür. Fakat pozitif psikoterapiye göre bu yeteneklerin yoğunluğu kişiden kişiye göre değişir. Birincil beceriler insan hayatının daha çok

⁸Nossrat Peseschkian, *Positive family therapy*. NY, Springer, 1980, s.185-225.

duygusal tarafıyla ilgiliyken, ikincil yetenekler daha çok kişinin davranışlarıyla alakalıdır. Bu yetenekler sadece bireyle ilgili olmayıp bireyin çevresini ve geçmiş yaşantılarını da kapsar yani bu yeteneklerin oluşumunda bireyin irade ve isteği dışında çevresinin de yadsınamaz ölçüde etkisi vardır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, çevreyle ve ebeveynlerle olan ilişkiler bu yetenekleri geliştirir ve birey yetişkinliğinde bunları etkili biçimde kullanabilecek düzeye erişir. Birincil yeteneklerin az gelişmişliği de çok gelişmişliği de bireyin yaşamında işlevselliğinde önemli sorunlar yaşamasına sebep olur.⁹ Yeteneklerin çok aşırı düzeyde ya da azami düzeyde gelişmiş olmaması gerekmektedir çünkü uç noktalarda kişilerin hayatlarını olumsuz etkilemekte olup, istendik olan orta düzeyde bir gelişimdir. Bu yetenekler insan türünün doğuştan sahip olduğu yetenekler olup, diğer bütünyetenekler zamanla bu yeteneklerden türemiştir. Önemli bir diğer nokta ise pozitif psikoterapide bedensel ve duygusal semptomlar, yeteneklerle bağdaştırılarak yeniden yorumlanır. Sadece bedenen ve ruhen sağlıklı olanlar değil, ruhen sağlıksız olan bireyler de yeteneklere sahiptirler. Pozitif psikoloji ruhen sağlıksız olanların yetenek kapasitelerinin olmadığını kabul etmemektedir. Her durumun bir fonksiyonu vardır ve durum olumlu olarak ele alınırsa yetenek aktif olacaktır. Yetenek ve kapasite odaklı olmak danışanda umudu harekete geçirir ve iyileşme sürecinin temelini oluşturur.¹⁰ Bu sebepten ilk seanslardan itibaren getirilen problemlerle ilgili olan potansiyel ve yeteneklerin incelenmesi gerekir. İncelenenler neticesinde bir hipotez gibi sunulur, hipotez sunulurken daha samimi bir ortam yaratmak gereklidir. Mizahabaşvurmak, hikâye anlatmak gibi teknikler kullanılabilir. Danışanın problemlerine yeni bir bakış açısı kazandırmak pozitif psikoterapinin genel amacıdır. Bu yeni bakış açıları danışanda umut duygusunu aktive edecektir.

Denge Prensipleri

Pozitif psikoterapi insanın sahip olduğu dört temel boyuttaki uyumun, bireyi psikolojikaçından problemlerden uzak tutacağına ve daha dirençli yapacağına inanmaktadır. Bu alanlar sağlık, başarı, ilişki ve maneviyattır. Örneğin, oldukça başarılı fakat sağlıklı olmayan birinin, psikolojik olarak sağlıklı olduğuna şüpheyle bakar ve bu bakış açısı pozitif psikoterapinin, bütüncül bakış açısıyla ilişkilidir çünkü pozitif psikoloji insanı bir bütün olarak değerlendirir.

Konsültasyon Prensipleri

Pozitif psikoterapinin esnek yönleri bulunsa da oldukça sistemli ilerler. Belli süreçlerden geçilir bu süreçler beş adımlıdır.

1. Gözlem/uzaklaşma devresi
2. Envanter devresi
3. Durumsal cesaretlendirme devresi
4. Sözcükleştirme devresi
5. Hedefleri genişletme devresi

Pozitif Psikoterapinin Cinsel İşlev Bozukluğuna Bakış Açısı

Pozitif psikoterapi diğer psikolojik sorunlarda olduğu gibi, cinsel işlevbozukluklarında da oldukça kabullenici ve pozitif bir bakış açısı sergiler. Kişilerin cinsel yetersizlerini var olan yetenek ve kapasitesinin ortaya çıkmaması olarak tanımlar. Olumlu bir yaklaşımla kişinin umut duygusu güçlendirilir sonrasında yetenek, kapasite ve sorunla ilgili yeni bir bakış açısı ve farkındalık

⁹ Nossrat Peseschkian, *Günlük Yaşamın Psikoterapisi* (Çev. H. Fıfıloğlu), Beyaz Yayınları, İstanbul, 2002.

¹⁰ Cristian Henrichs, *Psychodynamic Positive Psychotherapy emphasizes the impact of culture in the time of globalization*. Psychology, Sayı 3, 2012, s. 1148-1152.

kazandırılır. Aynı zamanda bu noktada kişinin daha önce belirttiğimiz dört temel yaşam alanındaki uyumu da oldukça önemlidir.

Psikoanalitik Psikoterapi

Yirminci yüzyılda aktive edilmiş olan bu kuramın geliştiricisi Freud 'dur. Freud, kuramında cinsellik ve saldırganlık içgüdüleri üzerinde durmuş olup kişilik yapılanmasının buki içgüdü sayesinde şekillendiğini söylemiştir. Kuramda en çok dikkat çeken, diğer bir şey ise bilinçaltı kavramıdır. Freud diğer kuramların aksine insan davranışlarını bilinçaltı çatışmaların belirlediğini savunur. Bilinçaltına aşırı düzeyde vurgu yapan Freud literatüre daha önce kullanılmamış birçok kavram kazandırmıştır. Freud'un literatüre kazandırdığı diğer bir kavram ise topografik modeldir. Bu model üç ana katmandan oluşmaktadır: Bilinç, bilinç öncesi, bilinçaltı.

- Bilinç, farkında olan, çevresinde olup biten bedeninin de olup bitenleri algılayabilen ve bunun farkındalığını yaşayan zihin katmanıdır.
- Bilinç öncesi, şu anda farkında olunmayan fakat istendiğinde geri getirilebilen bilgilerdir. Örneğin: Sabah yemek yediğim yerin, duvarları hangi renkti? Bu soruya kişi cevap vermek istediğinde belli bir süre düşünüp sonrasında hatırlayacaktır. Yani bilinç öncesi şu anda farkına varılmayan ama daha öncesinde farkına varılan ve düşünüldüğünde bilinç düzeyine çıkabilen bilgilerin olduğu katmandır.
- Bilinçaltı, bilinç dışındaki bütün algılamaları kapsayan katmandır. Bilinç öncesini de kapsayan bir tarafı vardır. Örneğin: Yolda gördüğümüz tanımadığımız insan yüzlerini çağırarak bilinç düzeyine çıkaramayız fakat o görüntü bizim bilinçaltımıza çoktan kaydedilmiştir. Aynı zamanda kişinin kullandığı savunma mekanizmaları da bilincin sahip olduğu farkındalığı, bilinç dışına taşıyabiliyor.

Freud'un psikoloji bilimine kazandırdığı diğer bir literatür kavramı ise yapısal yaklaşımdır. Yapısal yaklaşım kişilik kavramını üç ayrı bölüme ayırıp bunlar arasındaki bağlantıları saptamaktadır. Aynı zamanda yapısal yaklaşım insan davranışlarının nasıl oluştuğuna dair bize bilgi vermektedir. Yapısal yaklaşım kişiliği id, ego, süper ego olarak üç bölüme ayırmıştır. İd insan davranışlarının en ilkel kısmı olup bireyin dürtülerinin kontrolündedir. Acıkmak, cinsel istek hissetmek, uyumak gibi temel ihtiyaçların çoğu bu katmanda gerçekleşir. İd istediğini almakla yükümlüdür paylaşmayı, durmayı, düşünmeyi gerektirmez diğerleriyle kurduğu ilişkiyi önemsemez. Davranışın sonunda gerilim azalır buna idin hoşlanım ilkesi denir.¹¹ Bir diğer katman olan ego idin isteklerini mantıklı bir hale getiren, reddeden, kabul eden ya da erteleyen bir mekanizmadır. Ego diğerleri ne der? Ceza alacak mıyım? Sorularını sorar ve kurallara cezadan kaçmak için uyar. Süper ego ise kurallara ahlaki olduğu, insanlara yararı olduğu için uyar. Örneğin: Trafik ışıklarında durmalıyım çünkü; bu başka bir insanın hayatını kaybetmesine sebep olabilir. Görüldüğü üzere bu üç katman birbirleriyle iletişim halinde olup belirli bir görev dağılımı söz konusudur, dengeyi sağlayan en önemli katman egodur, çünkü ego, id ile süper ego arasında bağlantı kuran katmandır. Psikanalitik görüş bireyin ruhsal açıdan sağlıklı olması için; id, ego ve süper egonun dengeli olmasının ve birbirleriyle uyum içerisinde çalışmasının gerekli olduğunu

¹¹ Yıldız Kuzgun, *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, ÖSYM Eğitim Yayınları, Ankara, 1988.

savunmaktadır. Dengenin bozulması kişinin ruh sağlığını dolayısıyla sosyal hayatındaki ve insan ilişkilerindeki işlevselliğini olumsuz yönde etkileyecektir.

Freud insanın zihinsel yaşamını iki temel içgüdüye bağlamıştır. Bunlar cinsellik ve saldırganlık içgüdüleridir. Bu güdüler toplum tarafından belirli ölçüde engellenmektedir. Özellikle cinsellik içgüdü, toplumdan topluma değişmekle beraber bizim kültürümüzde oldukça kısıtlı ve mahrem yaşanmaktadır. İçgüdülerin toplum tarafından yasaklanması egoyu işlevsiz hale getirmektedir, bunun sonucunda bu içgüdüler bilinçaltına indirilir. Bilinçaltına indirilen dürtüler ilerleyen zamanlarda birikerek çeşitli problemlere sebep olurlar. Psikanalitik kuramın bir diğer vurgu yaptığı konu kaygıdır. İnsanlarda üç temel kaygı bulunmaktadır bunlar; gerçek kaygı, nevrotik kaygı, ahlaki kaygıdır. Kaygının birçok tanımı bulunmakla birlikte bireyin içinde olmuş olduğu gerilim olarak ifade edilebilir. *Gerçek kaygı*, realitede bir korku nesnesinin bulunduğu durumlardır. Örneğin: Uzaktanyılan görme. *Nevrotik kaygı*, gerçek bir korku nesnesinin olmadığı, belirsiz ve nedensiz olan daha çok bilinçaltına itilmiş dürtülerin sonucu olan kaygı tipidir. *Ahlaki kaygı*, süper egoyla ilintili olup kaçınma ve ceza ile ilgilidir. Kaygı yadsınamayacak düzeye geldiğinde, bazı şekillerde ortaya çıkar ve kaygının önüne geçilebilirse savunma mekanizmaları ortaya çıkar. Savunma mekanizmaları kişinin bilinçaltı kaygılarının yarattığı gerilimden kurtulmasını sağlayan aynı zamanda kişinin ruh sağlığını koruyan zihinsel sistemlerdir.

Savunma mekanizmaları genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir: Yer değiştirme, Yansıtma, Özleştirme, Ketlenme, Özgecilik, Mantığa Bürüme, Dışa Vurma, Denetleme, Duygusal Yalıtım, Yüceltme, Özümseme. Kişinin savunma mekanizması kullanıyor olması istisnalar olmak kaydıyla aslında kişinin sağlıklı olduğunu da ifade edebilir.

Freud insana deterministik bir bakış açısıyla bakar. Freud'a göre bireyler, bilinçaltı uyaranları ve içgüdüsel dürtüler tarafından yönetilmektedir. İnsanın kişiliğini oluşturan mekanizmalar sürekli olarak birbiriyle yarış halindedir. Freud ruh sağlığının bozulmasının bu mücadeleden kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Freud bu mücadelenin yönetilmesinden egonun sorumlu olduğunu ifade etmekte olup, eğer ego problemi gideremezse bazı ruh sağlığı problemleri oluşacağını öngörmektedir. Ego idin bencil istekleri ve süper egonun kuralcılığı arasında bir tür köprü sağlamaya çalışmaktadır. Bu durumun ortaya çıkardığı kaygıyla baş edebilmek için ego, savunma mekanizmalarını kullanır. Savunma mekanizmaların, çok az, çokfazla ve uygun olmayan zamanlarda kullanılması yine bireyde bazı ruhsal sorunlara sebebiyet verir.

Psikanaliz terapisti hekim olarak adlandırırken sağlık yardımı alan terapi gören kişiyi ise hasta olarak adlandırmaktadır. Yani psikanalizde temel olarak hekim hasta ilişkisi vardır. Hekimin temel amacı hastada bulunan çatışmaları ve bunların oluşmasını sağlayan gerginlikleri ortaya koymak ve değişimini sağlamaktır. Psikanalizde duygular oldukça önemli olup olumsuz duyguların üzerinde durulur. Olumsuz duyguların üzerindeki baskı kırılarak, bilinçaltı düzeyindeki duygu ve düşünceler açığa çıkarılır. Duygu ve düşünceler bilince getirildikten sonra, bu düşünceler analitik bir biçimde sorgulanır ve analiz edilir. Yapılan analizde hekim düzeltilebilecek davranışları saptar. Analizin yapılma amacı tedaviyi denetim altında tutmaktır. Bilinç düzeyine çıkan olumsuz düşünce davranışların değiştirilmesi kolaylaşacaktır. Davranışlarının arkasındaki gerçek nedenleri görmesi bireyin gelecekteki hayatını şekillendirmesini kolaylaştıracaktır. Ayrıca kendi duygu ve düşüncelerine bakış açısında daha gerçekçi olacaktır. Tedavi sürecinde bir diğer odak noktası çocukluk yaşantılarıdır. Freud kişilik yapısının çocuklukta oluştuğunu belirtmekle birlikte sonradan olan kişilik değişiminin mümkün fakat zor olduğunu vurgulamaktadır. Çocukluk dönemindeki anılar özenle sorgulanır, özellikle kişinin hatırladığı ilk anı psikanaliz açısından oldukça önemlidir. Çocukluk dönemindeki anılar bilinç düzeyine çıkarılarak incelenir ve yorumlanır. Eğer o dönemde kişi herhangi bir çatışma ve yahut saplanma yaşamışsa, böylelikle ortaya çıkar ve çözümlenir. Terapi çok sistemli

bir biçimde ilerlemez, önemli olan kişinin kendisini keşfetmesi ve fark etmesidir. Bu sebepten sistemli bir ilerlemeden söz edemeyiz. Psikanalitik kuram her kuramda olduğu gibi bazı yöntem ve teknikler kullanır. Bu tekniklerden bazıları; direnç, serbest çağrışım, rüyaların analizi, transferans, yorum ve iç görüdür.

- **Direnç:** Hasta ne denli açık ve saydam olursa olsun terapistte kendisini tam olarak ifade etmekte zorlanır. Ne söyleyeceğini unutabilir, oturum saatini unutabilir, konuşmak istemeyebilir, saatine ya da terapi odasındaki herhangi bir şeye odaklanabilir, sorulan sorulara cevap vermeyebilir, sesiz kalabilir kısacası tedavi sürecini engelleyen her türlü davranış direnç olarak kabul edilir. Direncin psikanalizde bir teknik olarak ortaya konmasının sebebi terapistte, hastanın bilinçaltı ile ilgili bilgi sağlamasıdır.
- **Serbest Çağrışım:** Psikanalizin kullandığı önemli tekniklerden biri olan serbest çağrışım, kişinin aklına gelen mantıklı ya da mantıksız bütün kelimeleri söylemesinin istenmesiyle alakalıdır. Bu kelimeler kişinin bilinçaltı yaşantılarına vurgu yapmaktadır. Serbest çağrışım yapılırken danışanın kendini rahat hissetmesi oldukça önemlidir.
- **Yorum:** Farkındalık yaratmada önemli rol oynayan yorum tekniğini danışanın anlattıklarının psikanalize göre ne anlam ifade ettiğinin danışana yeniden ifade edilmesidir. Hasta konuştuğunda bilinç düzeyindeki ve bilinçaltındaki duyguları açığa çıkar ve aynı zamandır rahatlar. Terapistin danışanın duygu ve düşüncelerini yorumlamasıyla birlikte danışanda duygu ve düşüncelerinin nedenleri hakkında iç görü oluşur. Kişi daha önce yaşamış olduğu olaylar arasında nasıl bağlantı kurduğunu ve nerede hata yaptığını öğrenir.
- **Transferans:** Genel ifadeyle danışanın danışmanla kurduğu ilişki ve duygulardır. Hastanın bilinçaltındaki yüzeye çıktıkça terapistini de zamanla bu hikâyenin içine dahil etmektedir. Hastanın annesiyle yaşadığı olumsuz bir anı bilinçaltından bilinç düzeyine çıkarılırken hasta terapisti annesinin yerine koyarak terapistte öfke duyabilir. Terapi sürecinde terapist de hastaya aynı şekilde transferans geliştirebilir.

Psikanaliz cinsel işlev bozukluklarını beş cinsel dönemden biri olan fallik dönem üzerinden inceler. Kurama göre fallik dönemde kişi cinsel taciz, istismar ve yahut cinsel travmayaşadı ise bu yetişkinlikte bazı cinsel sorun ve sapkınlıklar olarak ortaya çıkaracaktır. Tedavi sürecinde yine ortak teknik ve yöntemlerden yararlanan analitik tedavinin, cinsel işlev bozukluklarında belli bir başarı oranı olsa da birçok yönden eksiklikleri bulunmaktadır. Kişiler arası ilişkilerin üzerine düşülmemesi, şimdi ve burada ilkesinin kullanılmaması, sorunun diğer eşten kaynaklanabileceğinin göz ardı edilmesi psikanalizin cinsel işlev bozukluğundaki başarı düzeyini oldukça düşürmektedir. Yine aynı şekilde bilinç yaşantılarının pasifize edilip sürekli olarak bilinçaltı duygu ve düşüncelerinin üzerinde durulması terapötik süreci olumsuz etkilemektedir. Başka bir sorun ise tedavinin uzun sürmesidir, kişinin temel gereksinimlerinden biri olan cinselliğe uzun süre ara verilmesi yine kişide belirli bir gerilime yol açmaktadır.

1960'lı yıllarda Aaron Beck tarafından geliştirilmeye başlanan Bilişsel Terapi yöntemi, 40 yılı aşkın bir sürede Davranış terapileri ile özdeşim yapılarak, pek çok ruhsal hastalığın tedavisinde etkinliği kanıtlanmış, dünyada yaygın olarak kabul edilen psikoterapi yöntemlerinden biri haline gelmiştir. İlk kullanım alanı depresyon olan Bilişsel Davranışçı Terapi daha sonra; anksiyete bozuklukları, yeme bozuklukları, duygu durum bozuklukları, kişilik bozuklukları, cinsel işlev bozuklukları, çift terapileri, uyum bozuklukları, hatta psikotik bozukluklara dahi uygulanabilen bir yaklaşım olarak yaygınlaşmıştır. Yapılan araştırmalardan edinilen bilgilere göre günümüzde cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde en yaygın kullanılan yöntem bilişsel davranışçı terapi.

Bilişsel-davranışçı cinsel terapilerde dört basamaklı bir yaklaşım söz konusudur.

- 1) Cinsellikle alakalı yanlış inançların saptanması ve cinsel bilgilendirme tedavinin ilk aşamasıdır. Cinsellikle ilgili bazı yanlış inançlar şöyledir; Erkek cinsel organının büyüklüğü çok önemlidir, mastürbasyon zararlıdır kadının orgazm olamaması eşinin suçudur, cinsel ilişkide eşler aynı anda doyuma ulaşmalıdır, kızlık zarının yırtılması çok zor ve kanamalı olur, erkek cinselliğe her zaman hazırdır, farklı pozisyonlarda ilişki kurmak sapıklıktır.

Akademik araştırmalardan yola çıkacak olursak cinsel işlev bozukluğu yaşayan çiftlerin, cinselbilgi düzeyleri sıklıkla çok düşüktür. Doğru cinsel bilgilendirme ve eğitim ile cinsel bilgi eksikliğinin giderilmesi ve yanlış bilgi ve inançların düzeltilmesi tedavinin ikinci basamağıdır.

- 2) Cinsel işlev bozukluğu olan çiftlerde, iletişim güçlüğüne rastlamak çok olası bir durumdur. Çiftlerin birbirlerine ifade etmekte zorlandıkları hususlar mutlaka konuşulmalıdır. Sevindiği bir durumu eşine anlatmak, eşinde hoşuna giden bir yönü eşine belli etmek, eşinde beğenmediği bir huyu eşine ifade etmek, cinsel içerikli bir yazıyı birlikte okumak, cinsel içerikli bir dergiye birlikte bakmak, cinsel bir fantezisini eşine anlatmak gibi ev ödevleriyle iletişim becerilerinin geliştirilmesi üçüncü hedefimiz olmalıdır.

- 3) Terapi süreci içerisinde çiftlerden birinde veya her ikisinde direnç faktörü görülmesi muhtemeldir. Danışanlara bilinçaltında yatan olumsuz düşünce, yaşantı ve imajların farkındalığını kazandırmak, çiftlere iç gözü kazandırılması için önemlidir.

- 4) Son aşamada farkındalığına varılan yanlış davranışların yerine, yeni ve rasyonel davranışların konması gerekir. Bu aşamada vajinismus, erken boşalma, iktidarsızlık gibi farklı cinsel işlev bozukluklarında, ortak veya olguya özgü farklı yaklaşımlarda bulunulur.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Cinsel işlev bozukluklarının birçok tedavi yöntemi bulunmaktadır. Bu tedavi yöntemleri arasında bulunan bilişsel davranışçı terapi iyileştirme sürecinde etkin rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalarla bilişsel davranışçı terapinin cinsel işlev bozukluklarında etkinliği yüzde yetmiş civarında seyretmektedir. Yine yapılan çalışmalarda Bilişsel Davranışçı Terapi uygulanan hastaların tedavi sonrasında cinsel işlevlerin sıklık, iletişim, doyum, kaçınma, dokunma ve genel cinsel işlevlerinde olumlu gelişmeler görülmüştür.

Ayrıca cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde kullanılan Bilişsel Davranışçı Terapi cinsel terapiye gelen bireylerde cinsel fiksasyonların iyileşmesinin yanı sıra mükemmeliyetçilik, anksiyete, depresyon, uyum bozuklukları ve sosyal işlevselliklerinde de iyileştirici bir forma sahip bulunmaktadır. McCabe ve arkadaşları (2010) cinsel işlev bozukluğunda depresyonun etkin rolünün olduğunu, cinsel işlev bozukluğu olan kadın ve erkekte hem üst düzeylerde akut depresyon semptomları hem de hayat boyu bariz olarak yüksekduygu durum bozukluğu yaygınlığı olduğunu belirtmişlerdir. Cinsel işlev bozukluğu etiolojisiyle ilgili yapılan çalışmalarda anksiyete ve cinsel işlev bozukluğu arasında anlamlı bir ilişkinin bulunması bu konuya verilen önemi artırmaktadır. Depresyon zamanla kişinin homeostatik dengesini bozarak cinsel işlev bozukluklarına neden olabilecek bir tetikleyici güç olabilmekte ve aynı şekilde cinsel işlev bozuklukları da depresyonun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Obsesif kompulsif bozukluğun da cinsel işlev bozukluğuyla birlikte görüldüğünü öne süren çalışmalar mevcuttur. Obsesif özellikleri ve belirtileri olan danışanların kontrole ve düzene yönelik tutumu, başarısızlık korkusu ile cinsellikten kaçınma veya ilişki sırasında yaşanan sorunlarla

sonuçlanabilir. Tüm bunların dışında cinsel işlev bozukluğu kişiler arası etkileşimi ve uyumu da etkilemektedir. Cinsel terapiye başvuran çiftlerde genel iletişim sorunlarına rastlanmaktadır.

Bilişsel Davranışçı Kuram, inançlarımızın davranışı ve hisleri belirlemedeki önemini vurgulamaktadır. Temel sayıtlıları; fonksiyonel ve fonksiyonel olmayan tüm davranışlar öğrenme kuramının normlarına uygun olarak devam ettirilmektedir, bilişsel, davranışsal ve duygusal faktörler çiftlerin cinsel ilişkileri ile etkileşim içindedir, eşlerin deneyimleri yoluyla değiştirilebilecek, temeli geçmişteki davranış örüntülerinde olan cinsel hikayeleri vardır, bazı cinsel davranışlar öğrenilmiştir, şekindedir. Bilişsel yaklaşımı temel alan terapistler çiftlerin ailelerinden edindikleri daha önceki cinsel bilgileri üzerinde dururlar. Cinsel danışmanlar tipik olarak eşlerin kök ailelerinden ilişkilerine getirdikleri cinsellik hakkındaki bilişler ve inançlar üzerinde durmaktadırlar. Gerçekliğe uygun olmayan düşünceler kişiler arası iletişim ve uyumu bozmakta aynı zamanda var olan ilişkinin kalitesini bozmaktadır. Birliktelikteki uyumunun çiftler arasındaki cinsellik aktivitesini de azaltması çok muhtemel bir etkidir.

Bilişsel Davranışçı Terapi evlilik uyumunu arttırmada başarısı kanıtlanmış ve oldukça sık kullanılan bir yöntemdir. Yeni davranışların edinilmesinin, eksik ve yanlış öğrenmelerin giderilmesinin, rasyonel olmayan inançların rasyonel olanlarla değiştirilmesinin, yapılan araştırmalarda da görüldüğü gibi evli bireylerin evlilik uyum düzeylerinin yükselmesine anlamlı katkı sağladığı düşünülmektedir. Evlilik uyumuna sağlanan katkı, aynı zamanda cinsel uyumu da arttırmaktadır. Bilişsel Davranışçı Terapi yaklaşımı cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde oldukça etkilidir. Çeşitli çalışmalarda cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde Bilişsel Davranışçı yaklaşımla başarılı sonuçlar elde edildiği bilinmektedir. Özellikle kadınlarda vajinismus, disparoni, orgazmik bozukluk, erkeklerde erken boşalma, geç boşalma ve erektil bozuklukların tedavisinde başarı oranları çok yüksektir.¹²

Psikanalitik yaklaşım cinsel yönelim ve tercihler hakkında özellikle çocukluk yaşantılarının etkili olduğunu savunmaktadır. Psikanalizin bu yaklaşımı birçok ekol tarafından kabul görmemekte ve hatta eleştirilmektedir. Psikanaliz bireyin cinsel kimlik edinme sürecini betimlediği oral, anal, fallik, latent, genital dönem üzerinden açıklamakta olup diğer süreçleri göz ardı etmektedir. Kişinin bilinç yaşantılarından ziyade bilinçaltı yaşamlarına değinen psikanaliz yine bu yönüyle cinsel işlev bozukluğu tedavisinde yetersiz kalmıştır.

Davranışçı yaklaşım diğer ruh sağlığı şikayetlerinde olduğu gibi, cinsel işlev bozukluklarının tedavisinde de uyarıcı-tepki metoduyla çalışmayı tercih etmiştir. Sadece davranışların üzerine odaklanan bu yaklaşım bireyin duygu ve düşüncelerini göz ardı edip saltdavranışa odaklandığından cinsel işlev bozukluğu tedavisinde BDT kadar başarılı olamamıştır. Davranışçı yaklaşım aynı zamanda BDT'nin içinde var olan bir yaklaşımdır fakat tek başına yetersizdir. Tüm bunlarının yanı sıra davranışçı terapisinin kullandığı bazı teknikler cinsel işlev bozukluğu tedavisinde oldukça etkilidir.

Pozitif yaklaşım insan doğasına olan özgün ve iyimser bakışıyla cinsel işlev bozukluğunda tedavisi için gelen hastalarla olumlu bir frekans yakalamış olsa da henüz bu konuda yapılan fazla çalışma yoktur. Pozitif psikoterapinin bir kavramı olan denge kavramı cinsel işlev bozukluğu tedavisinde oldukça etkilidir. Kişinin ruh ve beden sağlığının bir arada ve uyum içerisinde olması cinsel yaşantılarını da olumlu etkilemektedir. Beden dinlendiğinde etraftan aldığı hoş olmayan mesajlara karşı hassasiyetini koruma imkanına sahip olur.¹³ Ayrıca pozitif psikoterapinin insana olan hoşgörülü yaklaşımı yine cinsel kimlik ve yönelim sorunlarıyla gelen hastalarda iyileşmeye dair olumlu etkiler

¹² Mualla Oktay, "Cinsel Terapiler", İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, 2008, S. 62, s.323-328.

¹³ Davut İbrahimoglu, *Eski Bilgelik*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2011.

bırakmaktadır. Pozitif psikoterapinin kullandığı umut aşılma, cesaret verme, destek olma gibi teknikler yine danışanların iyileşmeye olan inançlarını arttırmakta ve bu tedaviye olumlu yansımaktadır.

Cinsel işlev bozukluklarının hem nedeninde hem tedavisinde etkin rol oynayan cinselleştirme bireylerin cinsel fiksasyonlarında ya da kaçınmalarında oldukça güçlü bir etkidir. Hatalı bilgi ve inançlar; beklentilerin abartılı olmasına, abartılı beklentiler ise performans anksiyetesinin oluşmasına neden olarak çeşitli cinsel işlev bozukluklarına zemin hazırlayabilir. Muhafazakâr bir topluma sahip olduğumuzdan cinsel eğitimin önemi toplumca yadsınmaktadır, hatta cinsel eğitim bir, ahlaksızlık belirtisi sayılmaktadır. Yine bekarete aşırı önem yüklenmesikadınların ruhen ve bedenen abluka altına alınması, kadınlarda vajinismus ve cinsel istek azlığının erkeklerde sertleşme probleminin nedenleri arasında olabilir. Cinsel deneyimin yetersiz olduğu toplumsal kesimlerde erkeklerde erken boşalma, kadınlarda orgazm bozuklukları olabilmektedir.¹⁴

Sadece doğu toplumları gibi kapalı toplumlarda değil cinselliği oldukça olağan bir durum olarak karşılayan ve özgürce yaşayan batı ülkelerinde de cinsel eğitim yeterli öneme sahip değildir. Cinsellikle ilgili takıntılı düzeyde uğraşları olan bir toplum olmalarına rağmen ABD'de bile "İnsan Cinselliği" üzerine master veya doktora eğitimi veren yalnızca üç kurum mevcuttur. Cinsel eğitimin yetersizliği, cinsel mit dediğimiz kalıp yargıları oluşturur. Cinsel eğitim yalnızca danışan bireylerdeki mitleri ve kalıp yargıları açığa çıkarmakla ilgili değildir. Bunun yanı sıra, uzmanların kendi düşünce ve inançlarını gözden geçirmelerini de sağlayabilir. Cinselleştirme çalışmaları seksüel konuların daha rahat ifade edilmesini sağlayarak, kalıp yargıların önüne geçebilir. Bütün bu nedenlerden ötürü cinsel eğitime ülkemizce gerekli önemin verilmesi gerekmektedir.

- Bilişsel yeniden yapılandırma: Bilişsel yeniden yapılandırmanın iki biçimi yardım edici olabilir:
 - 1) Olumsuz tutumlara meydan okuma
 - 2) Karıştırmacı düşünceleri azaltma
- Bir hastanın olumsuz yaklaşımlarını değiştirmesine yardımcı olmak, komplike bir terapötik sorumluluktur. Olumsuz bir yaklaşımla mit arasındaki farklılıklardan biri, danışan mite güçlü bir biçimde bağlıyken diğerinin danışan için zorlayıcı olmasıdır.
- Cinsel zevke karışan zorlayıcı imge ya da düşünceleri azaltmak için bir hastaya yardımcı olmak gerekir. Örneğin, hasta çocuğu ya da sorumlulukları hakkında endişelenen birkadın, hasta cinsel isteğini kaybedebilir ve orgazma ulaşamayabilir. Karıştırmacı düşüncelerin olmasına rağmen birçok hasta, cinsel sıkıntılara yol açan bu düşünceleri gözden kaçırabilir.
- Cinsel işlev bozukluğu sorunu olan çiftlerin çoğunun cinsel bilgi düzeyi oldukça düşüktür. Tedavide bilgi eksikliğinin giderilmesi için uygulamalar yapılması çok yararlı olacaktır. Cinsel bilgi düzeyinin yükseltilmesinde çeşitli resim, kitap, filmlerden yararlanmak mümkündür.¹⁵

Tedavinin en önemli özelliklerinden biri ev ödevleridir. Ev ödevleri bilgi düzeyinin artırılması, iletişim becerilerinin geliştirilmesi, cinsellikle alakalı hatalı inanç ve yaklaşımların fark

¹⁴ İncesu, a.g.m., s.3-13.

¹⁵ Oktay, a.g.m., s. 323-328.

edilmesi ve yeni cinsel yaşantıların oluşturulması gibi farklı şekillerde olabilir. Ödevler çiftin sorunlarına ve tedavideki hızına göre belirlenir.¹⁶

- Cinsel işlev bozukluğu tedavisinde, ilk yapılması gereken, bireye tedavide belli bir aşamaya gelene kadar cinsel ilişkide bulunmanın yasak olduğunun anlatılmasıdır. Cinsel birleşme yasağının iki temel sebebi vardır: Birincisi yanlış davranışların yerine doğrularını koymadan yapılacak cinsel birleşme teşebbüsü, büyük bir olasılıkla yine sonuçsuz kalacak ve bu da çiftin motivasyonunun azalmasına neden olacaktır. Bu yasağın ikinci nedeni ise zaten cinsel birleşme nedeniyle kaygılanmakta olan kişinin kaygılarını ortadan kaldırmaktır.¹⁷
- Duyumsal odaklanma tekniğinde genel cinsellik birleşmede hedef olan cinsel orgazm yasaklanır. Bu şekilde bir cinsel bir yanıt oluşmasının beklenmemesi, hatta arzu edilmemesi, performans anksiyetesinin düşmesini sağlar. İlk etapta çeşitli pozisyonlarla, partnerlerin okşayan ve okşanan rollerini üstlenerek, kendilerinin ve birbirlerinin bedensel özellik ve ihtiyaçlarını fark etmeleri bu durumda hissettikleri beğeni ve hoşnutsuzluklarını birbirlerine ifade etmelerisaglanmalıdır. Diğer aşamada ise cinsel organların da okşanması istenir, bu uyarı sürekli ve ritmik olmamalı ve orgazma kadar sürdürülmemelidir. Duyumsal odaklanma, ilişkinin sadece bedensel kökenli olmadığını, duygusal köklerinin de olduğunu çiftlere düşündürerek katkı sağlamayı amaçlar.

Duyusal odak yaklaşımının sonucunda ortaya çıkan birçok kazanç bulunmaktadır. Cinsel etkileşimlere yeni yaklaşımlarla birlikte yeni davranışlar öğrenilebilir. Cinsel aktiviteye karşı çok dar tutumları olan çiftlerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Örneğin, dokunma davranışını başından beri hiç yapmadığını bildiren çiftlerle karşılaşılabilir. Cinsel işlev bozukluğu olan danışanlara bir tedavi planı hazırlamadan önce hasta ve hastanın bilişsel örüntüleri iyi tanımlanmalıdır. Bunun için bir plan yapılmalı ve sabırlı olunmalıdır. Bir tedavi planı oluşturmadan önce şu üç sorunun yanıtlanmış olması gerekmektedir.¹⁸

1. CİB'nin oluşmasında biyojenik faktörlerin rolü nedir?

2. CİB'nin oluşmasında hasta ile eşi arasındaki ilişkilerin rolü nedir?

3. CİB'nin oluşmasında diğer psikiyatrik bozuklukların rolü nedir?

Cinsel işlev bozukluğu altta yatan biyolojik bir nedene, kullanılan bir ilaca ve ruhsal bir hastalığa bağlı olarak gelişmişse, tedavinin öncelikle altta yatan nedene yönelik olarak yapılması gerekmektedir. Tedavide cinsel işlev bozukluğunun çoğu kez tek bir nedene bağlı olmadığı her organik olayın psişik bileşenlerinin olacağı göz önünde bulundurularak, sorun bütüncül olarak ele alınmalıdır.¹⁹ Herhangi bir cinsel problem eşlerin her ikisini de etkileyeceği için sorun ortak olarak kabul edilip eşlerin her ikisinin de tedavi sürecine birlikte katılmaları ön koşul olarak kabul edilmektedir.²⁰ Bu yaklaşımında cinsel işlev bozukluğunun türüne özgü olarak yapılandırılmış tekniklerin, danışan bireyin ya da çiftin özellikleri ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde uygulanması söz konusudur. Tedavideki hedefler doğrultusunda, daha kolaydan daha zora doğru aşamalı biçimde düzenlenen ev ödevleri sırasında bir

¹⁶ Oktay, a.g.m., s. 323-328.

¹⁷ Ceylan Tuğrul, *Cinsel İşlev Bozukluklarının Tedavisinde Bilişsel Davranışçı terapi yaklaşımı*. Savaşır I, Boyacıoğlu G, Kabakçı E, Bilişsel Davranışçı terapiler, 2. Baskı, Ankara, 1988.

¹⁸ Tuğrul, a.g.e., s.26-29.

¹⁹ Tuğrul, a.g.e., s.26-29.

²⁰ Boyacıoğlu, a.g.m., s.54-9

aşama başarıyla tamamlanmadan bir sonraki aşamaya geçilmez.²¹ Cinsel işlev bozukluğunda kullanılan terapi yöntemlerinin ana hatlarını oluşturan ve içinde bulunulan duruma göre değişen prensipler vardır. Bu prensipler, performans anksiyetesinin giderilmesi, tutum, tavır / tutum değişimini teşvik etme, eşler arasındaki iletişimi artırma, yıkıcı seks rollerini ve yaşam biçimlerini değiştirme, fiziksel veya medikal müdahaleler, etkili cinsel tekniklerin öğretilmesi ile cinsel davranışın değiştirilmesi, değişiklik için karşılıklı sorumluluğun öneminin vurgulanması; şeklinde sınıflandırılabilir. Cinsel işlev bozukluğunun tedavisinde birçok terapi yöntemi kullanılmasına rağmen en açıklayıcı ve tatmin edici aynı zamanda başarılı olan terapi yöntemleri psikanalitik terapi, bilişsel davranışçı terapi, davranışçı terapidir. Pozitif psikoterapi de cinsel işlev bozukluğu tedavisinde ilerlemeye ve yol almaya başlamıştır. Bu terapi yöntemleri arasından başarı oranı en yüksek olan bilişsel davranışçı terapidir. Bilişsel davranışçı terapinin cinsel işlev bozukluklarında oldukça etkili olduğu araştırmalarla kanıtlanmış olup yapılan çalışma da bunu destekler niteliktedir. Bilişsel davranışçı terapinin cinsel işlev bozukluklarının hem sonuç, hem tetikleyici faktörleri arasında bulunan anksiyete, obsesif kompulsif bozukluk, öfke nöbetleri gibi psikolojik sorunlar üzerinde de iyileştirici etkisinin olduğu araştırmalarca sabitlenmiştir. Bilişsel davranışçı terapinin diğer terapi yöntemlerinden farklılaşan yönü, hem biliş hem davranış faktörleri inceleyip sağaltım yapmasıdır. Aynı zamanda hatalı inançları saptaması, gözden geçirmesi ve yeniden yapılandırması cinsel işlev bozukluklarının tedavisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Yine bireyin cinsel terapi için geldiği seanslarda kendilik farkındalığını artması, bireyi getiren sorun dışında, bireyin diğer yaşamsal sorunlarının da iyileşmesi etkenini ortaya çıkarmıştır. Kişide gelişen bu değişimlerin neye bağlı olarak ortaya çıktığını tespit etmek için, bilişsel davranışçı terapiyi diğer tedavi yöntemleriyle kıyaslayan, çalışmalar yapılması gereklidir. Yaklaşımların kullandığı yöntemlerde bu yolla kıyaslanabilir ve en iyi sonuçlar içeren doğru yöntemler kullanılabilir. Cinsel işlev bozukluğunun tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin ısrarla vurguladığı, cinsel eğitim konusunda maalesef ülkemiz oldukça geri kalmış durumdadır. Bu konuda yurttışarımıza eğitim veren kurumların sayısı artırılmalıdır

KAYNAKÇA

- Boyacıoğlu, Gonca, *Kadın Cinsel İşlev Bozuklukları*, Psikiyatri Dünyası, 1999.
- Cristian, Henrichs, *Psychodynamic Positive Psychotherapy emphasizes the impact of culture in the time of globalization*, Psychology, 2012.
- Henrichs, C. (2012). "Psychodynamic Positive Psychotherapy emphasizes the impact of culture in the time of globalization", *Psychology*, 3, 1148-1152.
- İbrahimioğlu, Davut, *Eski Bilgelik*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2011.
- İncesu, Cem, *Cinsel İşlevler ve Cinsel İşlev Bozuklukları*, Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Klinik Psikiyatri, 2004.
- Kinsey, Alfred Charles, *Sexual behavior in the human male*. Philadelphia, W.B. Saunders. 1948.
- Kuzgun, Yıldız, *Rehberlik ve Psikolojik Danışma*, ÖSYM Eğitim Yayınları, Ankara, 1988.
- Oktay, Mualla, *Cinsel Terapiler*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, 2008.
- Peseschkian, Nossrat, *Positive family therapy*, NY, Springer, 1980.
- Peseschkian, Nossrat, *Günlük yaşamın psikoterapisi* (Çev. H. Fıfıloğlu), Beyaz Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sungur, Mehmet Zihni, *Erkek Cinsel İşlev Bozuklukları*, Psikiyatri Dünyası, 1992.

²¹ Sungur, a.g.m., s.60-4

Rabia Yılmaz / Cinsel İşlev Bozukluklarında Bilişsel Davranışçı Terapi ve Diğer Psikoterapi Yöntem ve Teknikleri

Tuğrul, Ceylan, *Cinsel İşlev Bozukluklarının Tedavisinde Bilişsel Davranışçı Terapi Yaklaşımı*, Ankara, 1988.

Yalın Bir Sanat Eleştirisi: Yapı(t)söküm

Cemali Altuntaş*

Bir sanat eseri veya akımı üzerine yazılan eleştiri metinlerinin okunaklılığı, konuya ilgisi derinlemesine olmayanlar için genellikle düşüktür. Sadece uzmanların zihninde karşılık bulabilen, toplumsal hayatta kullanılmayan kavramların sıklıkla içerildiği uzun ve ağdalı cümleler, vasatî bir sanat ilgisinde ölü ve yabancı bir dilde yazılmış eser okuyormuş hissiyatı uyandırmaktadır. Sanatla ilgili olan kişi elbette konuyla ilgili kavramları öğrenmek, hafızasındaki sanat eseri arşivini büyütmek, eserlere ve eleştirilere yönelik bakışını genişletmekle mükelleftir. Fakat sanat eserlerine karşı tamamen ilgisiz olmak ile bu alanın nitelikli bir ilgilisi olmak arasındaki uçurumu aşmak mevcut sanat eleştirisi metinleriyle pek mümkün olmamaktadır. Karmaşık meseleleri isminin hakkını vericesine yalın ve anlaşılır bir şekilde karşısındakilere aktarma konusunda pek çok insanın son derece başarılı bulunduğu Yalın Alpay, 2020'nin sonunda yeni bir eserin altına imza attı. Destek Yayınları'ndan çıkan "Yapı(t)söküm" isimli bu kitap, sanat ilgisinin karşılaştığı esere yabancı kalma sorununa çözüm sağlayabilecek potansiyele sahip.

Yapı(t)söküm, sistematik olarak hazırlanmış bir sanat eleştirisi kitabı değil, bir derleme. Yalın Alpay'ın resim, heykel, edebiyat, müzik ve sinema üzerine Varlık, Rh Sanat, İstanbul Art News, Ot, Andante, Sabit Fikir, Radikal Kitap, Hürriyet Sanatkitap, Akşam Kitap, Robb Report, Gölge gibi yayınlarda, sanat kitaplarında ve sanatçı kataloglarında yazmış olduğu çeşitli yazıların bir araya getirilmesinden oluşuyor. Giriş kısmında sanata olan bakışını ve yazınsal hayatının sanatla ilgili olan kısmının kronolojik bir hikayesini sunuyor. Kitabın bölümlendirilmesi ise sırasıyla Resim, Heykel, Müzik, Edebiyat, Çizgi Roman, Sinema ve Söyleşiler başlıklarıyla gerçekleştiriliyor.

Yapı(t)söküm'de odakta sadece sanat eserleri yok. Yalın Alpay, her bir sanat eserini bir sanatçının oluşturduğunun, her bir sanatçının da bir insan olduğunun, yani hisleriyle ve muhakeme gücüyle hareket eden bir organizma olduğunun bilincinde olmalı. Zira ilk olarak sanat eserinin ortaya çıkışından önceki olaylara, tarihsel arka plana yeteri kadar değinerek okurun zihninde bağlamı/sahneyi kuruyor, daha sonra da sanat eserini oluşturan kişinin ruh hâline ilişkin bir tasarım sunuyor. Bu yolla okurun sanat eserine nüfuz etmesini, derinlere inmesini sağlıyor. Okur böylece karşısındaki eserin farklı nesnelere etkileşimleriyle oluşan yeni bir nesne olmaktan öte, kendisi gibi algı sahibi bir canlının hislerinin ve düşüncelerinin dışı vurumu olduğunu, bu ürünün bir duygu taşması veya patlaması biçiminde ortaya çıktığını idrak ediyor. Sanatçıyla hemhâl olup, onun yalnızca derdini kelimeler yerine başka araçlarla ifade eden biri olduğunu fark ediyor. Doğrusu her bir sanatçı, terimlerini sadece kendisinin tam anlamıyla kavrayabildiği yeni bir dil kuruyor gibidir. Onun bu dilde yazdığı eserleri inceleyenler ise bu dilin kendi öznel kavrayışlarında karşılık düşüğü yeri görmekte, onun üzerine konuşabilmektedir. Kapalı bir kutu olan bu dille muhatap olan herkes kendi yorumunu ortaya koymaktadır. Sanat eseri, duyumsanan somut bir ürün ile bu yorumların bütünleşmesi sonucunda meydana gelmektedir. Yeni yorumlar ve yeni kavrayışlarla değişen/dönüşen bir yapıt olması nedeniyle sanat eseri orada öylece duran, statik bir şey değildir, dinamiktir. Yalın Alpay da

* Yıldız Teknik Üniversitesi Harita Mühendisliği Bölümü Araştırma Görevlisi, cemali@yildiz.edu.tr . ORCID: 0000-0002-9660-6124

“sanatın kendisini var etmesinde sanat yorumları, sanatçı ve izleyici kadar önemlidir” ifadesiyle bu duruma işaret etmektedir.

Yeni kavramlar öğrenmenin düşünme kapasitesini geliştirdiği su götürmez bir gerçek. Yeni bir sanat eseriyle karşılaşmanın, onu derinlemesine incelemenin, ondaki bakışı ve dili çözmeye çalışmanın da hem düşünme kapasitesinde hem de hayal gücünde benzer bir gelişmeyi meydana getirmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Özellikle belli sanat dallarındaki veya sanat akımlarındaki eserlerin muğlaklığına dayanarak sanatı “belirsiz ve anlaşılmaz bir dünya” olarak tanımlayan kişilerin ellerine alıp okudukları herhangi bir yazınsal eserle, sözgelimi bir romanla olan ilişkilerine dönüp bakmaları, kendi şahsi tecrübelerini zihinlerinde tekrar canlandırmaları, sanatın diğer dallarıyla aralarındaki bariyerleri aşmak için en azından çabalamaya başlamalarına yardımcı olabilir. Bir roman okumak, bir film izlemek gibi “hobi” olarak nitelendirilen, pek çok insanın sıklıkla gerçekleştirdiği bu eylemler aslında bir sanat eserini inceleme ve yorumlama faaliyetlerini içermektedir. Elbette her roman, şiir veya film hayatlarımızda olağanüstü değişimler meydana getirmez, fakat her biri bakış açımıza, hislerimize ve düşüncelerimize ufak ufak katkılar sunarak bizi dönüştürür, onunla karşılaşmadan evvelki hâlimizden farklı biri oluruz. Sanatın bu katkısı ve etkisi dikkatimizden kaçmamalı.

Sanat ilgilileriyle sanat eserleri arasındaki “anlaşılmazlık” ön yargısının aşılmasında, Yalın Alpay’ın yeni kitabında derlediği yazılarındaki özgün yorumlarının fayda sağlayacağını düşünüyorum. Bu yorumların okurun yeni eserlere olan bakışlarını da dönüştüreceğine, kendi iç kapasitelerinden yeni diller neşet edeceğine ve bunların sanatsal gelişimi ivmelendireceğine inanıyorum. Yalın Alpay’ın da ifade ettiği gibi, yaratıcısının dahi yabancı kalabileceği yepyeni açılımlar üretmeyi başaran analizler ortaya çıktığında, sanat yapıtının etki alanı da, niteliği de, kavranabilirliği de derinleşecektir.

AMERİKANİZM*

Rıza Tevfik

Çev. Ergin Akdağ*

Almanya'nın en büyük ulemasından ve kaşiflerinden Profesör Dubova Reymond (**Dubois Reymond**) -zannedirim 1877'de- bir hayli mühim konferanslar vererek bütün âlem-i medeniyetin nazar-ı dikkatini bir mesele-i adiyeye tevcih etmişti: **Terakkiyât-ı ilmiye ve tekemmülât-ı sınıaye meselesi!..***

Bundan adi bir şey olamaz değil mi ya?.. Bunu herkes biliyordu ve görüyordu. Zaten on dokuzuncu asr-ı miladi -edvar-ı saireye nispetle- ulûm ve sanayinin inkişafâtıyla mümtaz idi. Ondandır evvel vapur, şimendifer ve elektrik yoktu. Yalnız bu keşfiyât-ı harikuladenin, geçen asır medeniyetine ne kadar bariz ne kadar başka bir mahiyet verdiğini insan düşünürse, derhâl teslim eder ki, hakikaten o asırla büsbütün yeni bir medeniyet başlamıştır. Öyle bir medeniyet ki, geçmişlere hiç benzemez. Bu malum!

Fakat Dubova Reymond, bu adi hakikate inzar-ı dikkati celp etmekle başka şeyler göstermek istiyordu. Bu dehşetli terakkiyât-ı sınıayenin felsefe-i hayata ve dolayısıyla ahlak ve muamelâta fena bir tesiri olduğunu, pek iyi görüyor ve göstermek arzu ediyordu. Amerikalılar, zaten her yerden evvel bu cilve-i ahlakiyeyi izhar etmişlerdi. **Amerikanizm** tabiri, bir tarz-ı tasavvura, bir türlü yaşayışa, elhasıl, ameli ve büsbütün yeni bir felsefeye alem olmuş ve -aynı sebepler, aynı mecburiyetlerle- medeni dünyanın her tarafında ve aynı hâletiruhiye ile inkişaf etmeye başlamıştı. Alman profesörü, bu felsefede, medeniyet-i hakikiye hesabına bir eksiklik, hatta ciddi bir tehlike görmüş olduğu için, onu bir mesele yapıp ortaya atmıştı.

Bizde de bu felsefe başladı; hem âsâr-ı fiiliyesini gösteriyor. Fakat terakkiyât-ı sınıaye ve mekanikiye memleketimizde pek ileri gitti de onun için değil! O gibi terakkiyâtın başka yerlerde mucip olduğu diyk-ı maişet, burada büsbütün başka sebeplerden naşi kendini fena hâlde hissettirmeye başladı da ondan!..

Bunu anlatmak isterim. Layıkıyla anlatabilirim, beyhude gazete münakaşâtını, kuvvetimizi heder eden rekabet-i cahilâneyi ve daha birçok düşkünlüklerimize sebep olan hâlet-i ruhiyeyi -bir dereceye kadar- tarif etmiş olurum, sanırım.

Kavgalar, muharebeler -her ne vesile ile olursa olsun- diyk-ı maişet, hırs-ı menfaat yüzünden vukua gelir. Sürekli kavgalar, muharebeler ahlâkı bozar **Humanisme** hissiyatını en evvel öldürür derler. Bunda bütün muhakkikin ve mütefekkirin müttefikü'r-reydir. Fakat bunun aksi de doğrudur; çünkü budur ki düşünce, insan müthiş bir devr-i fasit içine düşmüş olur: İster tek bir adam olsun, isterse bir millet olsun kavgaya girişirse, işini gücünü bırakır, muntazam hayatını bozmaya mecbur olur ve kazanıp da biriktireceğine, birikmiş olan kuvâsını sarf eder; ekseriya heder eder. Evvelce de

* Rıza Tevfik (Bölükbaşı), 3 Nisan 1330 (16 Nisan 1914), İçtihat, Numara: 100

* Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, erginakdag08@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3883-0451

bilvesile söylemiştim: Felaketlerin cümlesi de kuvâ-yı mekînenin izmihlalini mucip olarak dıyk-ı maişeti davet eder. Hayat, o takdirde, büsbütün güçleşir. Kavga-yı hayatta rekabet olanca şiddetiyle hükümferma olur. O vakit gönüllerde eski merhamet duyulamaz. (Nefsi nefsi!) hengamesidir. Yere düşen kalkamaz, altta kalır; eski Romenlerin dediği gibi: **Vay mağlubun başına!..** Bizde de darb-i mesel sarihtir: **Altta kalanın canı çıkar!** deriz. Faydalı bir ihtardır. Fırtına bu dereceye vardı mı: **Gemisini kurtaran kaptandır.**

Anlaşıyor ki, kavgalar, çekişmeler, muharebeler, işin suret-i zahiresini arz eder bir perdedir. Asıl hakikat, **kuvâ-yı mekînenin** yok yere zayi olması, heder olup gitmesidir. İzmihlâl-i (**dissipation**) kuvâ-yı mucip olan herhangi bir sebep, aynı dıyk-ı maişeti îka edebilir. O da aynı endişe-i hayatı tevlit eyleyebilir. O sebep ne mahiyette olursa olsun!..

Peki ama, terakkiyât-i ilmiyenin, makineye ve sair vesait-i medeniyeye tatbiki ile hasıl olan tekemmülât snaiye, nasıl olur da böyle **yaşayısta darlık** îka edebilir? Aksini düşünmek daha ziyade hakikat-i hâle muvafık görünür!.. Diyebiliriz.

Filhakika öyle de görünür. Lakin nüfusun medeniyetle artması, aynı zamanda hem levazım-i medeniyenin hem de mevad-ı iptidaiyenin ve havâic-i zaruriye fiyatının şiddetle yükselmesi, etraflıyla ve esbabıyla nazar-ı mülâhazaya alınırsa görülür ki terakkiyât-ı snaiye, hayat-ı cemaati teshil etmekle beraber hayat-ı şahsiyeye daha çok engeller, maniler ikame ediyor. Ondan daha büyük kudret, daha büyük fedakârlık, daha medid ve şedit bir gayret istiyor. Hem fedakârlığı bilhassa, ahlakından, insaniyetinden istemekten zevk alıyor gibi!..

Daha bile fena bir ciheti var: Eski medeniyetlerde mesela Hint medeniyetinde tarz-ı idare pek aristokrat idi. O zaman cemiyet birtakım sunuf-ı mütetâbia üzere münkasımdı. Bu idareye **Le Régime des castes** denilirdi. Herhangi bir sınıfa mensup bir adam (ne kadar kabiliyet-i fitriyeye malik olursa olsun) mümkün değil, kendi mafevkindeki sınıf efradına karışamaz, onların haysiyetini, hiçbir, veçhile hiçbir hizmetle ihraz edemezdi. O sınıf halkı mafevkindeki sınıf halkının esiri idi. Malıyla canıyla ırzıyla esiri idi! Kendi madunundaki sınıfa nispetle dahi efendi geçinirdi.

Kurun-ı vustaya nihayet veren esbap ve icabâtın cümlesini sayabilmek mümkün değildir. Fakat şüphe yoktur ki bunların en mühimlerinden biri de idare-i âlemin demokrasiye meyl-i katisidir. Mamafih kim düşünebilirdi ki demokrasi hukuk-i insaniyeyi tesviye etmek gayretine rağmen, aksine bir neticeye peyveste olacaktır? Eski aristokrasyon on kere müthiş, zalim ve hele ahlaksız bir **Plutocratie**'nin kendi sinesinde doğacağını görecektir? Ve onun hükmü altında yeniden bir **Régime des castes** teşekkül edecektir?

Hâlbuki bu böyle olmuş ve böyle oluşunda da tekemmülât-ı snaiye ve sarrافیyenin büyük bir dahil ve tesiri olmuştur. Yalnız herkes için, yol açık! İşte yegâne fark bu! Fakat o öyle bir yol ki onu geçip öbür ucundaki menzil-i muvaffakiyete varabilmek için, insan dev olmalı, ejder olmalı, İnsan değil!

İşte bu sebepledir ki Frenkler, bu manaya işaretle “**Beaucoup d’invités, et peu d’élus.**” diyerek bunun düsturunu vermişlerdir. O hân-ı izzet ve nimete med’uv bulunanlar pek çok; lakin kabul olunanlar pek az; çünkü haysiyet varakası isteniliyor!..

Bu acı hakikat-i hayatı, gereği gibi anladıktan sonra **Amerikanizm** felsefesi başlıyor:

Dünyada bir sürü adamlar var ki vesaitten mahrum olmak talihsizliğinin kurbanıdır. Bahtiyar olanların pek çoğundan daha kabiliyetsiz doğmamış oldukları hâlde vesaitsizlik, kimsesizlik sebebiyle sefalet-i hayata, belki de sefaletle ölüme mahkumdurlar. Zira zamanımız icabât-ı medeniyesinin şu şimdiki hâline nazaran bir adam yalnız kuvâ-yı tabiiyesiyle kavga-yı hayatta emsaline rekabet edemez. Azıcık mücehhez olmalı, veyahut o kuvâ-yı tabiiye kendisinde harikulade bir derecede bulunmalı! Öyle bir adam hem dâhi doğmuş olmalı hem de soğuktan, sıcaktan, yoksulluktan, hastalıktan hiçbir veçhile müteessir olmayacak kadar acip bir vücut olmalı! Zira hastalık, yoksulluk rekabete en ziyade mâni olan esbab-ı zaaftandır. Bizim bildiğimiz manada hüsn-i ahlak da o kabildendir. Merhamet, dostluğa riayet, insaniyet bütün bu hasâil, **can pazarına** girişenlerce, fevz ve galebeye, muvaffakiyet-i katiyeye mâni şeylerdendir.

Amerikalı milyarderlerden Rockefeller'in ve birçok emsalinin nasıl bu saltanat-ı nakdiyeye irtifa edebilmiş olduklarını anlamak için tercümeihâllerini ve **tarz-ı rekabette** ibraz ettikleri hasâil-i maneviyeyi nazar-ı dikkate almak kifayet eder. Hem bunlar, ender olan müstesnalardır. Bunlar devlerdir. Herkes öyle olamaz.

O hâlde, kesesi boş, midesi boş fakat zihni hırsla dolu acar adamların mesleği tayin eder. Cihan onlar nazarında vâsi bir harp meydanıdır. Vur vuranın, kır kıranın gidiyor. Vaka malumatları yok. Fakat malumat ile insan, olsa olsa ancak hoca olur, hocalık dahi, çok para getirir bir şey değildir. Hem öğrenmeye vakit yok! O vaktinde gerekti. Asıl muvaffakiyeti temin eden şey ilim değil. Olsa bile, o bildiğimiz kitaplarda münderiç ilimler değil. İnsanların zayıf noktalarını, budalalıklarının esbab-ı maneviyesini, falan ve filan hâlde göre veçhe-i temayülâtını bilmektir. Ahlak da lazım değil!.. Olsa bile, yine kitaplarda münderiç olan zevzek nasihat düsturları değil, onları söyleyenler bile tutmaz. Tutmaya cesaret etselerdi açlıktan ölmeye kendi kendilerini mahkûm eylerlerdi. Vaka bir nevi ahlak lazım, birtakım hasâil lazım ki ahlak tarifinde dahildir. Fakat resmen makduh ve medhuldür. İşte kavga-yı hayatta muvaffakiyet için asıl onlar lazımdır. **Bakisi durûğ bî nihayet!**

Mamafih bütün bu doğru düşünceleri bir maksad-ı muayyene raptederek şirazeye almalı ki bir sistem olsun ve insan hedef-i maksudu gözüyle görebilsin, eliyle tutabilsin. Onu takip ederken şaşkınlık ile sağa sola bocalamasın.

Maksat paradır. Bilcümle vesait-i muvaffakiyetin en parlak, en metin, en güzel timsali olan bu maden dünyaya hâkimdir. Ahlaka hâkimdir, binaenaleyh vicdana, insana hâkimdir. Yukarıdan beri yürütülen o mülâhazâtı şimdi bertaraf edip para kazanmaya bakmalı!.. Ama nasıl? Nasıl olursa olsun! Hedef ve maksat mergup olunca vesaitin mahiyetine bakılmaz. İş cesareten ibarettir. İleri saldırmalı!.. Hayat-ı beşeriyenin müddeti pek az olduğu için beyhude vakit kaybedip temin-i vesait için uğraşmamalı. O eski usuldür. Vesaitin cümlesi insanın kendindedir.

İşte Amerikanizm'in ruhu, muhtasaran ifade edilirse budur. Hatta yine Amerikanizm'in usulü (**Méthode**) olmak üzere telakki olunan ve Avrupa elsine-i umumiyesine giren **Arrivisme**'nin menşei de budur.

Şayan-ı dikkattir ki bundan on sene evvel Amerikalı ve pek haysiyetli malumatlı bir adam malumatın tarz-ı hazırıyla haysiyetini ve faydasını tenkit ettikten sonra **şarlatanlıktan** bahsediyor ve onu tercih eyliyordu. Şarlatan olmak için çok nadir hasletler ister, ruh-ı beşere derin bir vukuf ister. Ondan sonra pek büyük hünerverlik ister. **Reklam** yapabilmelidir, diyordu. Bu mülâhazâtı Avrupa gazeteleri nakleylemişlerdi.

Amerikanizm işte budur. Profesör Dubova Reymond, bu felsefe-i ameliyenin Avrupa'da aynı esbap ve avarız dolayısıyla kuvvet bulmaya başladığını ve hayat-ı insaniyetin bütün şiiiriyetini öldürmekte olduğunu hissetmiş ve ona karşı bir **Humanisme** cereyanı açmak lüzumundan bahsetmişti. Yine tekrar edeyim; tatbikat-ı ilmiye ve inkişafât-ı sinaiye ile bu felsefe arasında sıkı bir münasebet bulunduğunu sarahaten iddia ediyordu. Nitekim meşhur idealist filozoflardan **A. Lange, Felsefe-i Maddiye Tarihi** namıyla yazmış olduğu iki büyük cildin ikincisinde, bütün bu tehlikeli ahvali materyalizme ve Darwinizm'in felsefe-i hayatta, siyasyatta ve rekabet-i ticariyede gayet nafiz ve hâkim bir amel-i itikadî olmasına atfediyor. **Sosyalizm** ve **Neokatolisizm** ve daha bu gibi aksi cereyanların vücuduna hep bu **Ahlak-ı dehriyeyi (Morale matérialiste)** sebep gösteriyor.

Eğer bu ahlakı tadil edebilecek kuvvetli cereyanlar peyda olmazsa, hırs-ı menfaatle endişe-i maişetle bu hâle gelen cemaat-ı beşeriyenin felakete duçar olacağını ihtara kadar varıyor.

Hasılı Avrupalılar **Amerikalılaşmak (Américanisation)** ihtimalini bir tehlike-i ahlakiye ve medeniye addedip, ona karşı bir çare-i mâni düşünüyorlar.

Belki de bu bir (göründüğü kadar ciddi) tehlike değildir fakat herhâlde ahlaka su-i tesiri muhakkaktır.

همکي بهر زراست yani "her şey altın içindir" cümle-i itikadiyesini düsturu'l-amel ittihaz eden bir adamdan korkulur.

Bizim memleketimizde böyle bir hâl yahut ona ihtimal var mı? Bilmem?.. Fakat, emarelerini görüyorum ve dediğim gibi -maatteessüf- sanayinin terakki ve tekemmülünden ileri gelmiyor. İş yok, endişe-i maişet çok, eli böğründe adam daha çok, ondan ileri geliyor. Teessüf olunur ki memleketimizdeki müessesât-ı ticariye ve sinaiyede Türklerin ve asıl yerli Osmanlıların pek az payı olabiliyor. Büyük işlerde, bankalarda, şimendiferlerde, elektrik ve tramvay ve maden işlerinde kaç kişimiz var?.. Ve varsa mevkileri nedir ve kaç para alıyorlar?.. Ve öyle işleri idare edebilecek surette müstahzır ve mücehhez midirler?

Bugün bankalardan biri bir ilan verse, yüksek maaşla, bir muhasebeciye, bir direktöre lüzum görüldüğünü -farzımuhal olarak- bizlere beyan etse ve müsabaka açsa, bizlerden kimse bu ilana iltifat etmez eminim. Hâlbuki (Vaktiyle gazetelerimiz yazmıştı da ondan biliyorum.) belediyeye arabacı istenilmiş, iki bin bilmem kaç kişi arzuhâl ile müracaat eylemiş.

Rekabet meselesi de öyle; sırf miskin ve mahdut teşebbüsâta münhasır kalıyor ve neticesi yekdiğerimizi gırtlaklamaktan ibaret oluyor. Satışta dört yüz nüsha temin edemeyen gazeteler yekdiğeriyle öyle müthiş bir muharebe açıyorlar ve bunu meşru göstermek için o kadar fena vesilelere teşebbüs ediyorlar ki insan buna acır ve Amerikanizm'in bu türlüünden büsbütün iğrenir.

Şüphe yok ki bu sefalet-i maneviyeye sebep sefalet-i maddiyedir. Buna bir çare bulabilenler, memlekete en büyük bir hizmet etmiş olacaklardır. Yoksa diyk-ı maişetle burada da kalmak mümkün olamayacaktır sanırım.

Tabii mülâhazat-ı halisanem, adam akıllı ve hulus ile bir mesele-i ciddiye hakkında bahis açan muharrirler için değildir. **A l'amérikan** reklamlarla gazetelerini dolduran ve içini boş bırakan sahifeleridir.

* Asrının en büyük kaşifin-i ulemasından olan bu dâhi, fizyolojist idi. Fazla olarak pek derin bir mütefekkindi. İsminden de anlaşılacağı veçhile kendisi aslen Alman değil, Huguenot'lardandır. Bundan bir iki asır evvel Protestan olan ecdadı Almanya'ya ilticaya mecbur olmuştu.

Sözlük:

Acip: Şaşırtıcı, tuhaf.

Alem: Bayrak (metinde öncü manasında).

Âsâr: Eserler.

Cilve-i ahlakiye: Ahlak güzelliği.

Dehriye: Zamanın mutlak, ezeli ve ebedi olduğunu kabul eden doktrin, materyalizm.

Devr-i fasit: Bozuk dönem.

Dıyk-ı maişet: Geçim sıkıntısı.

Düsturu'l-amel: Gereğince hareket edilmesi icap eden kanunlar.

Edvar-ı saire: Benzer yüzyıllar.

Fevz: Zafer.

Hân: Sofra.

Hasâil: Hasletler, güzel huylar.

Havâic-i zaruriye: Vazgeçilmez ihtiyaçlar.

Hayat-ı beşeriye: İnsanın hayatı.

Hayat-ı cemaat: Toplumsal hayat.

Hayat-ı şahsiye: Kişisel hayat.

Hırs-ı menfaat: Kişisel hırslar.

Hulus: Saf olma, kalp temizliği.

İhraz etmek: Elde etmek.

Îka: Yapma, meydana getirme.

İnkişaf: Ortaya çıkma ve gelişme.

İnzar-ı dikkat: Sakıncalı bir duruma dikkat çekmek.

İzhar etmek: Açığa çıkarmak.

Rıza Tevfik - Amerikanizm

İzmihlâl-i kuvâ-yı mucip: Gereken kuvvetin yok olması.

Kurun-ı vusta: Orta çağ

Kuvâ: güçler, kuvvetler.

Levazım-ı medeniye: Medeni ihtiyaçlar.

Mafevk: Üst, üst taraf.

Mahdut: Sınırları belirlenmiş, kısıtlı.

Makduh: Beğenilmeyen, ayıp görülen.

Maksad-ı muayyen: Belirli amaç.

Medhul: Ayıplanmış.

Medid: Uzayıp giden, uzun süren.

Med'uv: Davetli.

Mekînet: Güç, nüfuz.

Mergup: İstenilen, arzu edilen şey.

Mesele-i adiyе: Sıradan konular.

Mevad-ı iptidaiye: Ham maddeler.

Muhakkikin: Olayların aslını araştıran kişi, araştırmacı.

Mücehhez: Donatılmış, yapacağı iş için gerekli donanıma sahip olan.

Mülâhazat-ı halisane: Samimi düşünceler.

Münkasım: Kısımlara ayrılmış.

Müstahzır: Hazırlayan, huzura getiren (metinde hazır durumda olan manasında kullanılmıştır).

Müttefikü'r-rey: Ortak fikirde olmak.

Peyveste: Ulaşmış, vasıl olmuş.

Şedit: Şiddetli.

Telakki: Görüş, anlayış.

Sunuf-ı mütetabia: birbirini takip eden sınıflar, metinde kast sistemi.

Suret-i zahire: (Herhangi bir şeyin) görünen şekli, dış görünüş.

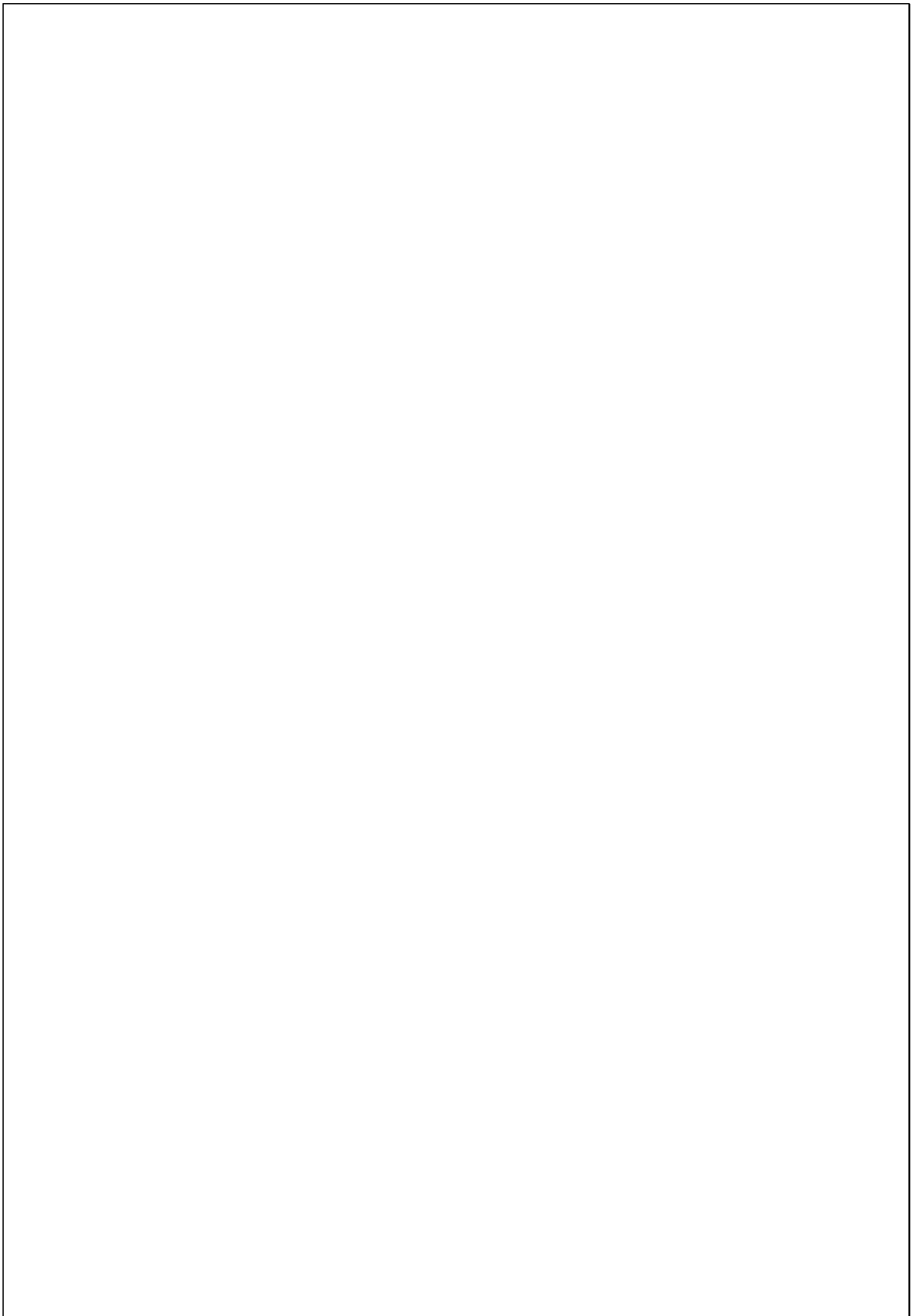
Tarz-ı tasavvur: Düşünce tarzı.

Tekemmülât-ı sınaîye: Sanayinin gelişmesi.

Terakkiyat-ı ilmiye: İlmin ilerlemesi.

Ulûm: İlimler.

Vesait: Araçlar.

TELÂKKİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Telakki Journal of Social Sciences

Etem Yunus Akbayır

ÇOK YÖNLÜ BİR MUHARRİR VE FİKİR-
SİYASET ADAMI OLARAK SAMET
AĞAOĞLU (1909-1982)

Veysel Dinler

OSMANLI DEVLETİ'NİN KLASİK DÖNEM
İDARİ YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Rabia Yılmaz

CİNSEL İŞLEV BOZUKLUKLARINDA
BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİ VE DİĞER
PSİKOTERAPİ YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Cemali Altuntaş

YALIN BİR SANAT ELEŞTİRİSİ:
YAPI(T)SÖKÜM

Ergin Akdağ

RIZA TEVFİK – AMERİKANİZM (ÇEV.)

